

Het gedeelde erfgoed

Exemplaren van deze uitgave zijn verkrijgbaar in de boekhandel en bij VUGA Uitgeverij bv onder vermelding van **ISBN 90-5250-926-3**

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Haan, Jos, de

Het gedeelde erfgoed ; een onderzoek naar veranderingen in de cultuurhistorische belangstelling sinds het einde van de jaren zeventig / Jos de Haan. - Rijswijk : Sociaal en Cultureel Planbureau ; Den Haag : VUGA. - Ill. - (Cahier / Sociaal en Cultureel Planbureau, ISSN 0927-0833 ; nr. 136) (Het culturele draagvlak ; 3)
Met lit. opg. - Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-5250-926-3 (VUGA)

NUGI 661

Trefw.: cultureel erfgoed ; musea ; monumenten; archieven ; archeologie ; jongeren ; Nederland

© **Sociaal en Cultureel Planbureau**

Rijswijk, maart 1997

ISBN 90-5250-926-3

Deze publicatie is gedrukt op chloorvrij papier.

INHOUD

VOORWOORD	7	
1	INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING	9
1.1	Inleiding	9
1.2	Kader van het SCP-onderzoek	9
1.3	De gebruikte bronnen	11
1.4	De benadering van het onderzochte object	12
1.5	Opbouw van het rapport	13
	Noten	14
2	SOCIALE EN CULTURELE ONTWIKKELINGEN	15
2.1	Inleiding	15
2.2	Het gestegen opleidingsniveau	15
2.3	De toegenomen welvaart	16
2.4	Veranderingen in de verdeling en besteding van vrije tijd	18
	Noten	25
	Bijlage	26
3	MUSEA	27
3.1	Groei in de museale wereld	27
3.2	Museumbezoek	30
3.3	De bezoekers nader bekeken	34
3.4	Het Nederlandse museumbezoek vergeleken met dat in andere landen	37
3.5	De samenstelling van het publiek van musea	38
3.6	Bezoek aan verschillende typen musea	45
3.7	Vrijwilligers en vriendenkringen	46
	Noten	49
	Bijlage	51
4	MONUMENTEN	55
4.1	Inleiding	55
4.2	Bezoek aan monumenten	56
4.3	De samenstelling van het publiek van monumenten	57
4.4	Bezoek aan verschillende typen monumenten	63
4.5	Vrijwilligers en monumentenorganisaties	66
	Noten	69
	Bijlage	70

5	ARCHIEVEN	73
5.1	Inleiding	73
5.2	Gegevens over gebruik en gebruikers	73
5.3	Vrijwilligers en historische verenigingen	77
	Noten	80
6	ARCHEOLOGIE	81
6.1	Inleiding	81
6.2	Archeologische presentaties	82
6.3	Belangstelling voor archeologische presentaties en opgravingen	82
6.4	De samenstelling van het publiek	84
6.5	Vrijwilligers en organisaties	86
	Noten	88
	Bijlage	89
7	CULTUURHISTORISCHE BELANGSTELLING EN VERWANTE INTERESSES	91
7.1	Inleiding	91
7.2	Zelf verzamelen	91
7.3	Actieve en receptieve participatie nader onderzocht	92
7.4	Museumbezoek tijdens dagtochten	93
7.5	Museumbezoek en andere cultuurparticipatie	95
7.6	Museumbezoek en andere activiteiten	96
7.7	De samenhang tussen museumbezoek en mediagebruik	100
	Noten	101
	Bijlage	
8	DE INVLOED VAN GEZIN EN SCHOOL	103
8.1	Inleiding	103
8.2	Cultuurparticipatie en museumbezoek bij jongeren in het algemeen	103
8.3	Bezoeken van 6-15-jarigen onder de hoede van de ouders	105
8.4	De invloed van school bij 6-15-jarigen	109
8.5	De deelname onder 16-27-jarigen	111
8.6	De invloed van opvoeding en onderwijs op latere leeftijd	116
	Noten	123
	Bijlage	124
9	ACHTERGRONDEN VAN DE TOEGENOMEN BELANGSTELLING	125
9.1	Inleiding	125
9.2	Veranderingen in de bevolkingssamenstelling	125
9.3	De invloed van het verruimde aanbod	128
9.4	Musealisering van de cultuur	132
9.5	Meegelift met de groei van het toerisme?	133
9.6	Afwijkingen van de stijgende trend	135

9.7	Uitkomsten van het onderzoek naar de levensfasetheorie	140
9.8	Uitkomsten van het onderzoek naar de socialisatietheorie	142
	Noten	146
10	SAMENVATTING EN CONCLUSIES	149
10.1	Inleiding en probleemstelling	149
10.2	De ontwikkeling in het bezoek	149
10.3	Vrijwilligers en organisaties	152
10.4	Andere interesses van bezoekers	154
10.5	De invloed van gezin en school	154
10.6	Op zoek naar een reden voor veranderingen in het bezoekersaantal	156
10.7	Afwijkingen van de stijgende trend	158
10.8	Slotbeschouwing	160
	Noten	164
	SUMMARY	165
	LITERATUUR	173
	BIJLAGEN	179

VOORWOORD

In Nederland leeft tamelijk veel belangstelling voor zaken uit het verleden. Musea en monumenten trekken veel bezoekers. Overgeleverde goederen worden op velerlei manieren gekoesterd. Er zijn steeds meer musea gekomen, en telkens meer beschermde oude gebouwen, dorpen en stadskernen.

Deze studie behandelt de publieke belangstelling voor musea, monumenten, archieven en archeologie. Op ieder terrein is onderzocht hoe groot het publiek is en hoe het is samengesteld. Voor het museum- en monumentenpubliek is tevens nagegaan in hoeverre het tussen 1979 en 1995 van omvang en samenstelling is veranderd. Voorts is aandacht geschonken aan vrijwilligerswerk en aan lidmaatschappen van ondersteunende organisaties op cultuurhistorisch gebied.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verricht al vanaf 1974 onderzoek naar de diverse facetten van cultuurparticipatie. In overeenstemming met de taak van het SCP wordt cultuurparticipatie steeds in samenhang met andere vormen van ontplooiing en ontspanning geanalyseerd. Centrale thema's in het verleden waren onder andere de ongelijkheid in participatie (zie bv. SCP 1975: 138; SCP 1992: 329-334) en de samenhang tussen de diverse voorzieningen op sociale en cultureel terrein (bv. SCP 1980, 1984 en 1988). Naarmate er door telkens herhaalde surveys meer participatiecijfers op verschillende tijdstippen beschikbaar kwamen, is de analyse van gedragsveranderingen belangrijker geworden, zoals welke cultuuruitingen meer belangstellenden trekken, welke minder, welke bevolkingsgroepen vaker dan wel minder vaak cultuuruitingen bezochten, wat de achtergrond is van eventuele verschuivingen.

Behalve in de tweejaarlijkse Sociale en Culturele Rapporten werd aan musea en museumbezoek aandacht besteed in eenmalige studies van de culturele sector (Goudriaan 1985; SCP 1986; Knulst 1989) en in een studie naar het gebruik van diensten in de kwartaire sector (Groenen et al. 1992). Aan de bijzonderheden van het museum- of monumentenbezoek is tot nu toe nog geen dieper gravende studie gewijd, terwijl de opgestapelde data zich ook hier inmiddels goed voor lenen.

In 1979 is het SCP begonnen met het vierjaarlijkse Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), dat voorziet in gedetailleerde informatie over cultuurparticipatie. In het AVO'95 zijn speciaal voor deze studie nog aanvullende vragen gesteld over het bezoek aan archieven, over vrijwilligerswerk en over lidmaatschappen van ondersteunende organisaties. Omdat in het AVO niet gevraagd is naar de belangstelling voor archeologie, is gebruikgemaakt van een bevolkingsonderzoek dat het NIPO in het voorjaar van 1996 hield in opdracht van het Archeologische Informatie Centrum (AIC). Terwijl er naar het museumbezoek al het nodige onderzoek is verricht, zijn er geen

eerdere studies waarin alle vier sectoren aan bod komen en bovendien met elkaar in verband zijn gebracht.

Dit rapport is het derde in een reeks waarin periodiek de stand van de cultuurparticipatie, het lezen en het gebruik van overige media wordt geanalyseerd. Deze reeks, die onder de naam Het culturele draagvlak verschijnt, is met steun van het directoraat-generaal voor Culturele zaken (DGCZ) van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) opgezet. In het kader van Het culturele draagvlak verschenen tot op heden twee studies: een over bezoek aan podiumkunsten en een over lezen. In *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* worden de achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig beschreven (Knulst 1995). In *Leesgewoonten* (Knulst en Kraaykamp 1996) wordt de ontwikkeling van het lezen sinds de jaren dertig beschreven en geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in de factoren die het lezen bedreigen.

Het onderhavige rapport kwam tot stand onder supervisie van prof. dr. W.P. Knulst, die de eindverantwoordelijkheid heeft voor Het culturele draagvlak.

Prof. drs. A.J. van der Staay
(directeur)

1 INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

1.1 Inleiding

In de huidige samenleving lijkt men bijzonder te hechten aan het verleden. Niet alleen kunstschaten of ‘rariteiten’ worden bewaard, zoals in voorgaande eeuwen, maar steeds vaker ook alledaagse gebruiksgoederen, die uitgediend zijn. Steeds meer van deze verzamelingen worden voor het publiek opengesteld en steeds meer collectie-items worden in nieuwe of bestaande musea opgenomen. Verder zijn tal van plaatselijke oudheidkamers of particuliere verzamelingen uitgebouwd tot musea. Op die manier is het aantal musea belangrijk toegenomen. Vanwege eigen aankoop, legaten en schenkingen zijn ook de opslagplaatsen van oudere musea steeds voller geworden. In de nota *Kiezen voor kwaliteit* uit 1990 spreekt men zelfs van “de last van een zich almaar opstapelend verleden” (TK 1991/1992: 11).

De cultuurhistorische belangstelling van Nederlanders beperkt zich niet tot musea. Vanouds worden schriftelijke documenten bewaard. Deze documenten liggen thans opgeslagen in archieven en vormen bronnen voor historisch onderzoek. Meer recentelijk is men ook zuinig geworden op oude gebouwen, karakteristieke delen van steden of zelfs hele dorpen of landschappen. Voorts worden restanten van nog oudere nederzettingen beschermd, soms opengelegd als archeologische vindplaatsen maar merendeels als ‘bodemarchief’ voor toekomstig archeologisch speurwerk bewaard.

Tezamen worden collecties in musea, bezienswaardige gebouwen, documenten in archieven en het bodemarchief aangeduid als ‘het culturele erfgoed’. In ander verband worden tevens minder tastbare zaken als oude muziek en klassiek toneel, taal en tradities tot dat erfgoed gerekend. In deze studie wordt de ontwikkeling in de belangstelling voor het erfgoed, voorzover het materiële overblijfselen betreft, beschreven.

In deze studie staat het publiek centraal. Interesse voor cultuurhistorische zaken kan men op verschillende manieren tonen. De meeste aandacht zal uitgaan naar het museumbezoek en het bezichtigen van bezienswaardige gebouwen. Daarnaast zal de belangstelling voor archieven en voor archeologie in kaart gebracht worden. Naast het bezoeken van instellingen kan men zich meer actief of ondersteunend inzetten voor het erfgoed door vrijwilliger te worden of lid van een van de vele organisaties op cultuurhistorisch gebied. Sommigen worden zelf verzamelaar.

1.2 Kader van het SCP-onderzoek

De studie maakt deel uit van een reeks onderzoeken die het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) verricht. Deze reeks, aangeduid met ‘Het culturele draagvlak’, bouwt voort op onderzoek naar cultuurparticipatie in Nederland, dat reeds geruime tijd door het SCP wordt uitgevoerd.¹ Naast onderzoek naar participatievormen op het terrein van

cultureel erfgoed (i.e. musea, monumenten, archeologie en archieven) omvat dit project overeenkomstige participatiestudies op het terrein van media en letteren en op dat van de kunst.

Vanzelfsprekend bestaat er samenhang tussen activiteiten binnen de sector cultureel erfgoed en de overige sectoren van cultuurbeleid (media en kunst). Niettemin leent de administratieve verkaveling van het cultuurbeleid zich verder ook goed voor een driedeling van het participatieonderzoek. Binnen de reeks onderzoeken van Het culturele draagvlak wordt op elk terrein (cultureel erfgoed, media en kunst) onderzocht hoe groot het publiek is, hoe het is samengesteld, welke andere interesses het heeft, en in hoeverre het door de tijd van omvang en samenstelling is veranderd.

In het kader van Het culturele draagvlak verschenen tot op heden twee studies: een over bezoek aan podiumkunsten en een over lezen. In *Podia in een tijdperk van afstandsbediening* worden de achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig beschreven (Knulst 1995). In *Leesgewoonten* (Knulst en Kraaykamp 1996) wordt de ontwikkeling van het lezen sinds de jaren dertig beschreven en geanalyseerd om inzicht te verkrijgen in factoren die het lezen bedreigen.

Aan de bijzonderheden van het museum- of monumentenbezoek is tot nu toe door het SCP nog geen dieper gravende studie gewijd, terwijl de opgestapelde data zich ook hier inmiddels goed voor lenen. In dit onderzoek zullen de volgende vragen worden beantwoord.

- Hoe groot is de belangstelling voor musea, monumenten, archieven en archeologie en hoe heeft deze zich door de tijd ontwikkeld?
- Wat zijn de relevante achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, vooropleiding, regionale spreiding, e.d.) van de belangstellenden?
- In hoeverre is de samenstelling van de groep participanten door de tijd veranderd?
- Welke andere interesses hebben bezoekers en in hoeverre bestaat er in dit opzicht verschil tussen bezoekers en niet-bezoekers, en tussen frequente en incidentele bezoekers?

Hoewel in de opdracht van het onderzoeksproject Het culturele draagvlak niet om een evaluatie van het cultuurbeleid gevraagd is, zijn in voorgaande rapporten toch evaluerende opmerkingen gemaakt of bevatten zij impliciet een evaluatie van dat beleid. In dit rapport wordt impliciet op de effecten van het beleid ingegaan als de rol van het museumaanbod wordt besproken. De overheid subsidieert immers de meeste musea en heeft bovendien gestimuleerd dat musea een breed publiek trachten te trekken. De effecten van de groei van het aanbod en de toegenomen toegankelijkheid worden in paragraaf 9.3 behandeld. De overheid heeft daarnaast steeds groepen die niet tot de museumbezoekers behoorden over de streep willen trekken. Het verschil in deelname tussen lager en hoger opgeleiden zal in deze studie uitvoerig aan bod komen. In de *Cultuurnota 1997-2000* (OC&W 1996a) en in de beleidsnota *Cultuur en school* (OC&W 1996b) wordt ook de stimulering van het bezoek door jongeren tot de prioriteiten in het overheidsbeleid gerekend. De gedetailleerde beschrijving van het bezoek onder jongeren in hoofdstuk 8 sluit aan bij die prioriteit.²

1.3 De gebruikte bronnen

In Nederland zijn er drie soorten gegevens over de belangstelling voor cultuurhistorische objecten voorhanden, namelijk bevolkingsonderzoek, publieksonderzoek en statistische tellingen bij de instellingen. De voor- en nadelen van deze soorten gegevens zijn in eerdere publicaties reeds besproken (Ganzeboom 1989; Knulst 1995; De Haan 1996). De gestelde onderzoeksvragen kunnen het best met behulp van bevolkingssurveys beantwoord worden, en meer in het bijzonder met door de tijd herhaalde surveys. Langs andere weg kan immers geen informatie worden verkregen over mogelijke veranderingen in de omvang of samenstelling van de groep belangstellenden of bezoekers.

Het SCP laat veel van die periodiek herhaalde bevolkingsonderzoeken uitvoeren. Van belang in dit verband zijn met name het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) en het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO). Het TBO is een bevolkingssurvey die sinds 1975 om de vijf jaar wordt gehouden onder een steekproef van circa 3.000 personen van 12 jaar en ouder. In 1979 is het SCP begonnen met het AVO, dat voorziet in gedetailleerde informatie over cultuurparticipatie. De AVO's bevatten tevens gegevens over het gebruik van een breed pakket van publieke diensten in de sociale en culturele sector. De brede opzet van de AVO's, in vergelijking met een enquête met veel gedetailleerde vragen naar bijvoorbeeld museumbezoek, heeft als voordeel dat museumbezoek in een bredere context onderzocht kan worden. Dit onderzoek wordt sinds 1979 om de vier jaar gehouden onder een steekproef van circa 16.000 personen uit de Nederlandse bevolking. Daarbij worden alle leden van huishoudens van 6 jaar en ouder ondervraagd. Beide bevolkingssurveys worden in het najaar afgenomen. Gegevens over cultuurparticipatie gebaseerd op deze surveys hebben betrekking op het jaar voorafgaande aan het tijdstip van ondervraging. Data van AVO en TBO zullen veelvuldig in deze studie worden gebruikt.

Data van het AVO'95 zijn door een ander onderzoeksbureau vergaard dan data van voorgaande AVO's. Bij de dataverzameling van 1995 is een andere procedure toegepast, waardoor een hogere respons is gerealiseerd. Dit zou de reden kunnen zijn waarom de deelnamecijfers in 1995 afwijken van de trend die op basis van eerdere AVO's werd gevonden. Het SCP heeft het onderzoeksbureau van het AVO'95 opdracht gegeven om te onderzoeken in hoeverre dit inderdaad het geval is.

In de AVO's is gevraagd naar bezoek aan musea, tentoonstellingen en bezienswaardige gebouwen, dorpen en stadsdelen. In het AVO'95 is eveneens gevraagd naar bezoek aan archieven en naar de betrokkenheid van Nederlanders bij het erfgoed in de vorm van bijvoorbeeld vrijwilligerswerk en lidmaatschappen van organisaties zoals vriendenkringen en historische verenigingen.

In het AVO is niet gevraagd naar de belangstelling voor archeologie. Om deze belangstelling te onderzoeken zal gebruikgemaakt worden van een bevolkingsonderzoek dat het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) in het voorjaar van 1996 hield in opdracht van het Archeologische Informatie Centrum (AIC).

Over de belangstelling voor archieven en voor archeologie zijn geen gegevens beschikbaar uit eerder bevolkingsonderzoek. Mogelijke veranderingen in deze belangstelling of in de samenstelling van het publiek kunnen daardoor niet nagegaan worden. De

beschrijving van de ontwikkeling van de cultuurhistorische belangstelling zal beperkt blijven tot het bezoek aan musea en monumenten.

1.4 De benadering van het onderzochte object

In dit rapport wordt de cultuurhistorische belangstelling beschreven aan de hand van steeds dezelfde achtergrondkenmerken. Deze kenmerken bleken in vroegere onderzoeken bruikbaar om verschillen in participatie aan het licht te brengen. Vooral het opleidingsniveau en de leeftijd van personen bleken van belang (bv. CBS 1964; SCP 1976 en 1992; Ganzeboom en Haanstra 1989). Zoals gebruikelijk bij een statistische analyse is tevens sekse als achtergrondkenmerk opgenomen.

In eerder onderzoek is ook gebleken dat de hoeveelheid verplichtingen en de daaraan gekoppelde gebondenheid van invloed is op culturele activiteiten (Knulst en Kraaykamp 1996). De mate van gebondenheid kan onder meer vastgesteld worden uit gegevens over de gezinssituatie. Ook dit achtergrondkenmerk is bij de beschrijvingen gebruikt.

Musea bevinden zich verspreid over heel Nederland, maar de grootste en de meest spraakmakende staan in de grote steden, en dan met name in die in het westen van het land. In het eerste bevolkingsonderzoek waarin gevraagd is naar museumbezoek, werd aangetoond dat de inwoners van de grote steden onder het publiek oververtegenwoordigd waren (CBS 1964). Geografische herkomst is eveneens in de beschrijving van de deelname betrokken.

De meer dan gemiddelde participatiecijfers van hoger opgeleiden bij musea, schouwburgen en concertzalen, en dergelijke worden vaak toegeschreven aan een meer dan gemiddelde culturele competentie. Hoger opgeleiden zouden over meer culturele kennis beschikken en de gedragscodes in culturele instellingen beter beheersen dan de lager opgeleiden. Hierdoor zouden zij meer voldoening aan participatie beleven dan lager opgeleiden (Ganzeboom 1989; Knulst 1989). Deze competentie zou men verwerven in de verschillende socialisatiekanalen: in het gezin, op school en onder vrienden, kennissen en collega's.

Over de vraag hoe individuen culturele competentie hebben verworven, bevatten de SCP-databestanden weinig informatie. Wel kan met behulp van het AVO'95 nagegaan worden hoe groot het bezoek is in de verschillende socialisatiefasen. Bovendien is in 1995 de invloed van de ouderlijke participatie op het museumbezoek van (thuiswonende) jongeren en volwassenen onderzocht. Deze socialisatiefactoren zullen in een apart hoofdstuk behandeld worden.

Hoger opgeleiden vertonen op verschillende terreinen een hoog participatieniveau. Hun vrijetijdsgedrag wordt door een grote diversiteit gekenmerkt (Wippler 1968; Knulst 1996b). Voor iedereen geldt echter dat deelname aan de ene activiteit de deelname aan de andere in de weg kan staan. De uitkomst van zo'n afweging zal niet alleen afhangen van eigen voorkeuren en persoonlijke omstandigheden, zoals de gezinssituatie, maar ook van mogelijkheden die de omgeving biedt, zoals de nabijheid van musea, en van de beschikbaarheid van alternatieven om de vrije tijd te besteden. Museumbezoek zal in deze studie behandeld worden als een van vele mogelijke gedragingen in de vrije tijd.

Bij de verklaring van de waargenomen veranderingen in het bezoek komen de verschillen in voorkeuren en in alternatieven aan de orde. Twee vragen zullen daar beantwoord worden. De eerste luidt waarom de belangstelling voor cultuurhistorische zaken sinds 1979 is toegenomen. Vervolgens wordt de vraag beantwoord waarom de belangstelling niet onder alle bevolkingsgroepen is toegenomen.

1.5 Opbouw van het rapport

De toegenomen belangstelling voor het culturele erfgoed staat niet op zichzelf, maar hangt samen met andere maatschappelijke ontwikkelingen. In hoofdstuk 2 zal eerst ingegaan worden op sociale en culturele trends die van belang zijn voor het bezoek.

In hoofdstukken 3-6 wordt ingegaan op de belangstelling voor respectievelijk musea, monumenten, archieven en archeologische opgravingen. Dit gebeurt in samenhang met een beschrijving van het aanbod. Voor elk van de vier terreinen zullen de relevante achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, vooropleiding, regionale spreiding, e.d.) van de belangstellenden beschreven worden. Voor musea en monumenten wordt de trend in de belangstelling beschreven, alsmede veranderingen in de publiekssamenstelling.

Wie belangstelling heeft voor het verleden kan terecht bij tal van organisaties, zoals vriendenverenigingen en studiekringen. De verschillende terreinen hebben veelal hun eigen type organisaties. Voor ieder terrein zal besproken worden hoeveel Nederlanders lid zijn van een organisatie. Tevens zal per sector ingegaan worden op het vrijwilligerswerk. Dit gebeurt onder andere aan de hand van AVO'95-gegevens over dit type activiteit die speciaal voor dit onderdeel zijn vergaard.

In hoofdstuk 7 komt verwante en minder verwante vrijetijdsbesteding van de bezoekers aan bod. Het bezoek aan musea en monumenten wordt vaak gecombineerd met andere vrijetijdsbesteding. Dit geldt in tweeërlei opzicht. In de eerste plaats geldt dat het bezichtigen van cultuurhistorische objecten vaak deel uitmaakt van een uitstapje, tijdens welk men nog andere activiteiten onderneemt. In de tweede plaats horen de bezoekers tot een meer dan gemiddeld actief slag personen dat op *andere tijdstippen* aan tal van andere vrijetijdsactiviteiten deelneemt. Tot deze activiteiten horen ook andere receptieve cultuurparticipatie en mediagebruik. Tevens wordt ingegaan op de samenhang tussen enerzijds het lidmaatschap van organisaties en vrijwilligerswerk en anderzijds het bezoek aan musea enzovoort.

In hoofdstuk 8 wordt de invloed van de opvoeding in het gezin en van de school onderzocht op het museum- en monumentenbezoek.

In hoofdstuk 9 worden achtergronden van de toegenomen belangstelling beschreven. Waarom is de belangstelling voor cultuurhistorische zaken sinds 1979 toegenomen? Omdat de belangstelling voor andere cultuurhistorische terreinen sterk samenhangt met die voor musea, zijn de analyses toegespitst op het museumbezoek.

Ingegaan zal worden op veranderingen in de bevolkingssamenstelling (met name het

gestegen opleidingsniveau), het toegenomen aanbod, de grotere toeristische en recreatieve activiteit en bredere culturele veranderingsprocessen. Vervolgens zal de vraag beantwoord worden waarom de belangstelling niet onder alle bevolkingsgroepen is toegenomen.

In hoofdstuk 10 zullen de belangrijkste bevindingen worden samengevat.

Noten

- ¹ Het SCP verricht al vanaf 1974 onderzoek naar de diverse facetten van cultuurparticipatie. In overeenstemming met de taak van het SCP wordt cultuurparticipatie steeds in samenhang met andere vormen van ontspanning en ontspanning geanalyseerd. Centrale thema's in het verleden waren onder andere de ongelijkheid in participatie (zie bv. SCP 1975: 138; SCP 1992: 329-34) en de samenhang tussen de diverse voorzieningen op sociaal en cultureel terrein (bv. SCP 1980, 1984, 1988). Behalve in het tweejaarlijkse Sociaal en Cultureel Rapport werd aan musea en museumbezoek aandacht besteed in eenmalige studies van de culturele sector (Goudriaan 1985; SCP 1986; Knulst 1989) en in een studie naar het gebruik van diensten in de kwartaire sector (Groenen et al. 1992). Ook waren er enige gespecialiseerde publieksstudies over lezen en televisiekijken en over de beoefening van amateurkunst. *Van woord naar beeld?* (Knulst en Kalmijn 1988) had veranderingen in het gebruik van verschillende soorten elektronische en gedrukte media tot onderwerp en veranderingen in de samenstelling van de gebruikers. Tevens werd onderzocht in hoeverre de consumptie van (nieuw) televisieaanbod ten koste was gegaan van het gebruik van gedrukte media. *De kunstzinnige burger* (Van Beek en Knulst 1991) belicht ontwikkelingen in de omvang van de receptieve en actieve kunstparticipatie en in de samenstelling van de groep participanten. Eveneens werd onderzocht in hoeverre er een relatie bestaat tussen beide vormen van kunstparticipatie.
- ² De effecten van de tariefsstijging in de tweede helft van de jaren tachtig onder invloed van de overgang naar budgetfinanciering en verzelfstandiging van musea is reeds door Goudriaan (1991) onderzocht. Deze prijsstijging heeft toentertijd geen negatieve sporen nagelaten in de bezoekcijfers.

2 SOCIALE EN CULTURELE ONTWIKKELINGEN

2.1 Inleiding

Bezoek aan musea en monumenten is een van vele activiteiten die men in de vrije uren kan ontplooiën. Hoeveel vrije tijd men heeft en wat men in die vrije tijd doet, verandert met de omstandigheden waarin men leeft. In dit hoofdstuk wordt de veranderende sociale en culturele context beschreven van het bezoek aan musea en monumenten. Aan de orde komen achtereenvolgens het gestegen opleidingsniveau (§ 2.2), de toegenomen welvaart (§ 2.3) en de verdeling en besteding van vrije uren (§ 2.4).

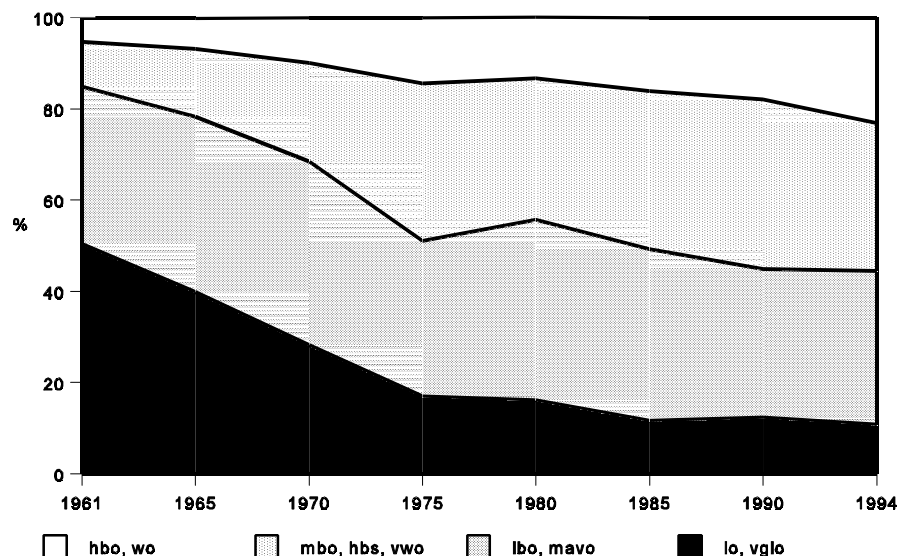
2.2 Het gestegen opleidingsniveau

De toegenomen vraag naar hoog gekwalificeerde arbeidskrachten heeft invloed gehad op de deelname aan het voortgezet en hoger onderwijs. Jongeren zijn hier massaal toegestroomd. In de leeftijd tot twintig jaar zijn er hierdoor steeds meer studerende en steeds minder (fulltime) werkende jongeren. Jongeren die in 1961 het dagonderwijs verlieten hadden gemiddeld 8,9 jaren op school gezeten, de schoolverlaters in 1990 12,6 jaar (SCP 1994: 323). Terwijl elke nieuwe lichting van leerlingen in de naoorlogse periode weer wat langer naar school ging dan de voorgaande, heeft die ontwikkeling zich vanaf de generatie van 1955 en met de introductie van de Mammoetwet in een hogere versnelling voorgedaan (SCP 1994: 317-319).

Onder de toegenomen concurrentie op de arbeidsmarkt lijken jongeren te streven naar zo hoog mogelijke kwalificaties. Met name de toestroom naar mbo, hbo en universiteit is sterk gegroeid en steeds meer jongeren hebben het onderwijs verlaten met een diploma van middelbaar of hoger onderwijs. In 1961 had 15% van de schoolverlaters middelbaar of hoger onderwijs voltooid. In 1994 was hun aandeel gestegen tot 56% (zie figuur 2.1). Als men hierbij ook nog andere kwalificerende opleidingen of cursussen van jongvolwassenen betreft, dan zijn de gevolgen voor het opleidingsniveau onder jongeren bepaald spectaculair geweest.

In vele studies is reeds aangetoond dat het opleidingsniveau sterk samenhangt met cultuurparticipatie (bv. CBS 1964; SCP 1976 en 1992; Ganzeboom en Haanstra 1989). De gestegen deelname aan voortgezet en hoger onderwijs kan een belangrijke stimulans zijn geweest voor de cultuurhistorische interesse onder de Nederlandse bevolking (evenals mogelijk voor andere vormen van vrijetijdsbesteding). Daarop wordt in hoofdstuk 9 nader ingegaan.

Figuur 2.1 Uitstroom uit het voltijd onderwijs, naar bereikt niveau, 1961-1994 (in procenten)

Bron: SCP (1994); CBS (1996a)

2.3 De toegenomen welvaart

De economische ontwikkeling heeft geleid tot een toename van de welvaart. Tot aan de jaren negentig deelden brede lagen van de bevolking mee in deze welvaarts-groei. Het aandeel van het gezinsbudget dat men heeft kunnen vrijmaken voor de vrije tijd is gestegen van gemiddeld 16% in 1978 tot 18% in 1992. In 1992 werd ongeveer een derde deel van dit budget aan vakantie en weekenduitstapjes besteed, een vijfde aan verteringen buitenshuis in horecabedrijven, een achtste aan elektronische media, een twaalfde aan lectuur, en een bescheiden vijftigste deel aan entrees voor voorstellingen, uitvoeringen en amateurkunst (SCP 1994: 380-381).

De toegenomen welvaart zorgde ervoor dat er steeds meer luxeartikelen aangeschaft konden worden. De uitgaven aan apparaten en toebehoren (televisietoestellen, video-recorders, cd-spelers, e.d.) zijn tussen 1970 en 1994 ruim verdrievoudigd (tabel 2.1). De bestedingen aan uitstapjes en vakanties en in cafés en restaurants verdubbelden in die periode - een ontwikkeling die sterk leek op de algemene trend in de consumptieve bestedingen. In de eerste helft van de jaren tachtig stagneerden de vrijetijdsuitgaven onder invloed van de economische recessie, om vervolgens weer toe te nemen. De uitgaven aan gedrukte media hielden sindsdien geen gelijke tred meer met de algemene tendens in de uitgaven.¹

Tabel 2.1 Consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen aan vrijetijdsbesteding, 1970-1994 (constante prijzen; index 1985 = 100)

	1970	1975	1980	1985	1990	1994
apparaten en toebehoren voor ontwikkeling en ontspanning (incl. reparatie)	44	74	101	100	143	154
boeken, kranten en tijdschriften	71	82	111	100	110	112
lidmaatschappen, entreegelden, sport, uitstapjes, vakanties enzovoort	61	79	96	100	108	119
uitgaven in restaurants, cafés en hotels	76	87	99	100	112	134
totaal binnenlandse consumptieve bestedingen	72	85	99	100	114	124

Bron: CBS (a)

Na de recessie trokken de bestedingen aan luxeartikelen als eerste weer aan. Dankzij de *economy of scales* daalden de prijzen van de elektronische apparatuur, met als gevolg dat in alle inkomensklassen de omvang van de elektronische uitrusting verder is toegenomen. Van een reeks van apparaten (televisietoestel, cassette- en videorecorder, platen- en cd-speler, radio) waren er in huishoudens met de lagere inkomens in 1995 gemiddeld 4 aanwezig; in huishoudens met de hogere inkomens gemiddeld 5,5. Daarbij doet zich het opmerkelijke feit voor dat juist mensen die over relatief veel voorzieningen (apparaten, uitrusting of lidmaatschappen) beschikken, namelijk de welgestelden die veelal de leeftijd van vijftig jaar nog niet overschreden hebben, relatief weinig vrije tijd hebben om van hun welstand te genieten (SCP 1992: 335). Tegenwoordig zijn het vooral de minder welgestelden die de meeste vrije tijd hebben en ook daadwerkelijk de meeste tijd aan hun spullen besteden.

Vele huishoudens konden zich meerdere radio's, afspeelapparaten, fototoestellen, rekenmachientjes en dergelijke veroorloven. Aldus verscheen binnen het huishouden het elektronisch toegeruste individu ten tonele. Burgers hebben de ontwikkelingen in de technologie gebruikt om hun 'productiviteit' als consument op te voeren. Door te investeren in apparaten werd het hun mogelijk gemaakt om meer belevenissen per avond of weekend te hebben.

Bovendien hebben steeds meer huishoudens de beschikking over een auto gekregen. Het percentage huishoudens met een auto steeg van 52 in 1970 naar 75 in 1990. De auto heeft sinds de jaren zeventig een vaste plaats in het bestedingspatroon verworven (Batenburg en Knulst 1993). Het gemiddelde aantal verplaatsingen met de auto in de vrije tijd nam toe van 2,9 in 1975 tot 3,4 in 1995 (SCP 1996).

Welke consequenties heeft de toename in het aantal mogelijkheden in de vrije tijd gehad voor de vrijetijdsbesteding? Voordat ingegaan wordt op veranderingen in de besteding van de vrije tijd, zullen eerst veranderingen in de beschikbare vrije tijd worden besproken.

2.4 Veranderingen in de verdeling en besteding van vrije tijd

Verdeling van de vrije tijd

Hoewel de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur van werkenden is afgenomen, hebben werkenden naast hun betaalde werk steeds vaker andere ‘verplichtingen’. Gehuwde vrouwen, die voorheen onbetaalde arbeid op zich namen, zijn steeds meer toegetreden tot het arbeidsproces zonder een even groot deel van hun onbetaalde werk af te stoten. Het aantal personen dat twee of meer taken op het gebied van studie, betaald werk of huishoudelijke zorg moet combineren, nam daardoor toe van 19% in 1975 tot 32% in 1995.² Al met al betekent dit voor de meeste mensen een afname van het aantal vrij beschikbare uren.³ In tabel B2.1 in de bijlage bij dit hoofdstuk staat aangegeven in hoeverre er veranderingen zijn opgetreden in het aantal uren dat besteed wordt aan studie en aan betaalde en onbetaalde arbeid, en in het aantal vrije uren in de periode 1975-1995.

Vooraf het beter opgeleide deel van de bevolking is meer gaan werken. Hierdoor is de verdeling van werk en vrije uren over de bevolking sinds de jaren zeventig ongelijker geworden. Beneden de leeftijd van vijftig jaar liep het wekelijkse aantal vrije uren in het algemeen terug, boven die leeftijd nam dat aantal juist toe.⁴

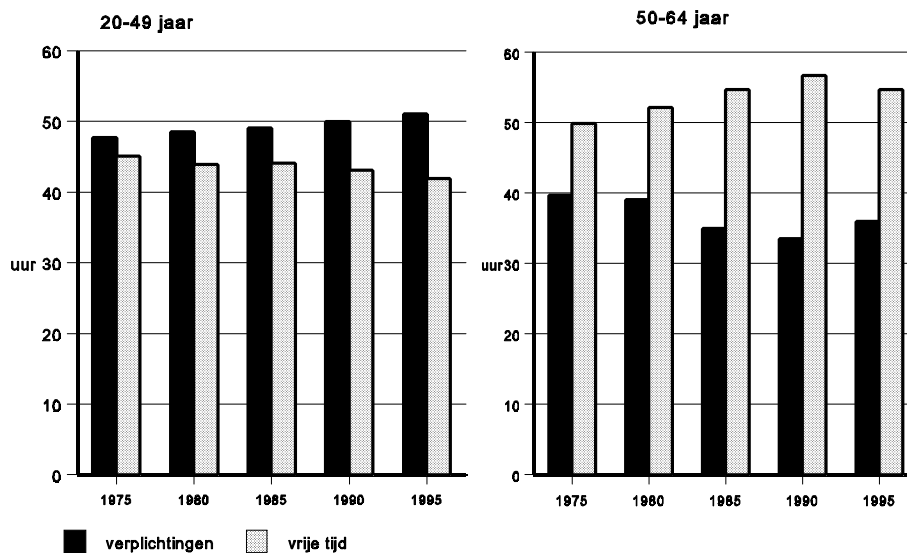
Daarbij komt dat de beroepsarbeid tegenwoordig het meest plaatsvindt in een levensperiode waarin ook andere ‘carrières’ in het leven, op zowel de relatemarkt als de woningmarkt, veel tijd en aandacht vergen. In deze levensfase trouwen veel mensen of gaan samenwonen, krijgen kinderen, en verhuizen naar een ruimere woning. Al die beslissende en tijdrovende gebeurtenissen worden samengebond in een betrekkelijk klein deel van het leven. De opeenhoping van diverse werkzaamheden en verplichtingen onder met name de beter opgeleiden in de leeftijd van 20 tot 50 jaar is zodanig dat de netto vrije tijd onder deze groep van werkenden sinds de jaren zeventig met circa 4 uur is teruggelopen.

Er is nog een andere reden waarom het leven tussen de 20 en 50 jaar tegenwoordig meer werk kost. De omvang van het gemiddelde huishouden is in de afgelopen decennia kleiner geworden. In 1960 waren er 28 huishoudens per 100 Nederlanders, begin jaren negentig 41. Door onder andere de langere studieduur en daarmee uitstel van de vorming van een gezin enerzijds en het verhoogde aantal echtscheidingen anderzijds, stijgt het aantal alleenwonenden, vooral ook weer in de leeftijdsklasse 20-49 jaar. Tevens daalde het gemiddelde aantal kinderen per gezin.⁵ In grote huishoudens kunnen de huishoudelijke taken nog over velen verdeeld worden of doet één het werk voor velen. Alleenstaanden moeten alle taken zelf uitvoeren zonder dat daar verder iemand van profiteert. Door de demografische ontwikkeling kost het huishouden aldus per persoon gemiddeld meer tijd: er moet per persoon meer tijd besteed worden aan inkopen, koken en schoonmaken.

Naast de mensen die het drukker hebben gekregen, is er ook een groep die juist meer vrije tijd heeft gekregen. De personen met een lagere opleiding en personen van 50 jaar en ouder hebben thans minder werk om handen dan twintig jaar geleden en kregen meer vrije tijd (zie tabel B2.1). Het verschil in de ontwikkeling van de totaal gewerkte en de

vrije tijd blijkt duidelijk indien men de bevolking van 20-49 jaar vergelijkt met die van 50-64 jaar en daarvan alleen de personen met middelbaar onderwijs en hoger (figuur 2.2). In de groep onder de 50 jaar is het aantal met verplichtingen gemoeide uren gestegen en het aantal vrije uren gedaald, en in de groep van 50 tot 65 jaar daalde de tijdsomvang van de verplichtingen aanzienlijk, en steeg de omvang van de vrije tijd. De gepresenteerde gegevens verwijzen telkens naar de situatie tijdens een normale werkweek (gemeten over een heel jaar is het aantal vrije dagen en vakantiedagen wel toegenomen).

Figuur 2.2 Tijd besteed aan werk (verplichte bezigheden) en vrije uren door personen met middelbaar onderwijs en hoger, naar leeftijdsklasse 1975-1995 (in uren per week)

Bron: SCP (TBO'75-'95)

Besteding van de vrije tijd

In het voorgaande is aangetoond dat de omvang van de vrije tijd voor bepaalde groepen afnam en voor andere juist toenam en dat het aantal mogelijkheden om de vrije tijd te besteden is toegenomen. Welke consequenties heeft dit gehad voor de vrijetijdsbesteding?

Twee structuurkenmerken van de vrijetijdsbesteding bieden algemene informatie over de inrichting van de vrije tijd; te weten uithuizigheid en diversiteit. Nederlanders zijn een steeds groter deel van hun vrije tijd buitenshuis gaan doorbrengen (zie tabel 2.2). In het najaar en de winter van 1955/'56 werd een derde (34%) van de vrije uren gedurende werkdagavonden en het weekeinde buitenshuis doorgebracht. Dit aandeel steeg tot 39% van alle vrije tijd - onderzocht over een hele week - in 1995.

Tabel 2.2 Algemene kenmerken van de vrijetijdsbesteding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1955/56-1995

	1955/56 ^a	1975	1980	1985	1990	1995
aantal vrije uren	23,9	47,9	46,8	49,0	47,2	47,3
aantal vrije uren thuis	15,8	30,5	30,5	31,1	29,6	28,7
aantal uithuizige vrije uren	8,1	17,4	16,4	17,9	17,6	18,5
uithuizigheid vrije tijd (in %)	34,0	35,8	34,8	36,5	37,3	39,2
aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen ^b		8,8	8,7	8,8	8,8	9,1
diversiteit vrijetijdsgedrag binnen één week ^c		13,1	13,7	13,2	13,5	13,3

^a In 1955/56 binnen een deel van de week: 5 werkdagavonden van 17.30 tot 24.00 uur; zaterdagen van 12.00 tot 24.00 uur en zondag van 8.00 tot 24.00 uur bij elkaar 60,5 uur. De TBO-peilingen bestrijken 7 etmalen of 168 uur.

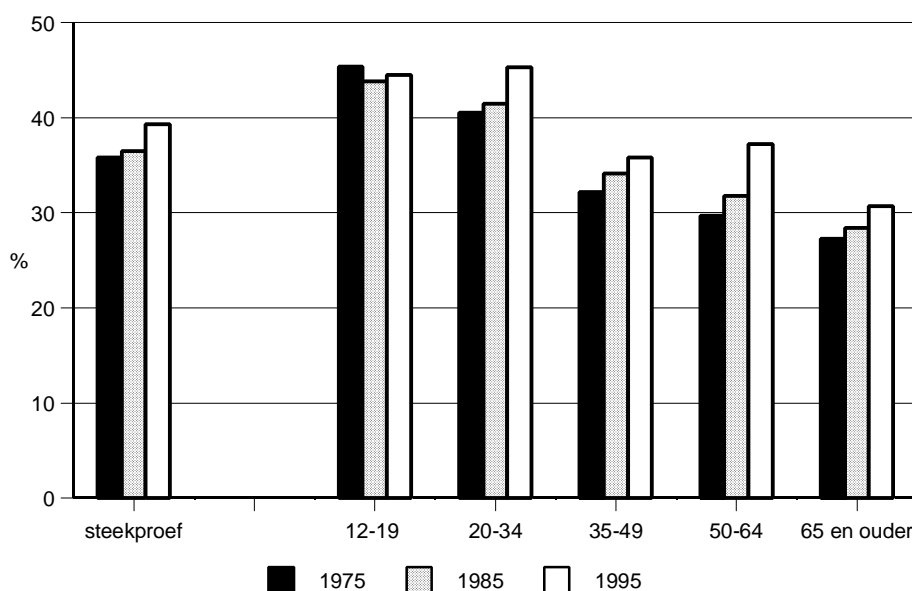
Diversiteitsmaten vergelijkbaar met de series TBO's zijn voor dit jaar niet te berekenen.

^b Verwijst naar het gemiddelde aantal positieve antwoorden per persoon bij een reeks vragen over vrijetijdsbesteding waaraan men soms of vaker deelneemt.

^c Verwijst naar het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan men feitelijk in de loop van één week heeft deelgenomen. Teneinde het effect van verschil in aantal vrije uren te neutraliseren, is het waargenomen aantal gestandaardiseerd voor een gemiddelde hoeveelheid vrije tijd van 47 uur. Het gemiddelde hiervan ligt hoger dan dat van de eerste maat, omdat hierin meer soorten vrijetijdspassing zijn meegeteld (o.a. televisiekijken, lezen in kranten, tijdschriften dan wel boeken, verenigingsactiviteiten, verzorging van planten en diverse doe-het-zelfactiviteiten).

Bron: CBS (1957); SCP (TBO'75-'95)

Figuur 2.3 Aandeel van de vrije uren dat elders dan thuis is besteed, naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in procenten van alle vrije uren per week)

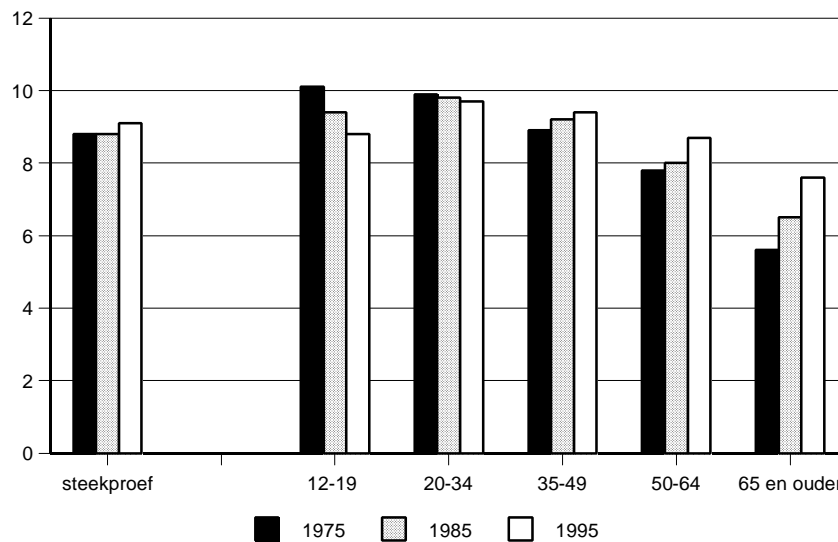

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De mate van uithuizigheid nam onder alle leeftijdsgroepen toe, behalve onder de jeugd tot twintig jaar (zie figuur 2.3). Bijgevolg is niet langer de jeugd het meest uithuizig, zoals in 1975 en 1985 nog het geval was, maar de leeftijdsgroep van 20-34-jarigen. Opmerkelijk is ook de sterk toegenomen uithuizigheid onder de 50-64-jarigen (SCP 1996).

Kijkt men naar de diversiteit van de vrijetijdsbesteding, dan blijkt dat mensen steeds meer verschillende soorten activiteiten ontplooiën. Het aantal uiteenlopende vrijetijdsactiviteiten waaraan de Nederlandse bevolking weleens deelneemt, bedroeg in 1975 al 8,8 gemiddeld per persoon. In de eerste helft van de jaren negentig is dit gemiddelde tot 9,1 opgelopen (zie tabel 2.2). Jongeren hadden aanvankelijk het breedste repertoire (zie figuur 2.4). Sinds de jaren tachtig is dit niet langer het geval; de diversiteit in vrijetijdsgedrag is toen juist onder jongeren gaan afnemen. Onder de mensen van middelbare leeftijd en ouderen is de diversiteit wel toegenomen en wel zodanig dat deze in de recente periode ruimschoots tegen de teruggang onder de jeugd opwoog, zodat het bevolkingsgemiddelde licht is gestegen.

Figuur 2.4 Het aantal vrijetijdsactiviteiten waaraan men zegt geregeld deel te nemen, naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995

Bron: SCP (TBO'75-'95)

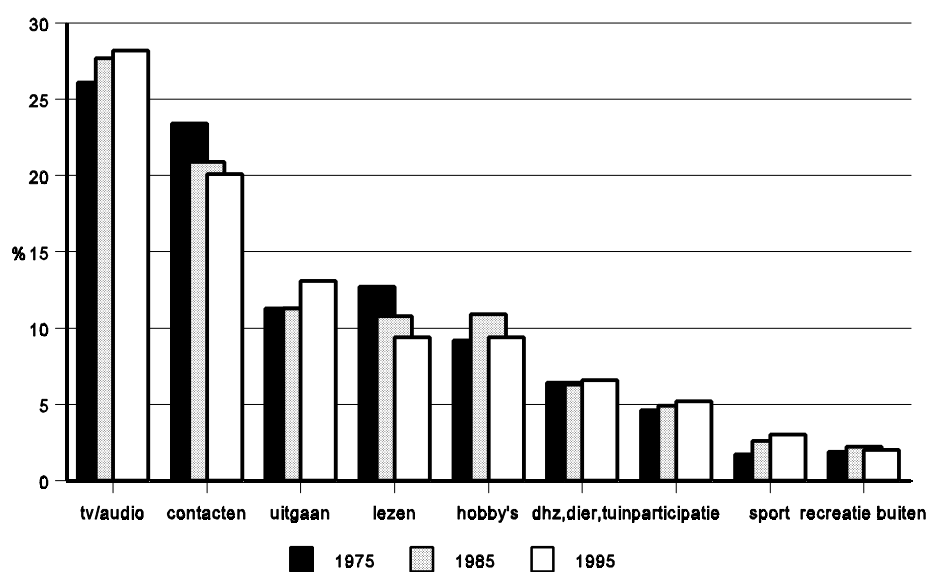
Kenmerkend voor het huidige gevarieerde vrijetijdspatroon (dat zelfs in uitgesproken mate onder cultureel geïnteresseerden voorkomt) is dat men aan veel zaken meedoet, maar per activiteit weinig frequent. Sinds 1975 hebben ouderen op dit vlak een inhaalbeweging gemaakt. Afwisseling van activiteiten lijkt de norm te zijn geworden.

Om zich te amuseren hoeven de ouderen en de jongeren niet meer samen op pad. Tal van festiviteiten richten zich op specifieke interessegroepen: popfestivals op de jeugd, pretparken op families, kunstfestivals, uitmarkten en megatentoonstellingen op de cultureel geïnteresseerden, en braderieën en consumptiebeurzen op weer andere groepen. Hoewel de verschillende groepen hun vertier op uiteenlopende plaatsen zoeken, lijken allen toch deel te hebben aan de dezelfde *Erlebniskultur*. In dit patroon worden activiteit, momentconsumptie en rages aangemoedigd door media en reclame. De verbreding van het individuele activiteitenpatroon heeft bij verschillende culturele instellingen tot een toename van het publiek geleid. Deze toename kwam voornamelijk voor rekening van incidentele bezoekers (minder dan eenmaal per drie maanden). Het publiekssegment dat frequenter pleegt te komen, is over het algemeen niet gegroeid (SCP 1996).

Veranderingen in de soorten vrijetijdsbesteding

De vraag welk soort vrijetijdsbesteding door de tijd aan belang heeft gewonnen, laat zich het best beantwoorden aan de hand van cijfers waarin de aan diverse activiteiten bestede tijd wordt uitgedrukt in procenten van het totaal aantal vrije uren. In figuur 2.5 zijn deze percentages tijdsbesteding voor diverse soorten bezigheden in de jaren 1975, 1985 en 1995 gepresenteerd.

Figuur 2.5 Tijd besteed aan enkele vrijetijdsbezigheden, 1975-1995 (in procenten van alle vrije uren per week)

Bron: SCP (TBO/75-'95)

Veel vrije tijd wordt besteed aan elektronische media (televisiekijken, luisteren naar radio en naar muziek van plaat, cd, enz.) en aan huiselijke contacten (contact met huisgenoten, visite ontvangen en op visite gaan).⁶ Tezamen nemen beide soorten bezigheden bijna de helft van de vrije tijd in beslag. Aan elektronische media is, net als aan uitgaan, sport en participatie in vrijwilligerswerk, verenigingsleven, politiek of levensbeschouwing, sinds 1975 een groter deel van de vrije tijd besteed. Het tijdsdeel dat besteed werd aan huiselijke contacten nam, evenals dat aan lezen en liefhebberijen, juist af.

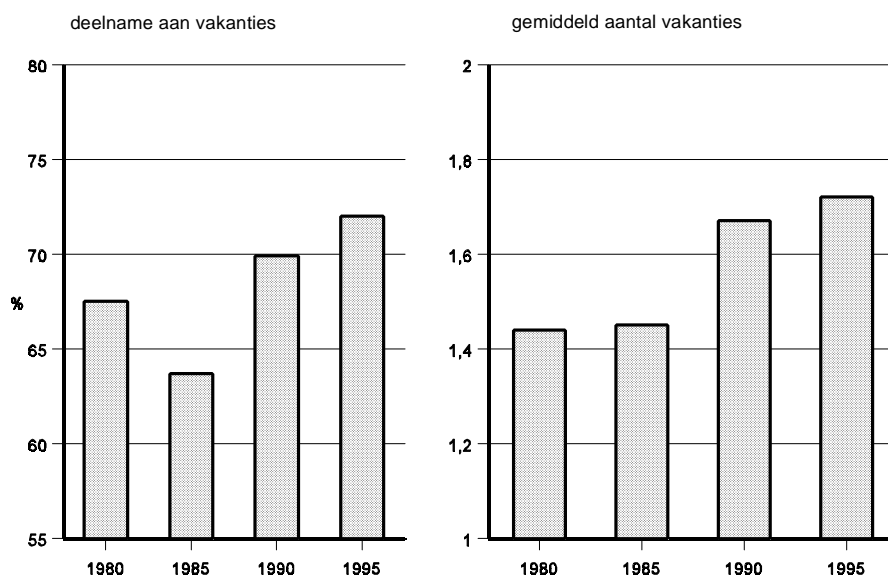
Het aandeel van de elektronische media (voornamelijk televisie) in de vrijetijdsbesteding is vooral opgestuwd door mensen jonger dan 35 jaar en door mensen met havo en hoger onderwijs (tussen beide groepen bestaat een aanzienlijke overlap). De reserves die aanvankelijk onder hoger opgeleiden jegens televisiekijken bestonden, blijken met de nieuw aangetreden cohorten van hoger opgeleiden weg te ebben (Knulst en Kraaykamp 1996: hoofdstuk 10).

Een steeds groter deel van de vrije tijd wordt aan sportbeoefening en uitgaan besteed. Onder het uitgaan valt zowel het horecabezoek als de receptieve cultuurparticipatie (podiumvoorstellingen, bioscoop en musea). De tijd besteed aan uitgaan steeg van 11% van alle vrije uren in 1985 naar 13% in 1995. Over een langere periode bezien is binnen het uitgaanspatroon het aandeel van de in cafés en restaurants doorgebrachte tijd gestegen en dat in bioscopen, musea, schouwburgen en concertzalen gedaald. Met receptieve cultuurparticipatie is nu gemiddeld minder dan 1% van de vrije tijd gemeoid. Opmerkelijk is dat de leeftijd van de groep van frequente uitgaanders sinds de jaren zeventig naar boven is opgeschoven. De huidige jeugd gaat wat minder uit dan de vroegere jeugd. De veertigers hebben hun vroegere uitgaanspatroon vastgehouden.

Naast de activiteiten die Nederlanders in de loop van de tijd meer zijn gaan verrichten, waren er ook activiteiten waaraan men minder is gaan deelnemen. Sinds 1975 wordt een geringer aandeel van de vrije uren aan huiselijke contacten besteed. Die teruggang is onder mensen van vijftig jaar en ouder bijzonder sterk geweest.⁷ Ook de tijd besteed aan lezen nam af.

Het vakantiepatroon kan niet afgeleid worden uit onderzoek naar de tijdsbesteding tijdens één week. Hiervoor heeft men gegevens over deelname gedurende een heel jaar nodig. Sinds 1980 is zowel het aandeel van de bevolking dat eens per jaar op vakantie gaat als het gemiddelde aantal vakanties per vakantieganger toegenomen (zie figuur 2.6). Tevens namen het aantal korte binnenlandse vakanties en het aantal weekendtrips en dagtochten toe (NRIT 1996). Deze ontwikkelingen weerspiegelen de eerdergenoemde stijging van de uitgaven aan vakanties en uitstapjes.

Figuur 2.6 Deelname aan vakanties^a en het gemiddelde aantal vakanties per vakantieganger, 1980-1995 (in procenten en aantallen)

^a Van een vakantie wordt in dit onderzoek gesproken als ten minste vier achtereenvolgende nachten om recreatieve redenen weg van huis zijn besteed.

Bron: NRIT (1996)

Tijdens vakanties, of zo maar tussendoor, maken Nederlanders geregeld uitstapjes. Bos, heide en watergebieden gelden als een aantrekkelijke bestemming voor trips. Dit type bestemming werd in 1995 door meer Nederlanders gekozen dan beschermde natuurgebieden, stadsparken, attractiepunten of aangelegde recreatiegebieden. Sinds 1979 vertoont het aantal uitstapjes een opgaande lijn. Vooral het bezoek aan attractieparken en aangelegde recreatieterreinen is in de loop van de tijd toegenomen.⁸ Cultureel geïnteresseerden onderscheiden zich zoals gemeld door een hoge diversiteitscore. Ook als het bezoek aan culturele instellingen niet meegerekend wordt, blijkt dat zij nog steeds meer dan gemiddeld aan resterende activiteiten deelnemen. In hoofdstuk 7 zal hier uitgebreider op ingegaan worden.

In dit hoofdstuk zijn enkele sociale en culturele trends verkend die van belang zijn voor de ontwikkeling van cultuurparticipatie. De stijging van het scholingsniveau zou stimulerend kunnen zijn voor deze belangstelling. Door de toegenomen materiële welstand zijn er echter veel alternatieve manieren ontstaan om de vrije tijd te besteden. De afname van de vrije tijd onder het ontwikkelde deel van de bevolking (rekruteringsgroep) zou remmend kunnen werken op de cultuurhistorische belangstelling. In een situatie waarin veel mensen minder vrije tijd hebben en meer activiteiten ontplooiën, wordt de gelegenheid om de aandacht op bepaalde zaken te concentreren ongunstiger.

Deze lijkt voor uitingen van kunst en cultuur belangrijk. De mogelijke invloed van de diverse factoren op de cultuurparticipatie komt in de navolgende hoofdstukken uitvoerig aan de orde.

Noten

- ¹ De indexcijfers zijn weliswaar gecorrigeerd voor de stijging van het prijsniveau, maar de prijzen zijn niet in alle sectoren in dezelfde mate gestegen. De prijzen van elektronische media, bijvoorbeeld, zijn beduidend achtergebleven op de gemiddelde prijsontwikkeling in de vrijetijdssector. Het verschil in de uitgavenontwikkeling tussen de rubrieken weerspiegelt ten dele ook een verschil in prijsstijgingen tussen bedrijfstakken. Het verschil in ontwikkeling tussen lectuur enerzijds en vakanties en horecabestedingen anderzijds kan hierdoor overigens niet worden verklaard, want de prijzen zijn in al die gevallen sterker gestegen dan het gemiddelde voor vrijetijdsgoederen. De lijn in de uitgaven is dus ook informatief met betrekking tot veranderende voorkeuren in de consumptie.
- ² Als personen aan een bepaalde verplichting op het gebied van betaald werk of huishoudelijke zorg wekelijks ten minste tien uur besteden of op het gebied van studie ten minste vijf uur, is dit als taak meegeteld.
- ³ ‘Vrije uren’ heeft in dit verband betrekking op het deel van de week dat resteert na aftrek van alle verplichtingen aan arbeid, onderwijs of huishoudelijke zorg en ook na aftrek van de tijd voor nachtrust, maaltijden en andere persoonlijke verzorging.
- ⁴ Na 1990 nam de vrije tijd ook onder de 50-64-jarigen af.
- ⁵ In 1980 had 43% van de moeders van veertig jaar drie of meer kinderen, tien jaar later was dat nog maar 26%.
- ⁶ Het gemiddelde gebruik van elektronische media wordt praktisch geheel bepaald door het televisiekijken.
- ⁷ Eerder is erop gewezen dat het vrijetijdsgedrag over een langere periode is verschoven van eenvoudige naar steeds meer gespecialiseerde modaliteiten van spel en vertier (SCP 1992). Liefhebberijen waarvoor gespecialiseerde outillage of een specifieke locatie vereist is, hebben de plaats ingenomen van tijdpassering als voor het raam of voor het huis zitten, in zondagse kleren familiebezoeken afleggen, verpozen bij koffie en elkaars verhalen, een ommetje in de buurt, pantoffelparades in de hoofdstraat, enzovoort. De overgang naar een verzelfstandigd en kapitaalintensief vrijetijdsgedrag heeft zich als laatste onder de ouderen (en allochtone Nederlanders) voorgedaan. De afname van het aandeel van de huiselijke contacten weerspiegelt deze ontwikkeling.
- ⁸ Uitstapjes ter verpozing in de natuur bevonden zich in 1995 op hetzelfde niveau als in 1979.

Bijlage bij hoofdstuk 2

Tabel B2.1 Tijd besteed aan betaald werk, alle werkzaamheden tezamen en vrije tijd, naar sekse, leeftijd, en vooropleiding, bevolking van 12 jaar en ouder, 1975-1995 (in uren per week)

	betaald werk			totaal tijdsbeslag arbeid + studie + huishouding			aantal vrije uren		
	1975	1990	1995	1975	1990	1995	1975	1990	1995
gehele steekproef	15	17	17	41	42	43	48	47	47
mannen	24	25	25	40	42	44	50	48	48
vrouwen	6	9	10	41	42	42	46	46	47
12-19 jaar	8	6	5	43	47	45	44	40	41
20-34 jaar	23	24	27	48	48	49	45	43	43
35-49 jaar	19	23	24	43	48	49	47	44	44
50-64 jaar	15	12	13	37	33	36	51	55	54
≥ 65 jaar	1	1	1	26	24	25	57	59	61
alleenstaand	5	12	14	32	35	35	57	54	54
inwonend kind	13	14	12	43	47	45	45	41	42
paren zonder kind (≤14 jr.)	15	16	18	36	36	39	50	52	51
ouder met kind (≤14 jr.)	18	22	23	45	51	52	46	42	41
Amsterdam e.o. ^a	13	15	17	35	40	40	51	49	50
rest Randstad ^a	14	17	18	40	43	43	46	49	47
rest Nederland ^a	15	17	17	41	42	43	47	47	47
lo ^b	11	6	8	36	30	35	50	54	53
lbo, ulo, mavo ^b	19	17	14	43	41	39	48	49	50
havo, vwo, mbo ^b	20	23	23	39	44	44	51	47	46
hbo, wo ^b	24	25	28	43	44	47	48	48	47

^a Deze indeling is voor het TBO'75 niet te maken; de gegevens in deze kolommen hebben betrekking op 1980.

^b Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (TBO'75 en '95)

3 MUSEA

3.1 Groei in de museale wereld

Musea zijn de oudste vorm van openbare cultuurzorg. Deze instellingen houden zich bezig met “het verwerven, behouden, wetenschappelijk onderzoeken, presenteren en informeren met betrekking tot cultuurgoederen voor doeleinden van studie, educatie of genoegen” (ICOM Statutes, Section III, Article 3). Deze taken worden veelal door professionals uitgevoerd. Zij bestuderen ons materiële culturele erfgoed en van hen mogen we verwachten dat “zij een goed doordacht antwoord trachten te blijven geven op de vraag wat dat erfgoed ons vandaag te zeggen heeft, wat we er voor ons werken aan de toekomst van kunnen leren” (Vaessen 1986: 267). Dit antwoord wordt gegeven in uitgestalde collecties en in tijdelijke tentoonstellingen van objecten die niet uitsluitend tot de eigen collectie behoren. De collecties en tentoonstellingen zijn toegankelijk voor een breder publiek. Zoals reeds opgemerkt in hoofdstuk 1 staat in deze studie de publieke belangstelling voor het bewaarde verleden centraal.

Een oervorm van het huidige museum is het ‘mouseion’ in het oude Alexandrië, waarvan de term ‘museum’ is afgeleid. ‘Mouseion’ betekent oorspronkelijk ‘tempel der muzen’, van de negen begeleidsters van de god Apollo, die kunst en wetenschap beschermen (Elshout 1990: 37). Dit boekenmuseum bevatte ongeveer 700.000 papyrusrollen, die niet mochten worden uitgeleend omdat ze uniek en kostbaar waren (Nuyens 1981). Daarna zijn veelvuldig voorwerpen verzameld die kostbaar en zeldzaam zijn, of die om hun esthetische kwaliteiten gewaardeerd werden. Deze verzamelingen werden evenwel niet aangeduid met ‘museum’. De collecties werden aangelegd door vorsten, geestelijken en patriciërs, en zouden later de eerste musea vullen (Bergvelt et al. 1993). Deze elite verzamelde kunstwerken, maar ook voorwerpen van wetenschappelijke en curieuze aard. Veel van deze verzamelingen ontstonden in de Renaissance, toen de antieke cultuur herontdekt werd en de belangstelling voor kunsten en wetenschappen sterk toenam (Van Wengen 1975: 2).

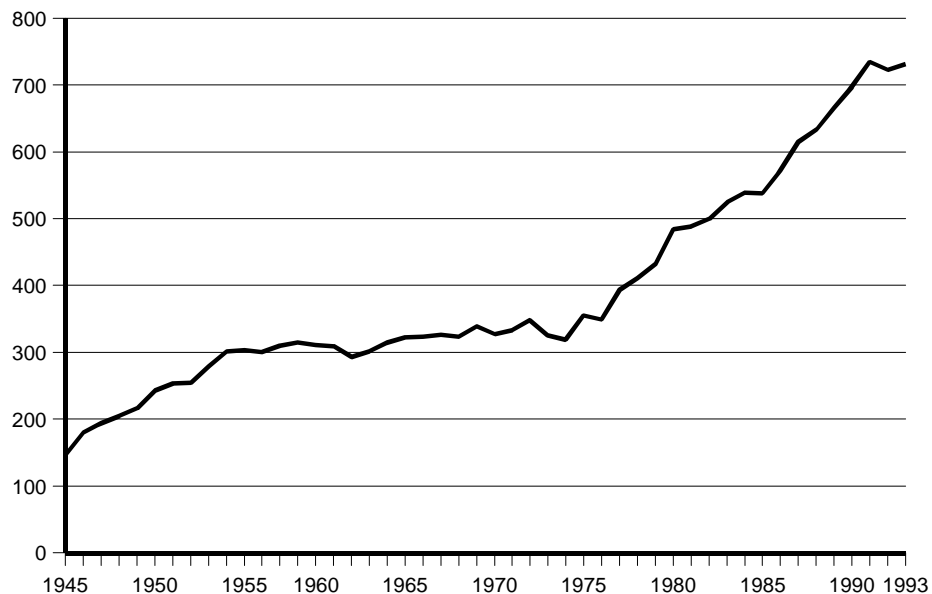
Het eerste moderne museum, het British Museum, kwam tot stand in 1753. In Nederland was het Teylismuseum in Haarlem het eerste; het werd geopend in 1778. Daarvoor was al in 1765 het kunst- en rareitencabinet van Prins Willem V voor het publiek opengesteld (Van Wengen 1975: 3). Op die manier heeft de laatste stadhouder samen met het in 1780 opgerichte Genootschap Teyler van der Hulst het openbare museumwezen in Nederland geïntroduceerd (SCP 1986). In de eerste helft van de negentiende eeuw werd onder koning Willem I het museale bezit verstatelikt en daarmee werd ook de financiering staatszorg. In deze tijd ontstonden verschillende rijksmusea. In de tweede helft van de negentiende eeuw namen diverse steden (Utrecht, Haarlem, Rotterdam, Middelburg, Leeuwarden) het initiatief tot de oprichting van een museum (SCP 1986: 52).

Het eerste kwart van de twintigste eeuw was ondanks een karige overheidssteun voor de museumsector een belangwekkende periode. Steeds meer particulieren gingen ertoe over hun verzameling na te laten aan de staat of aan gemeenten. Er werden meer dan honderd nieuwe musea gesticht en er werd een systematische visie op het museumwezen en de rijkstaken ontwikkeld. Deze visie heeft tot op heden invloed gehouden. Voorts was die periode belangrijk vanwege de verbetering of uitbreiding van regelingen, adviesinstanties en uitvoerende organisaties die het rijk bij zijn cultuurzorg ten dienste staan (SCP 1986: 81).

Na de Tweede Wereldoorlog is de overheidsbemoeyenis met het cultuurbehoud voortgezet. Het aantal musea is in de naoorlogse periode verviervoudigd. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) registreerde 180 musea in 1946 en 732 in 1993 (zie figuur 3.1) Tot het midden van de jaren zeventig was er sprake van een geleidelijke groei. In de eerste drie decennia na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal musea van 180 naar 355. Vanaf 1975 is het aantal musea echter sterk toegenomen.

Er zijn ruimere omschrijvingen dan die van het CBS mogelijk van wat als een museum geteld moet worden. In het *Groot museumboek* van Elffers en Schuyt (1989) staan in 1980 al 660 musea vermeld, terwijl het CBS in dat jaar 485 musea registreerde. Elffers en Schuyt rekenen ook de dieren-, (naald)bomen- en plantentuinen tot de musea. In 1988 vermeldt het *Groot museumboek* 803 instellingen; een procentuele toename die vergelijkbaar is met die van het CBS. In dit rapport worden de indeling en de tellingen van het CBS aangehouden, omdat die een langere periode bestrijken.

Figuur 3.1 Het aantal musea in Nederland, 1945-1993

Bron: CBS (1994)

De variëteit onder de Nederlandse musea is groot. De museale collecties variëren van prehistorisch tot eigentijds, van alledaagse tot kunstvoorwerpen, en de musea zijn in grote en kleinere gemeenten te vinden. De Rijkscommissie voor het museumwezen onderscheidde in 1921 al drie hoofdsoorten van museale objecten: voorwerpen van uitstekende kunstwaarde, van kunsthistorische betekenis en van historisch belang. Van de voorgestelde herindeling van musea volgens dit indelingsbeginsel is praktisch niets gerealiseerd (SCP 1986: 85). Het CBS onderscheidt tegenwoordig een zestal typen musea: beeldende kunst, geschiedenis, natuurlijke historie, bedrijf en techniek, volkenkunde en gemengd.

In tabel 3.1 is de ontwikkeling in het aantal en de verscheidenheid van musea in de periode 1980-1993 weergegeven. Meer dan de helft van de musea is te kenschetsen als historisch museum. "In de historische musea worden objecten van allerlei aard bijeengebracht met de bedoeling een beeld te geven van de geschiedenis van het land, van een streek of een dorp en van zijn bewoners" (Van Wengen 1975: 13). Veel van deze musea zijn opgericht in de negentiende eeuw. Onder invloed van de Romantiek wilde men het glorierijke verleden laten herleven. Maar ook de belangstelling voor de volkscultuur op het platteland leefde op. De oprichting van het Openluchtmuseum te Arnhem in 1912 gaf hieraan uiting. Het museum vormde een belangrijke schakel in de erkenning van regionale en sociale verscheidenheid in vormgeving en leefstijlen (SCP 1986: 84). Ook na de Tweede Wereldoorlog bleef het aantal historische musea (lokale, regionale en volkskundige musea en oudheidkamers) toenemen, met steeds meer aandacht voor regionale en plaatselijke geschiedenis. Deze musea presenteren veelal gebruiksvoorwerpen uit de directe omgeving. Vooral sinds de jaren zestig kreeg de populaire cultuur steeds grotere aandacht, mede als gevolg van de gegroeide belangstelling onder historici en sociologen voor de diversiteit van de cultuur onder bevolkingsgroepen (Moore 1995). Tussen 1980 en 1993 kwamen er zelfs meer dan honderd historische musea bij (zie tabel 3.1).

Tabel 3.1 Het aantal musea in Nederland, naar de aard van de collectie, 1980-1993

	1980		1985		1990		1993	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
beeldende kunst	50	10	54	10	76	11	68	9
geschiedenis	267	55	296	55	361	52	374	51
natuurlijke historie	50	10	49	9	69	10	71	10
bedrijf en techniek	88	18	108	20	151	22	153	21
volkenkunde	10	2	10	2	13	2	17	2
gemengd	20	4	23	4	27	4	49	7
totaal	485	100	538	100	697	100	732	100

Bron: CBS (1993 en 1995)

De musea voor bedrijf en techniek omvatten met 21% in 1993 ook een aanzienlijk deel van de Nederlandse musea. Veelal worden hier voorwerpen getoond uit de geschiedenis van de wetenschap en bedrijfstakken. Ondanks de grote aantallen historische en technische musea, weten de kunstmusea steeds de meeste aandacht te trekken.

In 1993 bestond 9% van het museumaanbod uit kunstmusea. Dit percentage verwijst zowel naar musea met oude kunst, als naar musea met moderne kunst. Ook de gemengde musea (7% van alle musea) zijn meestal voorzien van een omvangrijke collectie kunstvoorwerpen.

Met 2% hebben de volkenkundige musea het kleinste aandeel in het geheel. In deze musea worden voorwerpen uit niet-westerse culturen getoond. Hoewel er in absolute aantallen sprake is van een sterke groei bij de historische musea en de musea voor bedrijf en techniek, is tussen 1980 en 1993 in de onderlinge verhouding nauwelijks verandering opgetreden.

3.2 Museumbezoek

In de periode na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal bezoeken aan musea van ruim twee miljoen in 1946 tot bijna 23 miljoen in 1993 (CBS 1994). Deze cijfers verwijzen naar het totaal aantal bezoeken aan Nederlandse musea op basis van registratie aan de kassa. In tabel 3.2 staat weergegeven hoe het totale aantal bezoeken is toegenomen.

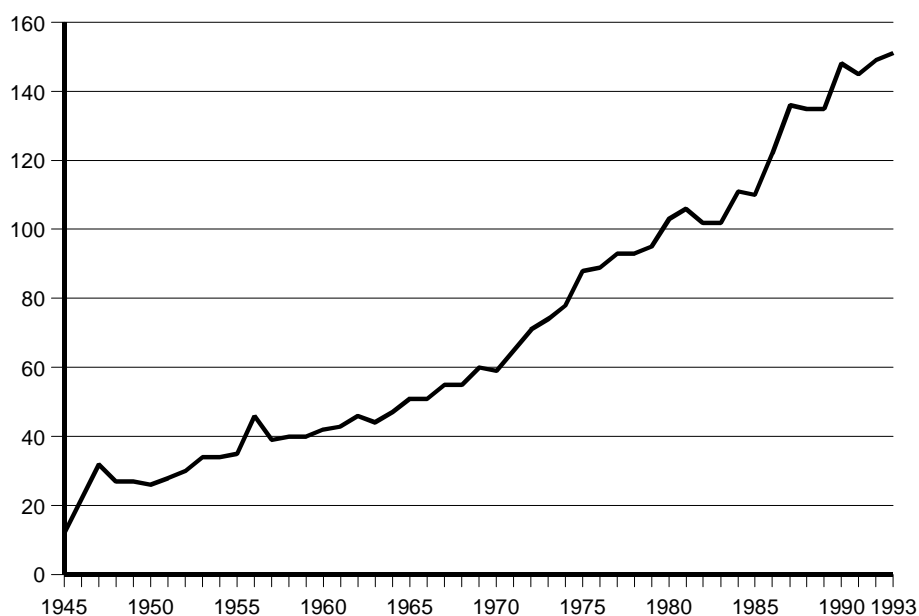
Tabel 3.2 Totaal aantal bezoeken aan musea in Nederland en het gemiddelde aantal bezoeken per 100 inwoners, 1946-1993

	totaal aantal (x 1.000)	per 100 inw.
1946	2.020	22
1950	2.616	26
1960	4.767	42
1970	7.695	59
1980	14.504	103
1990	22.042	148
1993	22.993	151

Bron: CBS (1994)

In de periode 1946-1993 steeg ook de bevolkingsomvang.¹ Dat de toename in de museumbezoeken niet alleen terug te voeren is op de bevolkingstoename, valt af te lezen aan het aantal bezoeken per 100 inwoners. In 1946 vonden er per 100 inwoners gemiddeld 22 bezoeken plaats. Dit gemiddelde was gestegen naar 151 in 1993. Figuur 3.2 brengt de ontwikkeling in beeld.²

Figuur 3.2 Het aantal museumbezoeken per 100 inwoners, 1945-1993

Bron: CBS (1994)

Uit deze bezoekcijfers kan niet worden afgeleid welk percentage van de Nederlandse bevolking tot de bezoekers hoort. In de eerste plaats bieden de bezoekcijfers geen informatie over het deel van de bezoeken dat buitenlandse toeristen voor hun rekening nemen. Er kan wel een schatting van dit aandeel gemaakt worden. In de jaren tussen 1960 en 1987 steeg het aantal overnachtingen van buitenlandse gasten in hotels met 65% van 2,3 miljoen naar 3,7 miljoen (CBS 1994).³ Gecorrigeerd voor de toename van het buitenlands toerisme blijft er nog steeds een stijging van het museumbezoek over.⁴ In de tweede plaats vertellen de CBS-statistieken ons niet hoe vaak de Nederlandse bezoekers naar musea gaan. Deze bezoekfrequentie wordt later in dit hoofdstuk behandeld.

De groei van het aantal bezoeken was sterker dan de groei van het aantal musea, zodat de toename in het bezoek niet louter toegeschreven kan worden aan de groei in het aanbod. In 1960 werden er ongeveer 15.000 bezoeken per museum per jaar geregistreerd, terwijl dit was gestegen naar rond 32.000 in 1990.

De zes typen musea (musea voor beeldende kunst, geschiedenis, natuurlijke historie, bedrijf en techniek, volkenkunde en gemengde musea) zijn opnieuw weergegeven in tabel 3.3, nu met de bedoeling de publieke belangstelling te vergelijken. In deze tabel is de publieke belangstelling kortweg aangeduid met 'vraag'. De historische musea nemen een groot deel van het aantal bezoeken voor hun rekening; in 1980 was het aandeel 33%. Het kleinste aandeel in het totale aantal bezoeken hadden de volkenkundige musea: 2%

in 1980. De andere typen musea nemen een tussenpositie in. In verhouding tot andere typen musea nam het aantal bezoeken aan natuurhistorische musea in de periode 1980-1993 snel toe (de geïndexeerde vraag steeg van 100 naar 136). Het bezoek aan volkenkundige musea daarentegen nam minder snel toe dan de gemiddelde stijging.

Tabel 3.3 Verdeling van het museumaanbod en -bezoek over verschillende typen musea, 1980-1993 (in procenten en indexcijfers: 1980 = 100)

	1980		1985		1990		1993	
	aanbod	vraag	aanbod	vraag	aanbod	vraag	aanbod	vraag
beeldende kunst	10	19	10	20	11	25	9	19
index	100	100	100	105	110	132	90	100
geschiedenis	55	33	55	32	52	30	51	31
index	100	100	100	97	95	91	93	94
natuurlijke historie	10	11	9	12	10	13	10	15
index	100	100	111	109	100	118	100	136
bedrijf en techniek	18	18	20	18	22	17	21	20
index	100	100	111	106	122	94	117	111
volkenkunde	2	3	2	2	2	2	2	2
index	100	100	100	67	100	67	100	67
gemengd	4	17	4	16	4	12	7	13
index	100	100	100	94	100	71	175	76
totaal %	100	100	100	100	100	100	100	100
N	485	14.504 ^a	538	15.879 ^a	697	22.042 ^a	749	22.993 ^a

^a x 1.000.

Bron: CBS (1993 en 1995)

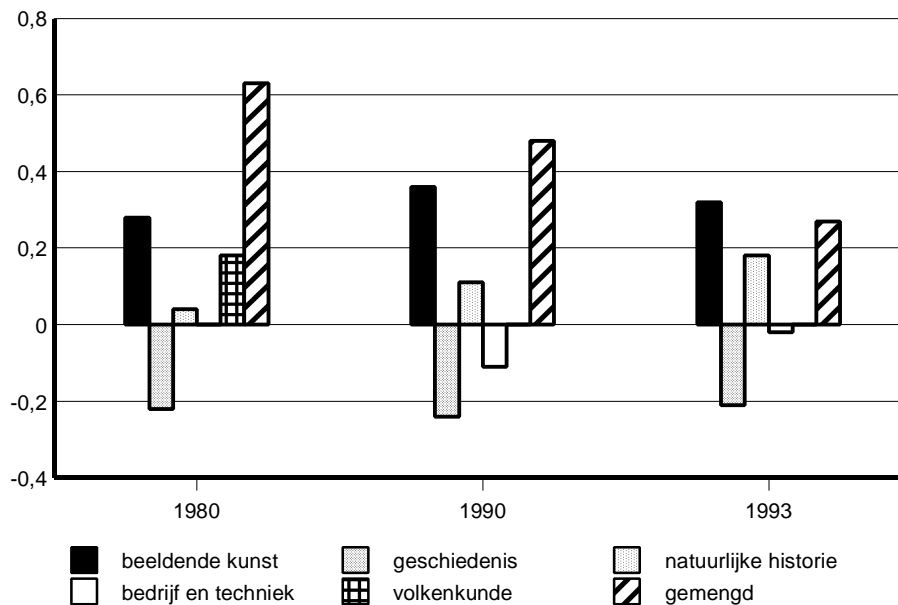
De ‘vraag’ naar historische musea (33% van het totale bezoek in 1980) was echter relatief klein vergeleken met het aanbod van historische musea (55% van het totale museumaanbod in 1980). Kunstmusea trokken relatief meer bezoeken: 10% van de musea trok 19% van de bezoeken in 1980. Als het aandeel in het totale bezoek voor een bepaald type hoger is dan het aandeel in het totale museumaanbod, kan men spreken van een meer dan evenredige belangstelling. Dit type museum trekt immers meer bezoeken dan op grond van het aandeel in het museumaanbod verwacht werd. In het omgekeerde geval - het percentage van het totale bezoek is lager dan het percentage aanbod - kan gesproken worden van een minder dan evenredige belangstelling. In figuur 3.3 zijn de verhoudingscijfers tussen vraag en aanbod (concentratiegetallen) voor de diverse typen musea weergegeven.

Hoewel het bezoek aan ieder type museum in absolute aantallen is toegenomen, is de groei niet in dezelfde mate verdeeld over de verschillende typen musea. In tabel 3.3 valt af te lezen dat in de loop van de jaren tachtig verhoudingsgewijs meer bezoeken werden gebracht aan beeldende-kunstmusea (19% van de bezoeken in 1980 en 25% in 1990). In de vroege jaren negentig daalde het aandeel in de bezoeken weer tot het niveau van 1980. In de periode tussen 1980 en 1993 werden relatief minder bezoeken aan gemengde musea gebracht (17% van de bezoeken in 1980 en 13% in 1993). Onder de gemengde

musea bevindt zich een aantal grote musea, die ook een uitgebreide kunstcollectie herbergen, zoals Museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam.⁵ In de jaren tachtig waren kunst- en gemengde musea tezamen goed voor een constant deel van de publieke belangstelling van circa 36%. De historische musea en de musea voor bedrijf en techniek trokken in dezelfde periode iets meer dan 60% van de bezoeken. In 1993 was dit aandeel gestegen tot 66%, hetgeen ten koste ging van het bezoeken aandeel van de kunstmusea.

Evenzo zijn er ook in de verdeling van het aanbod lichte verschuivingen opgetreden. De hiervoor geïntroduceerde concentratiegetallen laten zich ook op verschillende tijdstippen weergeven. In figuur 3.3 is een vergelijking gemaakt tussen de situaties in 1980, in 1990 en in 1993. Steeds hadden de gemengde musea een relatief groot aandeel in het totale bezoek. Er was echter wel sprake van een daling in de overmaat aan belangstelling. Ook de kunstmusea trokken een relatief groot publiek en hun publiek groeide, samen met dat van musea voor natuurlijke historie, sneller dan dat van andere typen musea. Historische musea trokken verhoudingsgewijs een klein publiek en hierin is in de jaren tachtig weinig verandering gekomen. De andere musea namen een tussenpositie in.⁶

Figuur 3.3 Verhoudingscijfers aanbod en bezoek bij de verschillende typen musea, 1980-1993^a

^a Het verschil ten opzichte van een evenredige verhouding (= 0) is weergegeven. Bij een evenredige verhouding, zoals bij de volkenkundige musea in 1990 en 1993 is er geen uitslag van de staven.

Bron: CBS (1993 en 1995)

3.3 De bezoekers nader bekeken

De aandacht richt zich nu op de groep van bezoekende personen. Hoe groot is het bevolkingsdeel dat musea bezoekt en in hoeverre is dit aandeel in de loop van de tijd veranderd? De oudste ons bekende landelijke enquête waarin naar museumbezoek is gevraagd, werd uitgevoerd door het CBS in 1962. In dat jaar gaf 11,6% van de Nederlandse bevolking te kennen in de drie maanden voorafgaande aan de enquête een museum bezocht te hebben. Dit cijfer kan tot op zekere hoogte vergeleken worden met de resultaten van een recente serie peilingen (AVO '79, '83, '87, '91, '95). Doordat de vraagstelling van het CBS-onderzoek sterk afweek van de vraag uit de verschillende AVO's, was het nodig om een schatting te maken van het aandeel Nederlanders dat in de drie maanden vóór de AVO-enquête een museum bezocht.⁷ In 1979 bleek dit 12,5% te zijn. Dit aandeel steeg verder tot 14,6% in 1995. Over een periode van ruim dertig jaar steeg dus ook het aandeel van de bevolking dat musea heeft bezocht, zij het in bescheiden mate.

Het CBS-onderzoek uit 1962 biedt geen informatie over de bezoekfrequentie. De vraag hoe groot de groep frequente bezoekers is en hoe talrijk de incidentele bezoekers zijn, is wel te beantwoorden aan de hand van de serie AVO's.⁸ In het vervolg zal uitgegaan worden van een indeling waarbij de bezoekers die één keer per kwartaal of vaker naar een museum gingen, apart zijn genomen. Naar deze bezoekers zal verwezen worden als de 'frequente bezoekers'. Personen die ten minste een keer per jaar gaan, maar minder dan een keer per drie maanden zullen aangeduid worden met 'incidentele bezoekers'. In het AVO worden binnen huishoudens alle personen van 6 jaar en ouder ondervraagd. Ondervraagden van 6 tot 16 jaar krijgen een 'jongerenvragenlijst', de overigen een 'volwassenenvragenlijst' voorgelegd. Omdat in het AVO van 1979 in de jongerenvragenlijst niet naar museumbezoek is gevraagd, zal in dit hoofdstuk de deelname in de periode 1979-1995 beschreven worden voor personen van 16 jaar en ouder. In hoofdstuk 8 zal ingegaan worden op het bezoek van 6-15-jarigen.

In 1979 bracht 25% van de bevolking ten minste een bezoek aan een museum in Nederland. Dit aandeel steeg naar 34% in 1991, maar daalde weer naar 30% in 1995.⁹ Deze cijfers hebben betrekking op musea die in Nederland werden bezocht (met inbegrip van de aldaar georganiseerde tentoonstellingen). De ontwikkeling tussen 1979 en 1995 staat meer gedetailleerd weergegeven in tabel 3.4. Het percentage dat een keer per drie maanden of vaker gaat, bleef nagenoeg constant. In 1995 behoorde 6% van de Nederlandse bevolking tot de frequente bezoekers en 24% tot de incidentele bezoekers. De recente teruggang in de publieke belangstelling is voornamelijk terug te voeren op een achteruitgang bij de incidentele bezoekers. De groei in de jaren tachtig kwam grotendeels voor rekening van de incidentele bezoekers, terwijl er geen vergelijkbare groei van het frequente bezoek was. Deze ontwikkeling komt overeen met die op andere terreinen van cultuurparticipatie (SCP 1978, 1992, 1994). De vergelijking van museumbezoek met andere cultuurparticipatie komt in hoofdstuk 7 aan de orde.

Tabel 3.4 Percentage van de bevolking van 16 jaar en ouder dat in een jaar een bezoek heeft gebracht aan een museum, 1979-1995

	1979	1983	1987	1991	1995	verschil '79-'95
1 x per 3 maanden of vaker	6,8 ^a	4,9	6,5	6,5	6,1	n.s. ^b
minder dan 1 x per 3 mnd.	18,6	24,2	26,4	27,6	23,7	s.
totaal	25,4	29,1	32,9	34,2	29,8	s.

^a Berekening op basis van bezoek aan diverse typen musea.

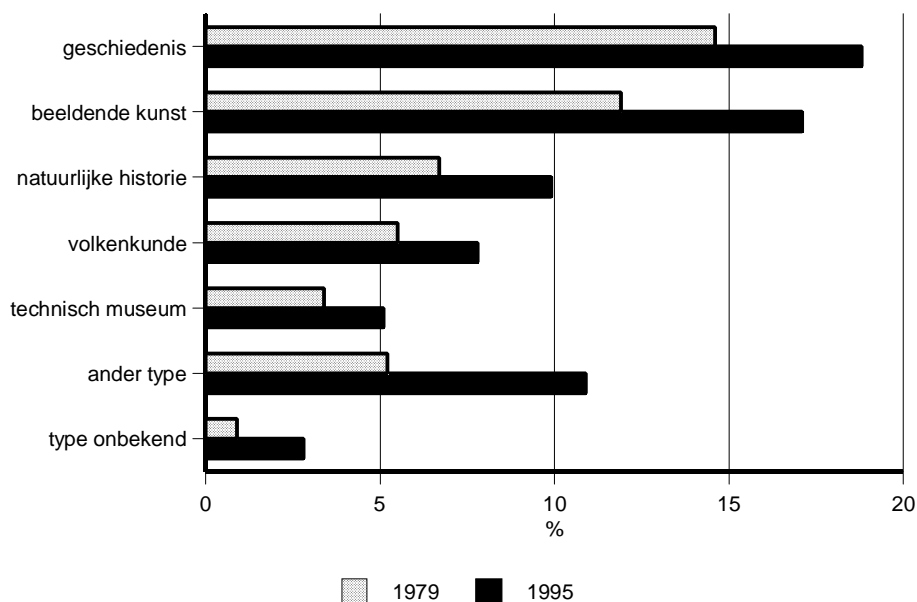
^b Niet-significant, $p > 0,01$.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Het bezoek aan de verschillende typen musea is weergegeven in figuur 3.4. De historische musea trokken in 1995 het hoogste percentage bezoekers (bijna 19% van de Nederlandse bevolking), gevolgd door de kunstmusea (17%). De technische musea hadden met 5% een relatief klein aandeel in de publieke belangstelling.¹⁰ De vrij hoge percentages bij de categorie 'ander type museum', zoals te zien in figuur 3.4, wijzen erop dat het moeilijk is om een sluitende indeling te maken.

Voor alle onderscheiden typen musea nam de belangstelling toe, maar het sterkst voor kunstmusea en historische musea: van 12% respectievelijk 15% in 1979, naar 17% respectievelijk 19% in 1995. De musea die al relatief vaak bezocht werden, trokken dus nog meer belangstelling.¹¹

Figuur 3.4 Bezoek aan verschillende typen musea (1x per jaar of vaker), bevolking van 16 jaar en ouder, 1979 en 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'79 en '95)

Vaessen (1986: 84) veronderstelt dat de verschillende soorten musea eveneens een heel verschillend publiek bereiken. Als hij gelijk heeft, dan zou ten minste verwacht mogen worden dat het publiek van kunstmusea en dat van historische musea van elkaar verschillen. Bij musea voor eigentijdse kunst zou vooral een publiek met culturele competentie verwacht mogen worden, bij historische musea een breder samengesteld publiek. Het is daarom interessant na te gaan of de publieksgroepen feitelijk van elkaar verschillen, of dat er een bepaalde mate van overlap tussen de publieksgroepen bestaat. Van de mensen die in 1995 een kunstmuseum bezochten bleek ruim 56% dat jaar ook in een historisch museum te zijn geweest (zie tabel 3.5). Van de personen die een historisch museum bezochten, kwam ruim 51% ook in een kunstmuseum. In tabel 3.5 staat tevens aangegeven in hoeverre de bezoekers van kunstmusea en van historische musea ook andere typen musea bezochten. De overlap tussen de bezoekersgroepen van de diverse typen musea blijkt in de afgelopen decennia te zijn toegenomen. Voor de uitspraak van Vaessen is weinig empirische steun. Er kan niet geconcludeerd worden dat de verschillende typen musea een uiteenlopend publiek trekken; er is zelfs sprake van een grote overlap.

Tabel 3.5 Overlap in het bezoek aan verschillende typen musea, 1979 en 1995 (in procenten)

	bezoekers kunstmusea		bezoekers historische musea	
	1979	1995	1979	1995
kunstmusea	100	100	45	51
historische musea	55	56	100	100
natuurhistorische musea	25	31	28	35
technische musea	13	16	14	17
volkenkundige musea	26	27	25	29
N	1.667	2.125	2.043	2.337

Bron: SCP (AVO'79 en '95)

In de afgelopen decennia is het werk in de Nederlandse musea sterker gericht op het publiek. De publieksomvang werd mede bepalend voor het prestige (en de subsidiëring) van het museum. Museumdirecteuren en conservatoren besteden thans de nodige energie aan de presentatie van collecties en de informatie over tentoongestelde objecten. Deze ontwikkeling blijkt onder meer uit de toegenomen tentoonstellingsactiviteit, vooral in de kunstmusea. Volgens sommigen zou in de onderlinge concurrentie om het publiek de aandacht zijn verschoven van de presentatie van de eigen collectie naar tijdelijke tentoonstellingen (Bever 1995: 62).

In de periode 1970-1980 steeg het aantal musea met 56%, terwijl de toename van het aantal tentoonstellingen in deze periode 194% bedroeg (CBS 1982). In de jaren tachtig hield de toename van het aantal tentoonstellingen gelijke tred met de groei van het aantal musea. In 1980 werden 1.290 tentoonstellingen georganiseerd en in 1990 1.940 (CBS 1993). In de vroege jaren negentig stabiliseerde het aantal tentoonstellingen zich. In 1993 werden 1.910 tentoonstellingen georganiseerd. Het gemiddelde aantal tentoonstellingen per museum bleef sinds 1980 constant op 2,7. Amsterdam was in 1991 de stad

met de meeste tentoonstellingen (140), gevolgd door Den Haag (70) en Rotterdam (69) en Utrecht (26). Ondanks deze toegenomen inspanningen daalde de groep tentoonstellingbezoekers van 18% in 1979 naar 16% 1995. Deze bezoekpercentages hebben betrekking op tentoonstellingen binnen zowel als buiten musea.

3.4 Het Nederlandse museumbezoek vergeleken met dat in andere landen

Vergeleken met andere Europese landen zijn in Nederland veel musea aan te treffen. In tabel 3.6 is het aantal musea weergegeven in tien Europese landen. In 1987 was Nederland na grote landen zoals Duitsland en Frankrijk (en na totale telling wellicht ook Italië) het land met de meeste musea. Om te corrigeren voor de grootte van het land is het aantal musea gerelateerd aan de bevolkingsomvang. Alleen Denemarken en Zwitserland hebben in dat geval een hogere museumdichtheid per hoofd dan Nederland (tabel 3.6).¹²

In tabel 3.6 is tevens het bezoek aan musea weergegeven. De gegevens zijn vergelijkbaar met het totale aantal bezoeken zoals dat gepresenteerd wordt door het CBS (zie tabel 3.2). In Duitsland registreerde men in 1987 de meeste bezoeken (ruim 66 miljoen). In dat jaar telde men in Nederland bijna 20 miljoen bezoeken. Per 100 inwoners bleken er in Nederland meer bezoeken te zijn dan in Duitsland, maar minder dan in Oostenrijk, Denemarken, Zweden en Zwitserland.¹³

Tabel 3.6 Musea en hun bezoeken in tien Europese landen, 1987 of het laatst beschikbare jaar

	aantal musea			bezoek	
	totaal	per mln. inw.	musea die informatie verstrekken over bezoekers	aantal bezoeken x 1.000	aantal bezoeken per 100 inw.
Oostenrijk	179	23,6	168	12.202	161
Tsjecho-Slowakije	350	- ^a	350	17.981	-
Denemarken	280	54,6	280	8.548	167
Frankrijk	1200	21,6	29	11.917	-
West-Duitsland	2314	37,7	1840	66.337	108
Griekenland	267	26,7	60	3.343	-
Hongarije	541	-	476	15.907	-
Italië ^b	120	-	120	6.340	-
Nederland	625	42,3	615	19.848	134
Zweden	167	19,9	167	12.192	145
Zwitserland	620	93,7	620	9.000	136

^a Gegevens over inwonersaantallen niet bekend of informatie van te weinig musea om zinvolle vergelijking te maken.

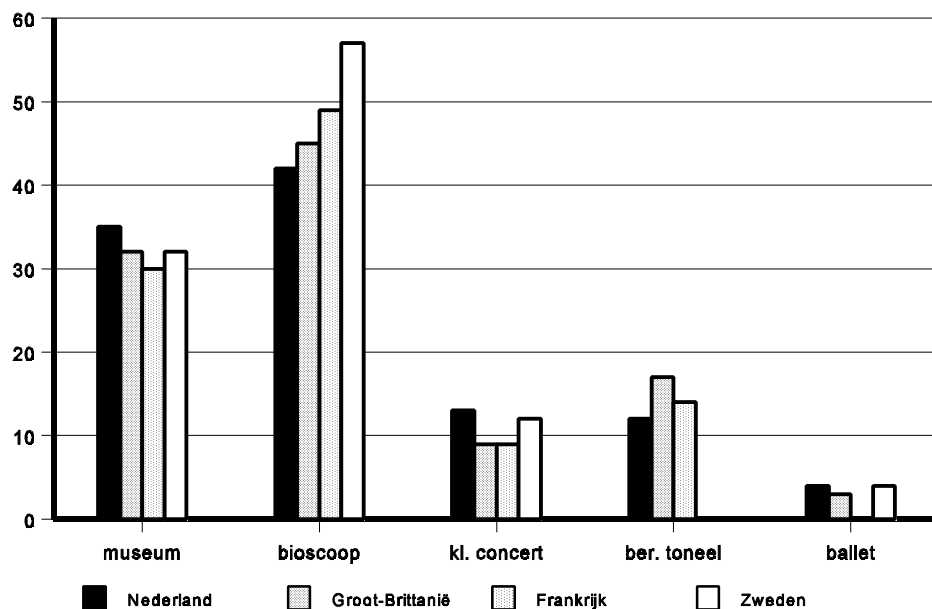
^b Data hebben alleen betrekking op musea verbonden aan het ministerie van Cultuur.

Bron: Merkle (1991)

Over het aantal bezoekende personen per land zijn nauwelijks gegevens te vinden.

Slechts voor enkele West-Europese landen zijn vergelijkbare cijfers beschikbaar. In Groot-Brittannië bezocht 32% van de bevolking een museum, in Frankrijk 30% en in Zweden 32% (Council of Europe 1994). Met de 35% die voor 1991 werd gevonden komt Nederland uit deze vergelijking naar voren als een land met een grote belangstelling voor musea. Dat kan met nog iets meer stelligheid worden gezegd als de participatie in andere cultuuruitingen daarbij wordt betrokken (zie figuur 3.5).

Figuur 3.5 Percentage van de bevolking dat musea, bioscopen, klassieke concerten, beroepstoneel en ballet bezoekt in vier West-Europese landen^a

^a Geen gegevens beschikbaar over toneelbezoek in Zweden en balletbezoek in Frankrijk.

Bron: Council of Europe (1994)

3.5 De samenstelling van het publiek van musea

Zoals in de probleemstelling al is aangegeven, zullen relevante kenmerken zoals sekse, leeftijd, gezinssituatie, geografische herkomst en opleiding van de participanten beschreven worden.

Technische toelichting

Uit de AVO-gegevens kan afgeleid worden hoeveel personen in een bepaald jaar een museum hebben bezocht en ook hoe vaak men in het aangegeven jaar een museum heeft bezocht. Van elke respondent is een frequentie bekend, variërend van 0 tot 12 (1 x per

maand of vaker). Op basis hiervan is een gemiddelde te berekenen. Het gemiddelde aantal bezoeken bedroeg 0,54 in 1979 en 0,67 in 1995 (0,78 in 1987). In deze frequentiecijfers is informatie over zowel participanten als non-participanten verwerkt. In dit hoofdstuk is verder ingegaan op de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten, dat wil zeggen van degenen die feitelijk een of meer musea bezochten. Dit participantengemiddelde bedroeg 2,15 in 1979 en 2,23 in 1995 (2,23 in 1987).¹⁴ Hoewel een steeds groter deel van de Nederlandse bevolking een museum bezoekt, is het gemiddelde aantal bezoeken per participant constant gebleven. De gemiddelde bezoekfrequentie per participant wordt voorts uitgesplitst naar opleiding, leeftijd, enzovoort. Daaruit valt bijvoorbeeld op te maken of oudere bezoekers vaker gaan dan jongere bezoekers.

Sekse

Tabel 3.7 Bezoek aan musea in twaalf maanden voorafgaande aan enquête, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995 (in percentage bezoekers en indexcijfers, 1979 = 100)

	percentage					verschil '79-'95 ^a	index				
	1979	1983	1987	1991	1995		1979	1983	1987	1991	1995
gehele steekproef	25,3	29,1	32,9	34,2	29,8	s.	100	115	130	135	118
mannen	24,9	28,8	31,6	33,0	27,8	s.	100	116	127	133	112
vrouwen	25,8	29,4	34,2	35,3	31,8	s.	100	114	133	137	123
16-19 jaar	34,5	31,7	32,4	29,5	26,7	s.	100	92	94	86	77
20-34 jaar	27,0	32,5	35,0	36,2	27,4	n.s.	100	120	130	134	101
35-49 jaar	28,2	31,8	37,8	38,5	34,6	s.	100	113	134	137	123
50-64 jaar	22,3	26,7	29,9	34,0	32,7	s.	100	120	134	152	147
≥ 65 jaar	16,2	19,4	24,5	24,5	23,3	s.	100	120	151	151	144
alleenstaand	29,1	35,8	41,5	42,3	38,0	s.	100	123	143	145	131
paren z. kind (≤14 jr.)	23,0	26,9	30,9	33,3	30,6	s.	100	117	134	145	133
ouders m. kind (≤14 jr.)	25,2	29,6	33,4	34,1	27,2	n.s.	100	117	133	135	108
inwonend kind	29,4	29,2	28,9	27,7	21,6	s.	100	99	98	94	73
Amsterdam e.o.	33,7	42,1	46,1	45,4	38,6	n.s.	100	125	137	135	115
rest Randstad	28,9	31,4	38,4	40,3	37,0	s.	100	109	133	139	128
rest Nederland	23,8	27,3	30,8	32,0	27,6	s.	100	115	129	134	116
lo, vgl ^b	12,8	13,6	15,5	14,6	14,1	n.s.	100	106	121	114	110
lbo, mavo ^b	22,0	24,1	27,8	27,6	21,6	n.s.	100	110	126	125	98
mbo, hbs, vwo ^b	36,5	41,5	43,1	43,0	35,4	n.s.	100	114	118	118	97
hbo, wo ^b	51,7	58,3	62,7	66,6	57,8	s.	100	113	121	129	112

^a Getoetst op 0,01-niveau.

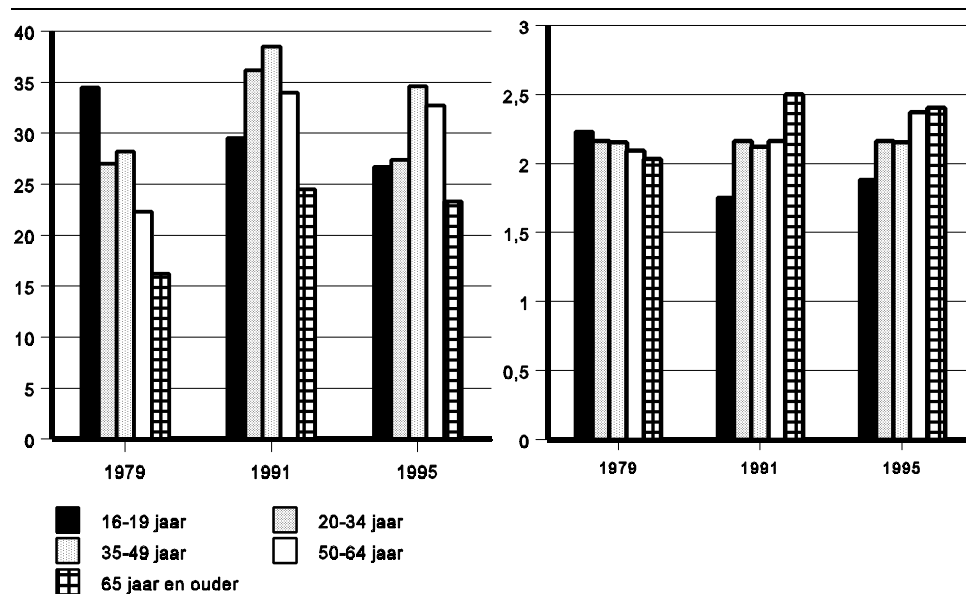
^b Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Onder de bezoekers die minstens eenmaal per jaar een museum bezoeken, bevinden zich nagenoeg evenveel mannen als vrouwen. In 1979 bezocht 25% van de mannen een

museum tegen 26% van de vrouwen (zie tabel 3.7). Die verhouding is enigszins veranderd in het voordeel van vrouwen. In 1995 was het bezoekpercentage van de mannen gestegen tot 28 en dat van de vrouwen tot 32. In het laatstgenoemde jaar kwam de

Figuur 3.6 Bezoek aan musea: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een museum bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar leeftijd, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995

gemiddelde bezoekfrequentie van de twee seksen vrijwel overeen: 2,24 voor vrouwen en 2,18 voor mannen.¹⁵

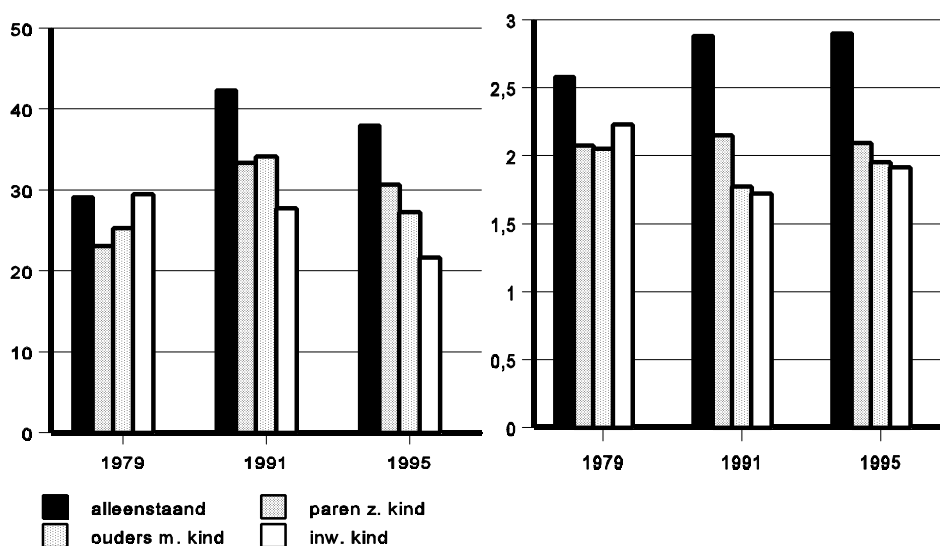
Leeftijd

Tussen de leeftijdsgroepen zijn grotere verschillen te constateren. In 1979 bleek het hoogste percentage bezoekers (35%) voor te komen onder de tieners (tussen de 16 en 20 jaar), terwijl ouderen veel minder een bezoek brachten. Met name het percentage 65-plussers (16%) en in mindere mate het percentage mensen tussen de 50 en 65 jaar (22%) bleef dat jaar achter bij dat van de jongeren. In deze verhouding is gedurende de jaren tachtig verandering gekomen. Enerzijds nam het percentage bezoekers onder de tieners af. In de eerste helft van de jaren negentig daalde eveneens de belangstelling sterk onder personen tussen de 20 en 35 jaar. Anderzijds nam het percentage bezoekers onder de senioren, met name de leeftijdscategorie 50-64 jaar, juist meer dan evenredig toe (figuur 3.6 links).

Onder de frequente bezoekers deed zich een overeenkomstige verandering voor. Van de jeugdigen kwam een geringer percentage regelmatig in een museum en van de 65-plussers een groter percentage (zie tabel B3.1 in de bijlage bij dit hoofdstuk).¹⁶ De gestegen belangstelling onder de ouderen blijkt evenzeer uit de gemiddelde bezoekfrequentie van die groep. De 65-plussers die een museum bezochten, deden dat in 1979

gemiddeld tweemaal per jaar en in 1995 2,4 maal. Hun gemiddelde bezoekfrequentie veranderde van het laagste in het hoogste onder de museumbezoekers (figuur 3.6

Figuur 3.7 Bezoek aan musea: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een museum bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar gezinssituatie, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995

Bron: SCP (AVO'79-'95)

rechts). Het gemiddelde onder de jongeren daalde van 2,2 naar 1,9. Alle educatieve inspanningen ten spijt zijn het dus niet de jongeren geweest die voor een grotere toeloop naar de musea hebben gezorgd. Deze toename komt grotendeels op het conto van oudere personen. Door de inhaalbeweging van de ouderen is de balans tussen jongere en oudere bezoekers verschoven en is het museumpubliek enigszins 'vergrijsd'.

Gezinssituatie

De tijdsdruk is afhankelijk van de gezinssituatie waarin mensen zich bevinden. Ouders met jonge kinderen (en dan vooral zij met drukke banen) worden het meest met allerlei verplichtingen belast. Alleenstaanden worden met minder beperkingen geconfronteerd en kunnen zich vaker vrijmaken voor hun interesses. Uit de feiten blijkt dit duidelijk. Momenteel gaan meer alleenstaanden naar musea dan personen in een andere gezinssituatie (zie figuur 3.7 links).¹⁷ Bovendien gaan zij vaker. Alleenstaanden (onder de 65 jaar) behoren in het algemeen tot de cultureel actieven. Ook klassieke concerten en toneel bezoeken zij vaker dan andere bevolkingsgroepen (Knulst 1995). Inwonende kinderen en ouders met jonge kinderen behoren tot de groep met het laagste percentage bezoekers. Hun bezoekfrequentie wijkt overigens nauwelijks af van die van gezinnen

zonder kinderen. Eind jaren zeventig was de situatie anders. Toen waren naast alleenstaanden tevens inwonende kinderen regelmatig aanwezig in de Nederlandse musea. Onder de jeugd lijken de interesses te zijn verschoven.

Geografische herkomst

Veel van de Nederlandse musea bevinden zich in het westen van het land.¹⁸ Alleen al in Amsterdam waren er in 1990 35 musea en werden er in deze stad meer tentoonstellingen georganiseerd dan in enige andere Nederlandse stad (CBS 1993). Gerelateerd aan het aandeel van de bevolking blijkt het aantal musea en tentoonstellingen in de grote steden echter niet bijzonder groot. In 1990 bevond 12% van de musea en 16% van de tentoonstellingen zich in de vier grote steden, terwijl hier 13% van de bevolking woonde (zie tabel 3.8). Maar een kwantitatieve beschrijving van het aanbod volstaat niet. Net als bij de podiumkunsten is bij de musea en tentoonstellingen het meest spraakmakende deel in de grote steden aan te treffen. Veel van de grote publiekstrekkingen bevinden zich in het westen van het land.

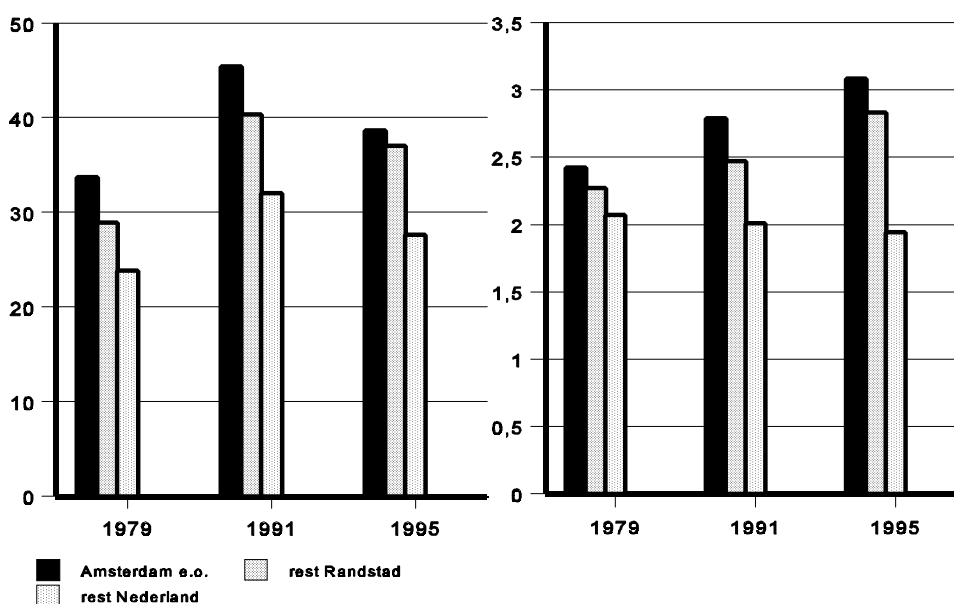
Tabel 3.8 Aanbod van musea en aldaar georganiseerde tentoonstellingen, naar gemeentegrootte, 1990 (in procenten)

	bevolking	aantal musea	aantal tentoonstellingen
Amsterdam	4,7	5,0	7,2
Den Haag	2,9	2,8	3,6
Rotterdam	3,9	2,1	3,6
Utrecht	1,5	1,7	1,3
4 grote steden samen	13,0	11,6	15,8
steden > 100.000 inw.	12,1	11,6	17,1
rest Nederland	74,9	76,8	67,2
N	14,9 mln.	710	1.940

Bron: CBS

In hoeverre levert het westen van het land nu ook een meer dan evenredig aantal bezoekers op? Om verschillen in bezoek in beeld te brengen is een onderscheid gemaakt tussen Amsterdam en omstreken, de rest van de Randstad en de rest van Nederland. In deze streken woonde respectievelijk 6%, 16% en 78% van de bevolking in 1991. De meeste bezoekers blijken inderdaad afkomstig te zijn uit de plaats waar het museale aanbod het grootst is. Van de bevolking van Amsterdam en omstreken gaat een hoger percentage naar musea dan van de bevolking uit de rest van de Randstad. Dit verschil was in 1995 overigens kleiner dan in voorgaande jaren. Het museumbezoek in de drie grootstedelijke agglomeraties Rotterdam, Den Haag en Utrecht ligt weer hoger dan die in de rest van Nederland. Het verschil tussen het percentage bezoekers uit de Randstad (excl. Amsterdam) en dat van de bevolking uit de rest van Nederland is enigszins toegenomen (zie tabel 3.7 en figuur 3.8 links). Tevens zijn de verschillen in de bezoekfrequentie groter geworden (figuur 3.8 rechts).

Figuur 3.8 Bezoek aan musea: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een museum bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar geografische herkomst, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995

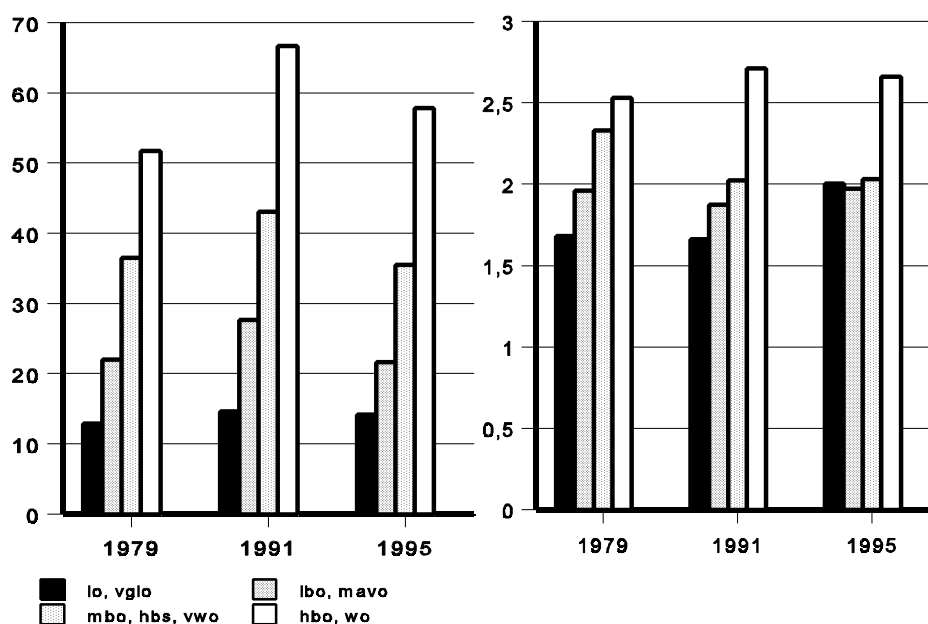
Bron: SCP (AVO'79-'95)

Opleidingsniveau

De grootste verschillen in bezoekpercentages blijken samen te hangen met het opleidingsniveau. Onder lager opgeleiden bezocht in 1979 13% een museum. In hetzelfde jaar bezocht 52% van de hoger opgeleiden (hbo of universiteit) een museum (zie tabel 3.7). Dit verschil is in de jaren tachtig en negentig groter geworden. Het percentage bezoekers met een lage opleiding (lo of vglo) steeg naar 14 in 1995. Het percentage bezoekers met een hoge opleiding steeg naar 67 in 1991, maar daalde weer naar 58 in 1995. Tot 1991 steeg ook het percentage bezoekers met lbo, mavo, mbo, hbs of vwo, maar daarna daalde het percentage bezoekers onder deze groepen weer. Door de gedaalde deelname van de hoger opgeleiden in de laatste jaren, werd de aanvankelijk toegenomen ongelijkheid in het bezoek weer enigszins gematigd.

Opleidingsniveau blijkt evenzeer relevant bij verschillen in de frequentie van het bezoek. Van de hbo- of universitair geschoolden bezocht in 1995 ongeveer 17% een keer per drie maanden of vaker een museum (zie tabel B3.1). Het gemiddelde aantal bezoeken van hoger opgeleiden steeg tussen 1979 en 1995 (zie figuur 3.9 rechts). Hetzelfde geldt voor lager opgeleiden, terwijl de bezoekfrequentie van de personen met mbo, hbs of vwo daalde. De lager en middelbaar opgeleiden vertoonden hierdoor een even hoge bezoekfrequentie.

Figuur 3.9 Bezoek aan musea: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een museum bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekerfrequentie van de participanten (rechts), naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Tabel 3.9 Bezoek aan musea: percentage hoger opgeleiden, dat ten minste eenmaal per jaar een museum bezoekt, naar sector van de hoogste gevolgde opleiding, bevolking van 18 jaar en ouder, 1991 en 1995

	1991	1995
hoger opgeleiden totaal	66,6	57,8
onderwijssector	63,7	58,8
letteren, kunst, filosofie en theologie	86,3	76,5
agrarische sector	52,6	50,0
wiskunde, natuurwetenschappen, techniek, transport en verkeer	62,8	51,7
medische en paramedische sector	61,0	52,2
economische, administratieve en commerciële sector	54,1	49,6
juridische en bestuurlijke sector	78,0	69,5
sociaal-culturele sector	74,2	66,0

Bron: SCP (AVO'91 en '95)

Dat hoger opgeleiden oververtegenwoordigd zijn onder het museumpubliek mag als algemeen bekend verondersteld worden. In eerder onderzoek is hierop veelvuldig gewezen (bv. CBS 1964; SCP 1976 en 1992; Ganzeboom en Haanstra 1989). Tot nu toe kon niet worden nagegaan of behalve de hoogte ook de aard van de genoten opleiding van invloed is. In het AVO'91 en '95 zijn die gegevens wel voorhanden wel. Personen met een hogere opleiding in de letteren, kunst, filosofie of theologie zijn relatief sterk onder het museumpubliek vertegenwoordigd en hoog opgeleiden die economisch,

administratief, commercieel of agrarisch onderwijs volgden, relatief zwak (zie tabel 3.9). Hierbij zij aangetekend dat onderwijsniveau en aard van de opleiding met elkaar verband houden. De humaniora worden vaker op universiteiten onderwezen dan de technische, economische en administratieve richtingen.

In het voorgaande zijn verschillen in percentages bezoekers steeds per achtergrondkenmerk beschreven. Er is niet nagegaan of de invloed van verschillende achtergrondkenmerken elkaar versterken of neutraliseren. Zo is geconstateerd dat de cultuurhistorische belangstelling onder hoger opgeleiden sterker is gestegen dan onder personen met een lager opleidingsniveau. In hoeverre ligt het waargenomen verschil in bezoek nu aan het ontwikkelingsniveau en in hoeverre aan andere factoren? Er is eveneens geconstateerd dat ouderen meer naar musea gaan. Zijn het vooral de hoger opgeleiden onder de ouderen, of de hoger opgeleiden die meer tijd hebben gekregen? Zijn hoger opgeleiden tegenwoordig thans vaker alleenstaand of vaker woonachtig in de Randstad, waardoor deze meer gelegenheid hebben om een museum te bezoeken?

Om dit soort vragen te kunnen beantwoorden is het nodig de invloed van bijvoorbeeld opleidingsniveau te controleren voor de invloed van de overige achtergrondkenmerken. In tabel B3.2 in de bijlage is de gemiddelde bezoekfrequentie aan musea over de periode 1979-1991 op die manier berekend.¹⁹ Na de correctie blijkt echter dat de hiervoor genoemde constatering standhouden. In verder vergelijkbare omstandigheden gaan hoger opgeleiden vaker naar een museum dan lager opgeleiden en alleenstaanden vaker dan personen in een andere gezinssituatie. Evenzo bezoekt de bevolking uit de Randstad, en met name uit Amsterdam en omstreken, vaker een museum dan de bevolking uit de rest van Nederland.²⁰

3.6 Bezoek aan verschillende typen musea

Tot nu toe is een vijftal typen musea onderscheiden en is vastgesteld dat niet ieder type evenveel belangstellenden uit de bevolking trekt. Thans worden de diverse typen musea vergeleken naar hun publiekssamenstelling (zie tabel 3.10).

Wat sekse betreft, valt op dat technische musea zowel in 1979 als in 1995 relatief meer mannen dan vrouwen trokken. De overige typen musea trokken echter verhoudingsgewijs meer vrouwen. Vrouwen waren bij de overige typen musea in 1995 zelfs nog sterker oververtegenwoordigd dan in 1979 reeds het geval was, vooral bij de kunstmusea en de volkenkundige musea.

Jongeren van 12-19 jaar (en in mindere mate 20-34-jarigen) waren in 1979 bij alle typen musea oververtegenwoordigd, het meest bij historische musea.²¹ Zestien jaar later bleken zij bij alle typen (met uitzondering van technische musea) ondervertegenwoordigd, het meest bij volkenkundige musea. De 65-plussers bleven in de periode 1979-1995 ondervertegenwoordigd, maar de mate waarin zij dit waren, nam af. In dezelfde tijdsspanne nam het overwicht van personen tussen de 35 en 50 jaar toe. De belangstelling van alleenstaanden richtte zich het meest op kunstmusea en in toenemende mate ook op volkenkundige musea. Alleenstaanden die in 1979 nog relatief

weinig in technische musea kwamen, bleken deze achterstand in 1995 ingelopen te hebben.

De volkenkundige musea en kunstmusea trokken verhoudingsgewijs veel publiek uit de Randstad - kunstmusea relatief veel uit Amsterdam en omstreken en volkenkundige musea relatief veel uit de andere drie grote agglomeraties.

De hoger opgeleiden bleken bij alle typen musea sterk oververtegenwoordigd, het meest bij de kunstmusea en het minst bij de (natuur)historische musea. In deze verhouding is tussen 1979 en 1995 nauwelijks verandering gekomen.

Tabel 3.10 Bezoek aan verschillende typen musea, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979 en 1995 (in percentage bezoekers)

	historische musea		technische musea		kunst-musea		volkenkundige musea		natuurhistorische musea	
	1979	1995	1979	1995	1979	1995	1979	1995	1979	1995
gehele steekproef	14,6	18,8	3,4	5,1	11,9	17,1	5,5	7,8	6,7	9,9
mannen	14,4	18,0	4,9	6,8	11,6	15,2	5,2	6,6	6,9	9,2
vrouwen	14,7	19,7	2,0	3,5	12,2	19,0	5,8	8,9	6,5	10,5
12-19 jaar	20,3	17,2	7,6	6,1	15,1	14,1	6,1	5,8	7,6	7,8
20-34 jaar	15,8	16,2	3,9	4,7	12,9	16,6	6,0	6,8	6,9	7,9
35-49 jaar	17,1	22,5	3,8	7,3	12,8	19,3	7,1	10,0	8,0	12,7
50-64 jaar	12,0	21,5	2,1	4,7	10,4	19,2	4,2	8,3	6,1	11,1
≥ 65 jaar	7,6	15,2	0,9	2,2	8,2	12,6	3,3	5,7	4,2	7,9
alleenstaanden	16,6	22,9	2,4	5,7	18,1	26,8	7,1	11,7	6,3	10,9
inwonend kind	17,9	13,8	6,9	4,7	12,7	10,9	5,6	3,9	7,4	6,1
paren z. kind (≤ 14 jr.)	12,4	19,8	2,1	4,8	11,4	17,6	4,6	7,6	5,7	10,0
ouders m. kind (≤ 14 jr.)	15,1	16,9	3,6	5,7	10,7	13,2	6,1	7,4	7,5	10,8
Amsterdam e.o.	20,6	24,0	4,6	6,3	20,4	27,9	7,2	10,5	7,2	8,8
rest Randstad	16,2	24,0	3,7	6,7	15,4	23,8	7,5	13,1	5,6	11,7
rest Nederland	13,7	17,4	3,3	4,7	10,4	14,8	4,9	6,5	6,8	9,6
lo, vglo ^a	6,7	9,0	0,9	1,7	4,2	5,7	2,1	3,6	3,4	4,6
lbo, mavo ^a	12,2	13,9	2,9	3,5	8,2	10,5	4,6	5,4	6,0	7,5
mbo, hbs, vwo ^a	22,5	23,1	5,5	6,1	19,5	20,1	9,0	9,5	9,3	12,7
hbo, wo ^a	30,5	34,8	7,4	11,4	34,0	41,5	12,6	15,4	14,1	17,1

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'79 en '95)

3.7 Vrijwilligers en vriendenkringen

Interesse voor museale activiteiten kan men op verschillende manieren tonen. Naast het bezoeken van musea kan men er vrijwilliger worden of lid van een vriendenkring worden.

Vrijwilligers

Vrijwilligers vervullen in musea verschillende taken. Zij leiden bezoekers rond, beheren museumwinkels, bemannen bibliotheken, helpen met het voorbereiden van tentoonstellingen en met beheer van collecties. In de circa 700 door het CBS geregistreerde musea zijn circa 6.000 vrijwilligers actief (zie tabel B6.2). Met name bij recent opgerichte musea zouden er veel werkzaam zijn. Daarnaast zijn er bijna 4.000 vrijwilligers afkomstig uit vriendenverenigingen aangesteld (NRIT 1994).²² Steeds vaker doen musea een beroep op vrijwilligers om de toegenomen belangstelling in goede banen te leiden. Het percentage vrijwilligers onder het museum personeel is in de jaren tachtig gestegen van 23% in 1980 naar 52% in 1993 (CBS 1995). Het aandeel in de mensjaren arbeid steeg in dezelfde periode van 7% naar 27%.

Vriendenkringen van musea

In de museumwereld spelen vriendenkringen vanouds een belangrijke rol. Deze vorm van particulier initiatief ontstond in de negentiende eeuw en niet zelden waren de 'vrienden' toen ook de initiatiefnemers voor de oprichting of uitbreiding van een museum. De oorspronkelijke taak van vriendenkringen was het bijeenbrengen van geld voor de opbouw van een museumcollectie (Brugman en Vernoy 1989: 13). De museumvrienden werden dikwijls ook vrijwilliger. Tegenwoordig worden vriendenverenigingen veelal op initiatief van de museumleiding opgericht.

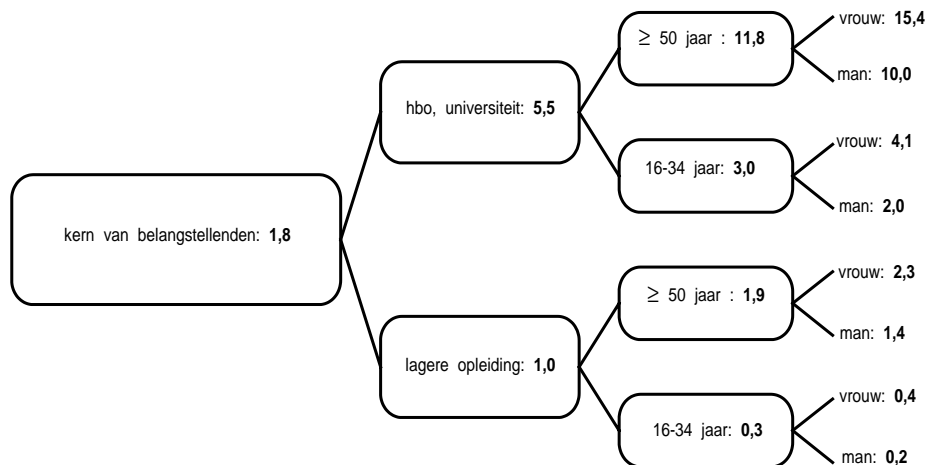
Er zijn steeds meer vriendenkringen gekomen en bovendien hebben die organisaties steeds meer activiteiten ontplooid. In 1982 werd de Nederlandse Federatie van Vrienden van Musea (NFVM) opgericht, waarvan op dat moment 30 vriendenkringen lid waren. Het aantal vriendenkringen groeide tot bijna 400 in 1994.²³ De toegenomen activiteit van de vriendenkringen zou enerzijds een gevolg zijn van gebrek aan financiële middelen en personeel bij musea. Anderzijds wordt ook gewezen op een toegenomen eigen initiatief vanuit het publiek (Brugman en Vernoy 1989: 13).

In 1988 telden deze vriendenkringen gemiddeld 600 leden. De helft van de vriendenkringen heeft minder dan 350 leden, een kwart minder dan 160 (Brugman en Vernoy, 1989). In heel Nederland zouden er in 1988 in totaal ongeveer 150.000 leden zijn. In 1994 waren er circa 200.000 leden (NFVM). In 1994 is een nationale ledenwerfactie gestart en verwacht mag worden dat het aantal museumvrienden de komende jaren verder zal stijgen.²⁴ Ondanks de toegenomen betekenis van vriendenkringen ligt de prioriteit van Nederlandse musea toch bij de werving van bezoekers.

In het AVO'95 is gevraagd of de geïnterviewden lid zijn van een vriendenkring van een museum. Bezien over de gehele bevolking (van 16 jaar en ouder) blijkt in 1995 2,2% lid van een vriendenkring te zijn. Onder die groep zijn hoger opgeleiden, personen boven de 50 jaar en paren zonder jonge kinderen oververtegenwoordigd. Ook relatief veel inwoners van Amsterdam en omstreken zijn lid van een vriendenkring (zie tabel B3.3). Zoals verwacht kon worden, behoren museumvrienden vaker tot de bezoekers dan personen die niet bij een vriendenkring zijn aangesloten. Meer dan een kwart van de museumvrienden heeft echter in 1995 geen enkel museum bezocht. De stelling dat alle georganiseerden ook bezoekers zijn, gaat dus niet op. Hoe groot is de groep die én tot de

georganiseerden of vrijwilligers behoort én tot de meer frequente bezoekers? Volgens deze afbakening beslaat die kern van intensieve participanten in de museale sector 1,8% van de bevolking van 16 jaar en ouder (zie figuur 3.10).²⁵

Figuur 3.10 Actieve participatie, naar opleidingsniveau, leeftijd en sekse, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in procenten van de deelgroepen)

Bron: SCP (AVO'95)

Ook hier weer laat het profiel van de actieve participanten zich goed beschrijven aan de hand van hun opleidingsniveau en leeftijd (zie figuur 3.10). Deze participanten zijn veelal geschoold op hbo of universitair niveau en zijn 50 jaar of ouder. Onder deze groep zijn de vrouwen oververtegenwoordigd.

Noten

- ¹ De bevolking groeide van 9,3 miljoen in 1946 naar 15,2 miljoen in 1993.
- ² In deze figuur zijn pieken in het verloop waar te nemen. In een aantal van deze piekjaren werden tentoonstellingen gehouden van Hollandse meesters, die druk bezocht werden. In 1956 was er een overzichtstentoonstelling van Rembrandt, in 1962 een tentoonstelling van het werk van Frans Hals en in 1967 van Jeroen Bosch. In 1969 was het opnieuw de beurt aan Rembrandt. Deze laatste tentoonstelling trok bijna een half miljoen bezoekers.
- ³ Deze cijfers hebben betrekking op overnachtingen in hotels (incl. jeugdhotels) in de periode van mei tot september. Vanaf 1988 registreert het CBS overnachtingen over het hele jaar.
- ⁴ De groei in het aantal museumbezoeken is als volgt voor het toegenomen toerisme gecorrigeerd. Zowel het aantal museumbezoeken als het aantal hotelovernachtingen van buitenlandse toeristen is geïndexeerd (1952 = 100). Vervolgens is het geïndiceerde aantal bezoeken gedeeld door het geïndexeerde aantal overnachtingen van hetzelfde jaar en vermenigvuldigd met 100. Tot 1974 nam het toerisme sneller toe dan het aantal bezoeken. Na 1974 groeide het aantal museumbezoeken sneller. De trend over de hele periode is stijgend, namelijk $Y = 47,7 + 2,5X$.
- ⁵ Soms worden de kunstmusea en de gemengde musea samengenomen om een beeld te geven van de belangstelling voor kunst (zie Ganzeboom en Haanstra 1989).
- ⁶ Om de asymmetrie in de schaal enigszins te compenseren is een logaritmische transformatie toegepast. Zonder deze transformatie loopt de schaal bij oververtegenwoordiging van 1 tot oneindig, terwijl deze bij ondervertegenwoordiging van 0 tot 1 loopt. Daardoor zouden de staven bij oververtegenwoordiging veel groter lijken. Door een logaritme van de breuk te nemen is dit probleem afgezwakt. Bijvoorbeeld: beeldende-kunstmusea trekken 19% van het publiek en omvatten 10% van het museumaanbod; $19 \setminus 10 = 1,9$ en $\log 1,9 = 0,28$.
- ⁷ Daarbij dient opgemerkt te worden dat de formulering van de enquêtevragen in het CBS-onderzoek uit 1962 en de AVO-onderzoeken van elkaar verschillen. De vraagstelling van het CBS-onderzoek luidt: 'Bent U in de afgelopen 3 maanden nog één of meer malen geweest naar: a. een uitvoering door het beroepstoneel; b. een concert door een beroepsorkest; c. een museum?'. Zie voor de vraagstelling uit AVO noot 8. Om de AVO-uitkomsten vergelijkbaar te maken met het CBS-onderzoek zijn de volgende aannames gemaakt:
- Aanname 1: 25% van de personen die opgeven een keer per jaar te gaan, hebben dit in de afgelopen drie maanden gedaan. Deze aanname leidt eerder tot een onderschatting van het reële aantal dan tot een overschatting, want het derde kwartaal, het kwartaal voorafgaande aan AVO, is het kwartaal waarin meer bezoeken gebracht worden aan musea dan in de andere kwartalen. Zo vond in 1968 38% van de bezoeken aan musea plaats in het derde kwartaal en in 1969 36% (Eijnsbergen 1972: 162).
- Aanname 2: 50% van de personen die opgeven een keer per half jaar te gaan, hebben dit in de afgelopen drie maanden gedaan. Het is tevens mogelijk dat degenen die in 1979 opgeven minstens een keer per drie maanden te gaan, niet in de afgelopen drie maanden in een museum zijn geweest, bijvoorbeeld omdat ze tijdens een vakantie eerder dat jaar al vier keer zijn gegaan en daarna niet meer.
- Aanname 3: 25% van de personen die opgeven een keer per drie maanden te gaan, deden dat niet in de afgelopen drie maanden.
- ⁸ In de AVO's is het volgende gevraagd: 'Bent u de afgelopen 12 maanden in Nederland naar een museum geweest? Wij bedoelen hier zowel bezoeken aan de eigen of vaste collectie van de musea als bezoeken aan musea voor tentoonstellingen.' met als antwoordmogelijkheden 'ja' en 'nee'. In het AVO'83, AVO'87, AVO'91 en AVO'95 is vervolgd met: 'Hoe vaak gaat u ongeveer naar een museum in Nederland?' Daarna kon men antwoorden: '1 x per maand of vaker', '4 tot 11 x per jaar', '2 à 3 x per jaar', '1 x per jaar', en 'minder dan 1 x per jaar'. In het AVO'79 is tevens gevraagd naar het bezoek aan verschillende typen musea. Daarbij is een vijftal typen onderscheiden: kunstmusea, historische musea, natuurhistorische musea, technische musea en volkenkundige musea. De gebruikte indeling komt grotendeels overeen met de in paragraaf 3.1 gepresenteerde indeling van het CBS. De CBS-categorie 'gemengd museum' ontbreekt en in plaats van 'bedrijf en techniek'-musea is alleen gevraagd naar bezoek aan 'technische musea'. Bezoekfrequentie is gebaseerd op de antwoorden op deze vragen.

⁹ In hoofdstuk 1 is al opgemerkt dat het lagere deelnamecijfer in 1995 mogelijk een gevolg is van de manier waarop de data verzameld zijn. Ook bij de beoefening van amateurkunst en het bezoek aan recreatieve bestemmingen was een teruggang in de deelname zichtbaar (SCP 1996). Het SCP heeft opdracht gegeven aan het onderzoeksbureau van het AVO'95 om uit te zoeken in hoeverre de daling is terug te voeren op de manier van dataverzameling.

¹⁰ Wellicht zou de toevoeging van bedrijfsmusea aan de antwoordcategorie in de vraagstelling tot een hoger percentage hebben geleid. Nu zijn bezoeken aan bedrijfsmusea vermoedelijk terechtgekomen onder de categorie 'ander type museum' of 'type museum onbekend'.

¹¹ Bij alle typen musea is het verschil in bezoek tussen 1979 en 1995 is significant ($p < 0,01$).

¹² De groei in het aantal Nederlandse musea is vergelijkbaar met die in Duitsland en Zwitserland (zie onderstaande tabel). Helaas bleken tijdreeksen van andere West-Europese landen niet voorhanden.

Groei van het aantal musea in drie West-Europese landen, 1971-1987

	1971	1981	1987
Duitsland	1.539	1.763	2.314
Nederland	333	489	615
Zwitserland	437	531	620

Bron: CBS (1994); Lübbe (1983); Merkle (1991)

¹³ Alleen voor Duitsland is enig vergelijkingsmateriaal over de toename van het aantal bezoeken voorhanden.

Groei van het aantal bezoeken aan musea in Duitsland en Nederland, 1966-1977 (in miljoenen bezoeken)

	1966	1971	1977
Duitsland	12,7	16,0	32,0
Nederland	6,3	8,6	12,8

Bron: CBS (1994); Lübbe (1983)

¹⁴ Uit de bezoekfrequentie van de participanten en het percentage bezoekers is eenvoudig de bezoekfrequentie van de hele bevolking uit te rekenen. In 1995 bracht 29,8% van de Nederlandse bevolking een bezoek aan een museum (zie tabel 3.7). De bezoekfrequentie van de participanten bedroeg 0,67. De bezoekfrequentie van de gehele bevolking wordt verkregen door 2,23 te vermenigvuldigen met 0,298. Afgerond is dat 0,67.

¹⁵ In 1995 bleken vrouwen (6,8%) vaker tot de frequente bezoekers (bezoek een keer per drie maanden of vaker) te behoren dan mannen (5,4%). In 1979 was dit nog andersom; toen bevonden mannen (7,2%) zich vaker dan vrouwen (6,3%) onder het vaste museumpubliek. In tabel B3.1 is de samenstelling van de groep frequente bezoekers aangegeven.

¹⁶ Het percentage frequente bezoekers onder jeugdigen (16-19 jaar) daalde van 9,6% in 1979 naar 3,8% in 1995. Onder 65-plussers steeg dit percentage van 4,0 in 1979 naar 5,8 in 1995.

¹⁷ De mogelijkheid dat dit verband samenhangt met andere persoonskenmerken, blijft hier verder buiten beschouwing. Zo zou het kunnen zijn dat veel alleenstaanden in grote steden wonen of een hogere opleiding hebben. Later in dit hoofdstuk wordt aangetoond dat deze kenmerken een grote invloed op het museumbezoek hebben.

¹⁸ In 1990 waren er drie provincies met tachtig of meer musea: Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland.

¹⁹ In deze bijlage heeft een gemiddelde betrekking op zowel participanten als non-participanten.

²⁰ Groenen et al. (1992) kwamen tot vergelijkbare conclusies na het analyseren van de AVO-gegevens uit 1979, 1983 en 1987 door middel van logit-analyse. De kans op het bezoeken van musea bleek groter voor 30-49-jarigen dan voor personen in andere leeftijdsklassen, voor alleenstaanden dan voor personen in gedeelde huishoudens, voor hoger opgeleiden dan voor lager opgeleiden, en voor gebieden met een relatief groot aanbod van musea dan voor gebieden met een kleiner aanbod. Voor vrouwen bleek de kans op bezoek even groot als die voor mannen.

²¹ De jeugdigen (12-19 jaar) worden voor een groot deel bij de gezinssituatie gekenmerkt als inwonend kind. Het is dus niet verwonderlijk dat ook de inwonende kinderen blijf geven van een relatief grote interesse voor technische en historische musea.

²² Het is mogelijk dat deze cijfers dubbelstellingen bevatten.

²³ Brugman en Vernoy (1989) registreerden 272 vriendenkringen in 1988; een appendix bevat een complete lijst.

- ²⁴ De oorspronkelijke taak van vriendenkringen bestond uit het bijeenbrengen van geld voor met name het aanvullen van de museumcollectie. Deze taak werd later aangevuld met andere werkzaamheden, zoals het beheren van een museumwinkel, een bibliotheek bemannen, tentoonstellingen voorbereiden of op andere wijze kennis ter beschikking van het museum stellen (Brugman en Vernoy 1989: 13).
- ²⁵ Van de georganiseerden zijn naast het lidmaatschap van vriendenkringen van musea, ook de lidmaatschappen van organisaties voor cultuurbehoud en van historische verenigingen meegeteld.

Bijlage bij hoofdstuk 3

Tabel B3.1 Bezoek aan musea (één keer per drie maanden of vaker) in twaalf maanden voorafgaande aan enquête onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995
gehele steekproef	6,8	4,9	6,5	6,5	6,1
mannen	7,2	4,8	6,3	6,1	5,4
vrouwen	6,3	5,0	6,8	7,0	6,8
16-19 jaar	9,6	4,6	4,9	4,7	3,8
20-34 jaar	7,2	6,2	7,4	7,0	5,5
35-49 jaar	7,5	5,4	7,3	6,5	6,8
50-64 jaar	5,8	3,6	6,3	6,4	7,0
≥ 65 jaar	4,0	3,4	4,7	6,7	5,8
alleenstaand	10,9	10,8	12,4	13,0	11,9
inwonend kind	8,1	4,4	4,3	3,6	3,4
paren z. kind (≤ 14 jr.)	5,8	4,4	6,2	6,4	5,7
ouders m. kind (≤ 14 jr.)	6,2	3,7	4,9	4,1	4,4
Amsterdam e.o.	12,6	13,2	18,1	12,7	12,7
rest Randstad	7,9	6,7	9,8	10,5	10,9
rest Nederland	6,0	3,7	5,0	5,2	4,6
lo, vglo ^a	2,0	1,0	1,7	1,4	2,4
lbo, mavo ^a	4,5	2,6	3,5	3,4	3,3
mbo, hbs, vwo ^a	11,6	8,4	9,0	7,1	6,0
hbo, wo ^a	19,3	15,3	19,3	20,0	17,1

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Tabel B3.2 Gemiddelde bezoekfrequentie aan musea per jaar, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995

	1979		1983		1987		1991		1995	
	O	G ^a	O	G	O	G	O	G	O	G
gehele steekproef	0,54	0,54	0,62	0,62	0,78	0,78	0,77	0,77	0,67	0,67
mannen	0,55	0,49	0,63	0,58	0,76	0,72	0,75	0,70	0,62	0,59
vrouwen	0,53	0,59	0,61	0,66	0,80	0,84	0,79	0,84	0,72	0,75
(b)èta	(0,01)	0,04	(0,01)	0,03	0,01	0,04	(0,01)	0,04	0,03	0,05
18-24 jaar	0,64	0,57	0,72	0,73	0,78	0,84	0,69	0,71	0,52	0,55
25-34 jaar	0,59	0,53	0,72	0,66	0,79	0,66	0,72	0,67	0,63	0,51
35-49 jaar	0,62	0,65	0,67	0,71	0,88	0,87	0,70	0,67	0,75	0,75
50-64 jaar	0,47	0,53	0,52	0,55	0,76	0,82	0,76	0,69	0,78	0,84
≥ 65 jaar	0,33	0,37	0,41	0,39	0,60	0,64	0,63	0,68	0,57	0,63
(b)èta	0,09	0,07	0,07	0,07	0,05	0,06	0,05	0,06	0,06	0,08
alleenstaand	0,76	0,83	1,03	1,05	1,26	1,21	1,26	1,19	1,12	1,05
inwonend kind	0,62	0,58	0,52	0,44	0,54	0,58	0,48	0,58	0,37	0,60
paren z. kind	0,48	0,54	0,59	0,67	0,73	0,78	0,75	0,79	0,64	0,65
ouders m. kind	0,53	0,46	0,54	0,45	0,66	0,60	0,62	0,54	0,54	0,49
(b)èta	0,06	0,08	0,10	0,12	0,13	0,12	0,14	0,13	0,14	0,12
Amsterdam e.o.	0,82	0,79	1,32	1,20	1,71	1,53	1,29	1,10	1,23	1,09
rest Randstad	0,66	0,64	0,78	0,73	1,03	0,96	1,05	0,98	1,06	0,99
rest Nederland	0,49	0,49	0,51	0,54	0,65	0,68	0,67	0,70	0,54	0,57
(b)èta	0,08	0,12	0,14	0,12	0,16	0,13	0,12	0,08	0,15	0,12
lo, vglo	0,21	0,22	0,20	0,21	0,27	0,23	0,24	0,17	0,28	0,21
lbo, mavo	0,43	0,43	0,41	0,44	0,51	0,55	0,52	0,55	0,42	0,45
mbo, hbs, vwo	0,85	0,83	0,93	0,89	0,98	0,98	0,87	0,92	0,72	0,77
hbo, wo	1,31	1,31	1,52	1,49	1,72	1,68	1,80	1,77	1,54	1,51
(b)èta	0,28	0,28	0,27	0,26	0,27	0,27	0,32	0,32	0,27	0,27

^a Deze gemiddelden zijn steeds, met behulp van multiple classificatieanalyse gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken

() betekent: niet-significant, $p > 0,01$.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Tabel B3.3 Deelname aan vrijwilligerswerk, lidmaatschap van vriendenkringen van musea, van organisaties voor cultuurbehoud en van historische verenigingen, bevolking van 16 jaar en ouder (in procenten)

	vrijwilligers	lid vriendenkring museum	lid organisatie cultuurbehoud	lid historische vereniging
gehele steekproef	1,5	2,2	6,6	2,9
mannen	1,8	2,1	6,4	3,1
vrouwen	1,2	2,3	6,7	2,6
16-19 jaar	0,8	0,9	2,4	1,1
20-34 jaar	1,2	0,9	3,0	1,1
35-49 jaar	1,7	2,1	7,1	2,4
50-64 jaar	1,9	3,8	10,0	5,3
≥ 65 jaar	1,5	3,2	10,2	4,9
alleenstaand	1,6	2,2	7,0	2,7
inwonend kind	1,4	1,0	2,1	1,0
paren zonder kind (≤ 14 jr.)	1,9	3,0	8,3	3,9
ouder met kind (≤ 14 jr.)	0,8	1,3	5,6	2,2
Amsterdam e.o.	1,9	3,0	6,5	2,1
rest Randstad	1,4	2,5	8,0	2,3
rest Nederland	1,5	2,0	6,3	3,1
lo, vglo ^a	0,7	0,7	3,6	1,8
lbo, mavo ^a	1,2	2,0	5,5	2,8
mbo, hbs, vwo ^a	1,2	2,3	6,3	2,8
hbo, wo ^a	3,5	4,5	13,7	5,0

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95)

4 MONUMENTEN

4.1 Inleiding

Een centraal onderdeel van het culturele erfgoed zijn de monumenten. In het algemeen betekent monument 'gedenkteken' en bij figuurlijk gebruik iets dat de herinnering aan iemand of iets doet voortleven. In de Monumentenwet 1988 worden monumenten omschreven als "door mensen vervaardigde onroerende zaken, die ouder zijn dan 50 jaar en die van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, wetenschappelijke of cultuurhistorische waarde". In het voorliggende rapport wordt over monumenten gesproken in deze specifiekere betekenis.

Het pleidooi voor monumentenzorg ontstond in de negentiende eeuw. Het verval van oude gebouwen baarde intellectuelen zorgen. Zij richtten de eerste monumentenverenigingen op.¹ De officiële bemoeienis van de rijksoverheid begon in 1874 (WVC 1993). Ongeveer een halve eeuw later kwamen in een aantal steden monumentenverordeningen tot stand, de eerste in Den Haag. Deze verordeningen zijn mede voorbeeld geweest voor de latere monumentenwetgeving op rijksniveau.² De bescherming van gebouwen door particuliere instellingen en door de rijksoverheid breidde zich sinds het begin van de twintigste eeuw uit.

In het begin van de twintigste eeuw werden belangrijke stappen voor de instandhouding en de restauratie van monumentale bouwwerken gezet. In de eerste plaats moet hier het particulier initiatief worden genoemd. In 1911 werd de Bond Heemschut en in 1918 de vereniging Hendrik de Keyser opgericht. Beide organisaties richtten zich op de aankoop van monumentale panden en de subsidiëring van onderhoud. Sindsdien zijn vele monumentenorganisaties opgericht. In 1990 waren ongeveer 700 particuliere organisaties actief op het terrein van het behoud en onderhoud van monumenten in Nederland. In de tweede plaats breidde het Rijk zijn activiteiten op het gebied van monumentenonderhoud en -restauratie uit. In 1918 werd de Rijkscommissie voor de monumentenzorg opgericht.³

Eigenlijk kwam de monumentenzorg na de Tweede Wereldoorlog pas goed op gang. Steeds meer gebouwen met historische waarde werden voor afbraak behoeft en het vinden van een nieuwe bestemming voor de beschermde panden kreeg meer aandacht.

Het aantal van rijkswege beschermde monumenten steeg in de periode 1973-1993 van 39.700 naar 43.400. De meeste monumenten dateren van vóór 1850. In 1992 vond de afronding plaats van het Monumenteninventarisatieproject (MIP), waarin een inventarisatie is gemaakt van zogenoemde jonge monumenten uit de periode 1850-1940. De tand des tijds heeft ook met de jonge bouwkunst weinig mededogen. Vooral in de jaren zeventig werden veel van de objecten die tegenwoordig als 'industriële erfgoed' erkend zijn, gesloopt.⁴ Symbool van dit decennium is de vallende schoorsteen. Van de circa 175.000 geïnventariseerde jonge monumenten zal ongeveer 10% worden voorgedragen voor bescherming. Sinds 1961 worden tevens 'historisch waardevolle ensembles', zoals stads- en dorpsgezichten, beschermd (WVC 1993).

Ook gemeenten en provincies beschermen op basis van eigen verordeningen monumenten. Bij de gemeenten gaat het om ongeveer 25.000 beschermde monumenten. Bij elkaar zijn er in Nederland meer dan 100.000 op enigerlei wijze beschermde monumenten (Van Brederode 1995: 60). Daarnaast zijn er nog vele historisch, landschappelijk dan wel stedenbouwkundig interessante gebouwen die onder geen enkele beschermingsregeling vallen.

Onder de van rijkswege beschermde monumenten bevinden zich ruim 2.000 kerken, ruim 5.000 agrarische gebouwen en ongeveer 30.000 woningen en andere gebouwen (WVC 1993). Molens zijn in de loop der jaren uitgegroeid tot een nationaal symbool. In Nederland staan bijna 1.000 windmolens en 80 waterradmolens. De ongeveer 300 kastelen behoren tot het oudste en kostbaarste erfgoed in Nederland. Van het oorspronkelijke interieur is in de meeste monumenten weinig overgebleven. Maar in een beperkt aantal kastelen, herenhuizen en andere monumentale woonpanden zijn waardevolle inboedels te bezichtigen.

Kenmerkend voor Nederland is de hoge dichtheid en verscheidenheid aan cultuurhistorisch interessante objecten, en vaak zijn dit karakteristieke ensembles van panden die elk op zich niet zulke hoge ogen gooien. Circa 300 stads- en dorpsgezichten worden op die manier beschermd.⁵

Bescherming wordt steeds vaker ook geïnspireerd door economische motieven. Gemeentebesturen laten zich steeds meer gelegen liggen aan de toeristische aantrekkelijkheid van hun stad, en monumenten worden als een belangrijke factor in dit verband gezien. Deze politiek heeft gunstige effecten voor het behoud en onderhoud van monumenten.

Herbestemming komt ook steeds vaker voor bij oude gebouwen waarvoor geen subsidie beschikbaar is om restauratie en onderhoud uit te voeren. Een aanzienlijk aantal panden heeft een nieuwe bestemming gekregen, als gemeentehuis, bedrijf, woonappartement of museum.

4.2 Bezoek aan monumenten

Over de belangstelling voor monumenten zijn veel minder gegevens beschikbaar dan over museumbezoek. Bezoek aan monumenten is ook moeilijk af te bakenen. Hoe zijn cultuurhistorisch geïnteresseerde bezoekers van een oude stadskern te onderscheiden van winkelend publiek en van toevallige passanten? Komen de bezoekers van oude kerken voor de architectuur of uit religieuze overtuiging? Telling van bezoeken en publieksonderzoek kan hier alleen zinvol uitgevoerd worden bij gebouwen die voor publiek zijn opengesteld en die hoofdzakelijk om cultuurhistorische redenen bezocht worden. Monumenten waar een duidelijke entree ontbreekt, zoals beschermde stads- en dorpsgezichten, en monumenten die niet van binnen te bezichtigen zijn, staan een dergelijke bezoekerregistratie niet toe.⁶

Bezoek aan monumenten laat zich op een aanvaardbare manier onderzoeken met behulp van bevolkingsonderzoek. In de AVO's wordt telkens gevraagd naar het bezichtigen van monumenten. In deze bevolkingssurveys is de volgende vraag gesteld: 'Bent u de afgelopen 12 maanden wel eens naar bezienswaardige gebouwen (zoals kastelen),

dorpen, stadsdelen geweest?'⁷

De uitkomsten wijzen uit dat de belangstelling in de jaren tachtig is gestegen. In 1979 bezichtigde 41% van de bevolking een of meerdere monumenten en in 1995 was dat 43%. Het hoogste percentage geïnteresseerden werd in 1991 gemeten, namelijk 49% (zie tabel 4.1). De groei is verhoudingsgewijs sterker geweest onder frequente bezoekers (vaker dan eenmaal per maand), dan onder incidentele bezoekers. Het percentage frequente bezoekers steeg van 5% in 1979 naar 6% in 1995 (zie tabel 4.1). De relatief sterke stijging van de belangstelling onder frequente bezoekers is opmerkelijk, omdat gegroeide belangstelling voor andere cultuuruitingen meestal het gevolg is geweest van een aanwas van incidentele bezoekers (SCP 1978, 1992, 1994). De toegenomen belangstelling voor monumenten past overigens binnen de toename van het binnenlands toerisme. Nederlanders trekken er in de vrije tijd steeds vaker (in de auto) op uit om recreatieve attracties en culturele bezienswaardigheden te bezoeken (Batenburg en Knulst 1993).

Tabel 4.1 Percentage van de bevolking van 12 jaar en ouder dat in een jaar een bezoek brengt aan monumenten, 1979-1995

	1979	1983	1987	1991	1995	verschil '79-'95
1 x per maand of vaker	4,8	6,2	6,0	6,9	6,1	s. ^a
minder dan 1 x per maand	36,0	37,1	38,4	41,7	36,5	n.s.
totaal	40,8	43,2	44,4	48,6	42,6	s.

^a Significant $p < 0,01$.

Bron: SCP (AVO/79-'95)

Gaat de belangstelling voor monumenten nu vaak samen met interesse voor musea? Uit de onderzoeksgegevens blijkt dat deze interesses elkaar grotendeels overlappen. Meer dan de helft van de mensen die zegt een monument bezichtigd te hebben, heeft dat jaar tevens een bezoek gebracht aan een museum. Deze overlap is nog toegenomen van 49% in 1979 tot ruim 56% in 1995 (60% in 1987).

4.3 Samenstelling van het publiek van monumenten

Gegevens over de samenstelling van het publiek van monumenten zullen op twee manieren gepresenteerd worden: het percentage onder de bevolking dat bezienswaardige gebouwen bekeken heeft en het gemiddelde aantal bezoeken per jaar.⁸ Dit gemiddelde aantal bezoeken bedroeg 1,42 in 1979 en 1,51 in 1995 (1,60 in 1987). In het navolgende is steeds uitgegaan van de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten. Dit gemiddelde bedroeg 3,49 in 1979 en 3,55 in 1995 (3,61 in 1987). Waar dat relevant is, zal eveneens ingegaan worden op het percentage frequente bezoekers.⁹

Sekse

In 1995 werden monumenten vaker door vrouwen (44%) dan door mannen (41%) bezocht. Eind jaren zeventig waren de bezoekpercentages van mannen en vrouwen nog in evenwicht (zie tabel 4.2). Mannen behoren echter vaker tot de frequente bezoekers. In 1995 behoorde 6,4% van de mannen tot de frequente bezoekers van monumenten, tegen 5,8% van de vrouwen (zie tabel B4.1 in de bijlage bij dit hoofdstuk). De voorsprong van mannen ten opzichte van vrouwen is hier in de loop van de tijd nauwelijks veranderd.

Tabel 4.2 Bezichtigen van monumenten in twaalf maanden voorafgaande aan enquête onder de bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995 (in percentage bezoekers en indexcijfers, 1979 = 100)

	percentage					verschil '79-'95	index				
	1979	1983	1987	1991	1995		1979	1983	1987	1991	1995
gehele steekproef	40,8	43,2	44,4	48,6	42,6	s.	100	106	109	119	104
mannen	40,8	42,6	43,2	47,6	41,1	n.s.	100	104	106	117	101
vrouwen	40,9	43,8	45,6	49,6	44,0	s.	100	107	112	121	108
12-19 jaar	46,2	46,6	46,4	48,6	43,8	n.s.	100	101	100	105	95
20-34 jaar	43,6	45,5	46,1	50,9	40,0	s.	100	104	106	117	92
35-49 jaar	44,3	46,7	50,8	53,6	49,6	s.	100	105	115	121	112
50-64 jaar	39,8	42,6	42,6	50,2	46,0	s.	100	107	107	126	116
≥ 65 jaar	23,7	30,3	30,8	32,9	29,5	s.	100	128	130	139	124
alleenstaand	33,9	42,1	46,8	48,2	44,3	s.	100	124	138	142	131
inwonend kind	44,2	44,2	44,1	46,0	38,4	s.	100	100	100	104	87
paren zonder kind (≤14 jr.)	39,8	42,6	43,6	50,0	43,7	s.	100	107	110	126	110
ouder met kind (≤ 14 jr.)	41,1	43,8	44,7	48,4	42,4	n.s.	100	107	109	118	103
Amsterdam e.o.	43,0	46,6	48,0	53,2	42,6	n.s.	100	108	112	124	99
rest Randstad	42,5	43,2	47,5	51,2	47,2	s.	100	102	112	121	111
rest Nederland	40,3	42,9	43,6	47,7	41,7	n.s.	100	107	108	118	103
lo, vglo ^a	24,8	26,0	24,3	27,1	23,6	n.s.	100	105	98	109	95
lbo, mavo ^a	39,3	39,6	40,4	44,6	34,8	s.	100	101	103	113	88
mbo, hbs, vwo ^a	54,5	55,7	56,4	57,1	49,9	s.	100	102	103	105	92
hbo, wo ^a	64,1	70,2	71,1	77,3	70,5	s.	100	110	111	121	110

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

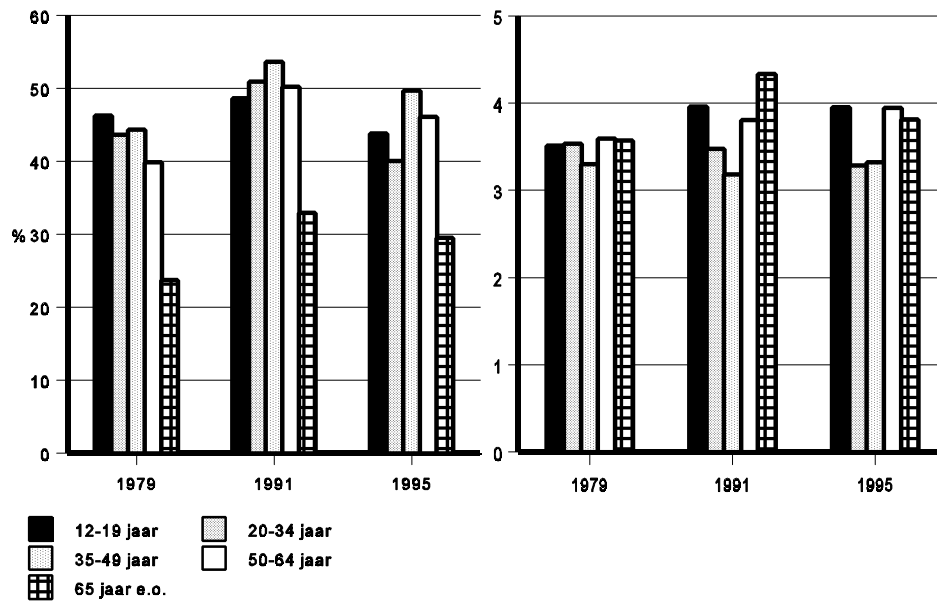
Bron: SCP (AVO79-'95)

Leeftijd

In 1995 was het hoogste percentage bezoekers van monumenten (50%) te vinden onder de leeftijdsklasse van 35-49 jaar. Het percentage bezoekers onder de groep van 65-plus-sers (30%) bleek dat jaar aanzienlijk lager dan dat onder andere leeftijdsgroepen. In 1979 had de jeugd (12-19 jaar) nog het hoogste percentage bezoekers (46%), maar naderhand is zij voorbij gestreefd door de leeftijdsklassen tussen de 35 en 65 jaar. Onder personen van 50 jaar en ouder is de groei het sterkst geweest (zie figuur 4.1 links).

Terwijl de leeftijdsgroep 35-49 jaar het hoogste percentage bezoekers oplevert, is de bezoekfrequentie van die groep lager dan die van andere leeftijdsgroepen (figuur 4.1 rechts).¹⁰ Relatief weinig 65-plussers bezoeken monumenten, maar zij die wel gaan doen dat relatief vaak. De 65-plussers ontwikkelden zich van een groep van weinig frequente bezoekers tot een groep die in bezoekfrequentie niet langer onderdoet voor personen tot 34 jaar (zie tabel B4.1). De belangstelling voor monumenten onder de jeugd nam eveneens toe; in 1979 bezocht deze gemiddeld 3,5 keer per jaar, en in 1995 gemiddeld bijna 4 keer een monument.

Figuur 4.1 Bezichtigen van monumenten: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een monument bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar leeftijd, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995

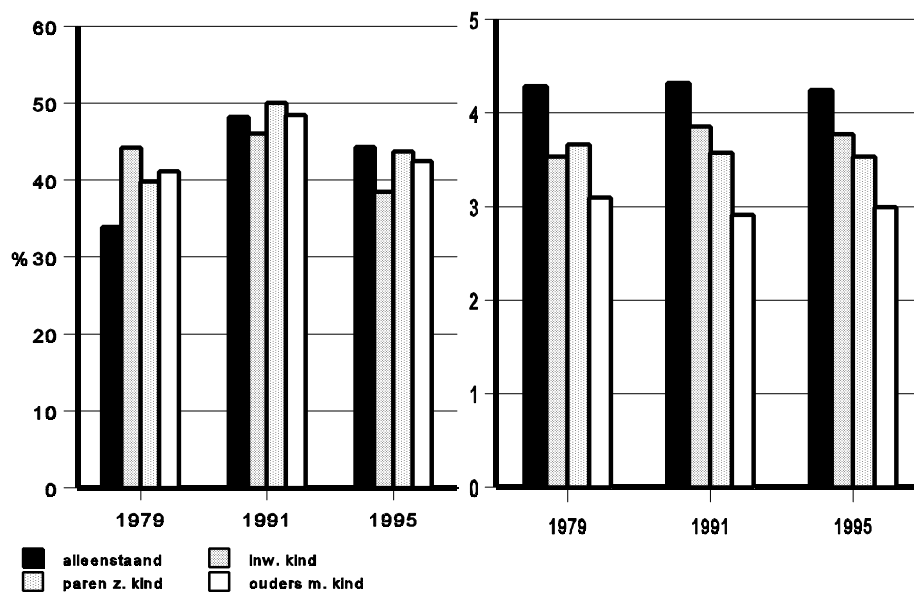
Bron: SCP (AVO79-95)

Gezinssituatie

In 1995 bleken de meeste bezoekers van monumenten voor te komen onder alleenstaanden (figuur 4.2). De verschillen in bezoekpercentage met mensen in andere gezinssituaties waren echter gering. Wel zijn in de jaren tachtig veranderingen opgetreden in de onderlinge verhoudingen. De sterkste toename van het bezoekerspercentage was te vinden onder de alleenstaanden: van 34% in 1979 naar 48% in 1991. In die periode steeg het percentage bezoekers onder inwonende kinderen nauwelijks, in tegenstelling tot dat van personen in andere gezinssituaties. Zoals de gegevens over de 12-19-jarigen al uitwezen, was in 1995 de deelname van inwonende kinderen lager dan in 1979.

Alleenstaanden en inwonende kinderen bezoeken relatief vaak monumenten, gemiddeld respectievelijk ruim vier keer en bijna vier keer per jaar. Bij de ouders met kinderen jonger dan 14 jaar heeft de toegenomen tijdsdruk geen consequenties gehad voor de bezoekfrequentie van deze groep. Deze bleef tussen 1979 en 1995 constant op ongeveer drie bezoeken per jaar.

Figuur 4.2 Beziichtigen van monumenten: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een monument bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar gezinssituatie, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995

Geografische herkomst

Veel van de Nederlandse monumenten bevinden zich in de grote steden, en daarvan weer de meeste in Amsterdam. De hoofdstad is met ongeveer een zesde van het landelijk bestand aan rijksmonumenten veruit de belangrijkste monumentenstad (zie tabel 4.3). In Rotterdam zijn na het bombardement in 1940 relatief weinig gebouwen overgebleven, maar ook in Den Haag is het aandeel monumenten kleiner dan men op basis van de grootte van de stad mocht verwachten. Utrecht telt daarentegen relatief veel monumenten.

De belangstelling voor monumenten blijkt slechts in geringe mate samen te hangen met de *geografische herkomst* van de bezoekers. Van de inwoners van Amsterdam en omstreken bezocht in 1995 43% monumenten, van de inwoners van rest van de Randstad 47% en van de inwoners van de rest van Nederland 42% (figuur 4.3).

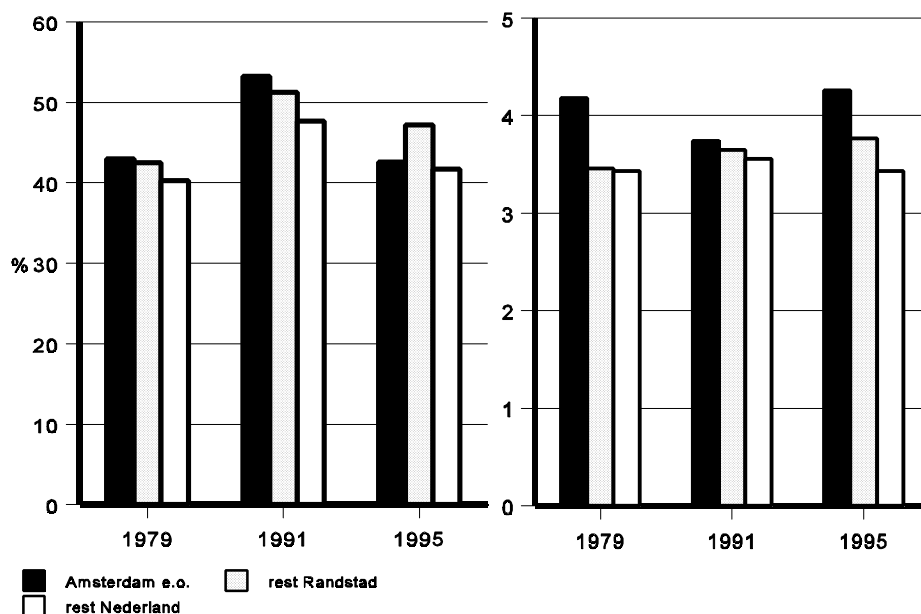
Tabel 4.3 Aanbod van door de rijksoverheid beschermde monumenten, naar gemeentegrootte, 1995 (in procenten)

	bevolking ^a	aantal monumenten
Amsterdam	4,7	15,2
Den Haag	2,9	0,6
Rotterdam	3,9	2,5
Utrecht	1,5	2,6
vier grote steden samen	13,0	20,9
steden > 100.000 inwoners	12,1	12,9
rest Nederland	74,9	66,2
N	15,3 mln.	44.435

^a Bevolking in 1994.

Bron: CBS

Figuur 4.3 Beziichtigen van monumenten: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een monument bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar geografische herkomst, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995

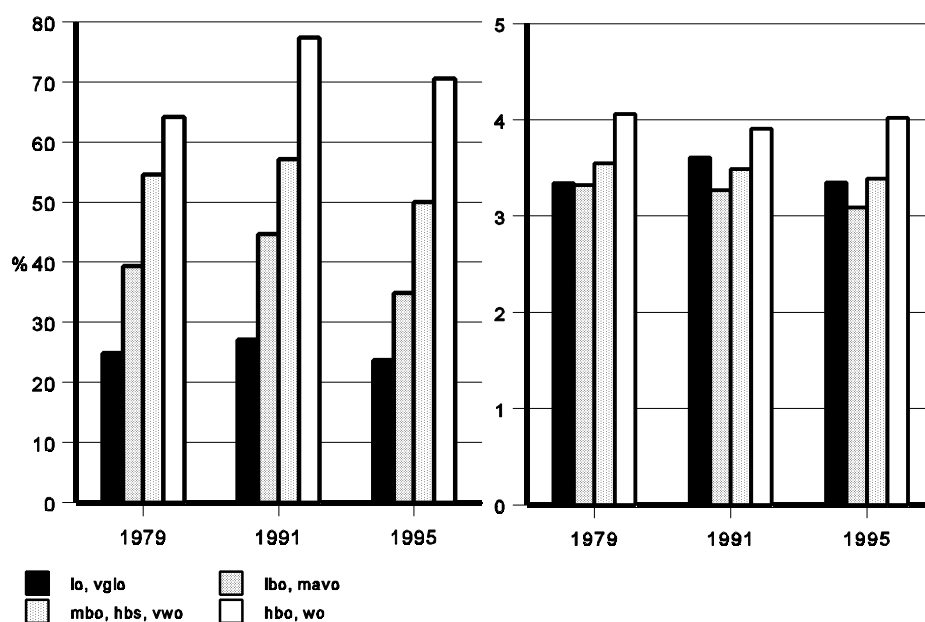

De bezoekpercentages voor de jaren 1979, 1983, 1987, 1991 en 1995 staan weergegeven in tabel 4.2. Het bezoekpercentage van de bewoners van de Amsterdamse agglomeratie lag in 1995 weer op het niveau van 1979. In tussenliggende jaren bezocht een groter deel van hen monumenten. Aangezien de incidentele bezoekers uit die groep in 1995 relatief verstek lieten gaan, is de bezoekfrequentie in 1995 ten opzichte van 1991 enigszins gestegen.

Opleidingsniveau

De vraag of personen zich wel of niet voor monumenten interesseren, hangt evenals bij musea het meest samen met het opleidingsniveau. In 1979 bezocht 64% van de groep met hbo- of academisch niveau monumenten, tegenover 25% van de laag opgeleiden. In de jaren tachtig is de belangstelling voor monumenten onder de hoger opgeleiden aanzienlijk toegenomen. Het verschil in bezoekpercentage tussen de laag en hoog opgeleiden is hierdoor nog groter geworden. De participatiecijfers voor beide genoemde groepen bedroegen in 1991 respectievelijk 27% en 77% (zie tabel 4.2). Opmerkelijk genoeg zijn de verschillen in bezoekfrequentie tussen de opleidingscategorieën in de jaren tachtig kleiner geworden (zie rechts). In 1995 bezochten de hoger opgeleiden vaker monumenten dan personen uit een van de drie andere opleidingscategorieën (die onderling nauwelijks van elkaar verschilden).

Figuur 4.4 Bezichtigen van monumenten: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een monument bezoekt (links) en de gemiddelde bezoekfrequentie van de participanten (rechts), naar opleiding, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995

Binnen de groep hoger opgeleiden zijn - afhankelijk van de richting van het gevolgde onderwijs - aanzienlijke verschillen in deelname waar te nemen. De verschillen zijn echter kleiner dan bij het museumbezoek. Personen met een opleiding in de letteren, kunst, filosofie of theologie bezichtigen ook vaker monumenten dan hoger opgeleiden met een andere studierichting (zie tabel 4.4).

Tabel 4.4 Bezoek aan monumenten: percentage hoger opgeleiden dat ten minste eenmaal per jaar een monument bezoekt, naar sector van de hoogste gevolgde opleiding, bevolking van 18 jaar en ouder, 1991 en 1995

	1991	1995
hoger opgeleiden totaal	77,3	70,5
onderwijssector	80,4	74,1
letteren, kunst, filosofie en theologie	88,2	79,7
agrarijse sector	68,4	70,0
wiskunde, natuurwetenschappen, techniek, transport en verkeer	74,1	66,3
medische en paramedische sector	75,2	64,4
economische, administratieve en commerciële sector	74,1	66,7
juridische en bestuurlijke sector	75,0	79,7
sociaal-culturele sector	77,4	75,4

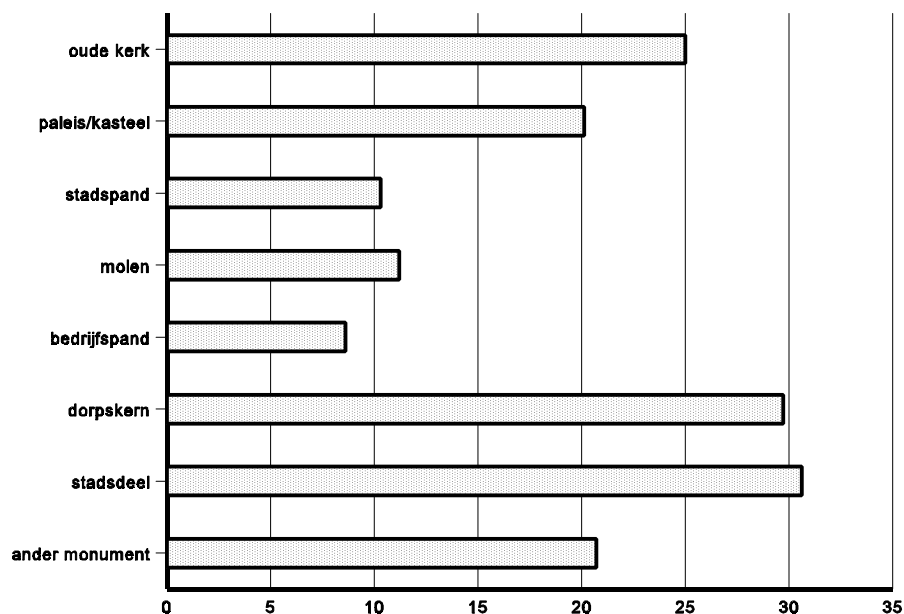
Bron: SCP (AVO'91 en '95)

De gerapporteerde verbanden zijn nogmaals bestudeerd, maar dan gecontroleerd voor de invloed van de andere achtergrondkenmerken. In tabel B4.2 staat de gemiddelde bezoekenfrequentie aangegeven over de periode 1979-1995. Na de correctie blijken vorengenoemde conclusies stand te houden. De grootste verschillen in deelname hangen samen met het opleidingsniveau. Leeftijd en gezinssituatie hebben een geringere, maar significante invloed. Tussen de geslachten blijken geen verschillen te bestaan als gecontroleerd wordt voor andere invloeden. Verschillen in geografische herkomst waren alleen in 1979 en 1987 significant.

4.4 Bezoek aan verschillende typen monumenten

In het AVO'95 is de vraag naar het bezoek genuanceerd tot vijf typen monumenten (kerk, paleis of kasteel, stadspand of koopmanshuis, molen en bedrijfspand) naast een onderscheid van oude dorpskernen en oude stadsdelen. De gegevens nu leren dat deze dorpskernen en stadsdelen relatief veel bezoekers trokken. In 1995 bezocht 30% van de bevolking een oude dorpskern en 31% een oud stadsdeel (zie figuur 4.5). De oude kerken waren eveneens populair; een kwart van de bevolking bezocht deze. Kastelen en molens werden door respectievelijk 20% en 11% bezocht. De stadspanden en koopmanshuizen, ongeveer 70% van de van rijkswege beschermde monumenten, hadden met 10% een relatief klein aandeel in de publieke belangstelling. De zeer beperkte openstelling van dit type monumenten zal hier mede verantwoordelijk voor zijn.¹¹

Figuur 4.5 Bezoek aan verschillende typen monumenten, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

Personen die geïnteresseerd zijn in monumenten houden vaak van de diverse soorten. Belangstelling voor het ene gaat dus dikwijls vergezeld van belangstelling voor een ander type monument. Bezoekers van oude kerken hadden vaak ook de andere typen monumenten bezichtigd. Van de bezoekers van paleizen en kastelen kwam 68% eveneens in een kerk (zie tabel 4.5). Van de bezoekers van stadspanden en koopmanshuizen bezocht 83% ook een oude dorpskern en 87% ook een oud stadsdeel. Respondenten die belangstelling toonden voor monumenten hadden drie à vier typen op hun repertoire gehad (inclusief de oude stadsdelen en dorpskernen).

Tabel 4.5 Bezoek aan verschillende typen monumenten in de twaalf maanden voorafgaande aan enquête onder de bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	bezoekers oude kerk	bezoekers paleis of kasteel	bezoekers stadspand of koopmanshuis	bezoekers molen	bezoekers bedrijfspand	bezoekers oude dorpskern	bezoekers oud stadsdeel
oude kerk	100,0	68,3	76,0	64,4	65,0	64,2	64,1
paleis of kasteel	55,0	100,0	56,3	52,9	49,9	49,8	49,4
stadspand of koopmanshuis	31,4	28,9	100,0	32,3	42,9	28,8	29,4
molen	28,9	29,5	35,1	100,0	35,0	29,5	27,0
bedrijfspand	22,4	21,4	35,7	26,8	100,0	22,4	22,4
oude dorpskern	76,3	73,5	82,8	78,0	77,2	100,0	80,3
oud stadsdeel	78,6	75,1	87,1	73,5	79,5	82,8	100,0
ander soort monument	54,0	52,4	63,9	53,5	63,1	51,9	52,6

Bron: SCP (AVO'95)

Gelet op de sterke overlap in de interesse voor diverse typen monumenten, zijn geen grote verschillen te verwachten in de achtergrondkenmerken van het publiek van de diverse typen. Bedrijfspannen konden op meer belangstelling van mannen rekenen (zie tabel 4.6). Bij de overige typen monumenten kwamen nagenoeg evenveel mannen als vrouwen kijken. Het zijn voorts vooral de jongeren die oververtegenwoordigd zijn bij de bezoekers van bedrijfspannen. Bij andere typen monumenten (met uitzondering van molens) zijn de jongeren (12-19 jaar) juist ondervertegenwoordigd. De 65-plussers zijn bij alle typen ondervertegenwoordigd. De groep van 35-49 jaar domineerde bij bijna alle typen.

Alleenstaanden toonden veel belangstelling voor stadspannen en koopmanshuizen. Ouders met kinderen bezochten relatief vaak molens en andere bedrijfspannen. Alle typen monumenten trokken verhoudingsgewijs veel publiek uit de Randstad. Zoals voor de hand ligt, werden de stadspannen en koopmanshuizen relatief vaak door bewoners van de Amsterdamse agglomeratie bezocht. De andere typen genoten veel belangstelling vanuit de rest van de Randstad.

Tabel 4.6 Bezoek aan verschillende typen monumenten in de twaalf maanden voorafgaande aan enquête onder de bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	oude kerk	paleis of kasteel	stadspand of koopmanshuis	molen	bedrijfspand	oude dorpskern	oud stadsdeel	ander soort monument
gehele steekproef	25,0	20,1	10,3	11,2	8,6	29,7	30,6	20,7
mannen	23,9	19,5	10,5	11,1	10,3	29,2	30,1	20,5
vrouwen	26,1	20,8	10,1	11,4	7,0	30,1	31,1	20,9
12-19 jaar	22,9	18,1	8,7	11,9	11,5	23,2	27,9	25,7
20-34 jaar	20,8	18,0	9,1	8,3	9,7	27,2	29,7	21,8
35-49 jaar	29,7	24,5	13,1	14,4	10,5	37,7	36,8	24,4
50-64 jaar	31,4	23,0	12,5	13,0	7,2	34,0	33,6	18,9
≥ 65 jaar	18,3	14,2	6,2	8,4	2,4	19,3	19,1	10,1
alleenstaand	28,8	22,4	13,6	10,7	8,8	31,1	33,9	22,1
inwonend kind	19,8	15,3	7,8	9,8	10,1	20,4	24,9	21,9
paren z. kind (≤ 14 jr.)	27,1	21,4	10,8	10,9	7,4	31,9	31,7	20,0
ouders m. kind (≤ 14 jr.)	22,6	19,9	9,2	13,1	9,6	31,5	30,6	20,2
Amsterdam e.o.	26,2	21,4	13,5	8,7	8,3	31,6	33,6	20,4
rest Randstad	29,0	23,3	11,5	13,0	9,3	34,2	35,5	24,0
rest Nederland	24,1	19,4	9,8	11,2	8,5	28,7	29,4	20,1
lo, vglo ^a	12,2	9,7	4,1	6,5	2,7	13,9	14,0	9,0
lbo, mavo ^a	18,5	15,4	7,5	9,8	6,1	23,8	23,8	14,7
mbo, hbs, vwo ^a	29,4	24,5	12,1	12,1	11,0	36,4	36,9	24,7
hbo, wo ^a	48,3	36,8	22,0	17,5	15,8	55,0	57,2	38,6

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95)

De hoger opgeleiden waren bij alle typen monumenten sterk oververtegenwoordigd, het meest nog bij de oude kerken, stadspanden en koopmanshuizen, en het minst bij molens.

4.5 Vrijwilligers en monumentenorganisaties

Vrijwilligers

In de monumentensector waren in 1988 ongeveer 10.000 vrijwilligers actief, waarvan circa 4.500 als bestuurslid van particuliere monumentenorganisaties en ten minste 6.000 voor andere taken, zoals beheer en onderhoud (NRIT 1994). Deze gegevens hebben overigens uitsluitend betrekking op vrijwilligers bij de officieel geregistreerde monumenten. Het Nederlands research instituut voor recreatie en toerisme (NRIT) vermoedt dat bij de jonge bouwkunst (na 1850) relatief minder vrijwilligers betrokken zijn.

Monumentenorganisaties

Monumentenorganisaties zetten zich in voor het behoud, onderhoud en soms ook de openstelling van gebouwen met historische waarde.¹² In Nederland zijn ongeveer 700 particuliere monumentenorganisaties actief. Van deze organisaties staat 44% als vereniging geregistreerd, met in totaal 77.000 leden. De overige 56% zijn stichtingen die gesteund worden door 55.000 donateurs en 14.000 abonnees op een orgaan dat door de stichtingen wordt uitgegeven (Hietbrink 1990).

Hoewel particulier initiatief op dit terrein al in de negentiende eeuw van zich deed spreken, dateren veruit de meeste organisaties van na 1945. Tot in de jaren zestig nam het aantal organisaties geleidelijk toe, om vervolgens tussen 1970 en 1980 explosief te groeien (Hietbrink 1990: 217). De meeste leden van de organisaties beperken zich tot een lidmaatschap of jaarlijkse donatie; slechts een klein deel van het ledenbestand is als vrijwilliger actief.

Ongeveer 60% van de organisaties richt zich op de monumentenbescherming in het algemeen. De andere 40% behartigt de belangen van een bepaalde categorie monumenten, de zogenoemde categorale monumentenorganisaties (Hietbrink 1990: 220). Categorale organisaties zijn meestal gekoppeld aan kerken, kastelen of molens. Een kwart van alle categorale organisaties steunt de bescherming van kerken (die 5% van de door de rijksoverheid beschermde monumenten uitmaken, zie tabel 4.7).¹³ Voor de bescherming van woonhuizen is 25% van de categorale organisaties actief (terwijl woonhuizen maar liefst 70% van het monumentenbestand uitmaken).

Tabel 4.7 Het aantal van rijkswege beschermde monumenten en het aantal categorale monumentenorganisaties (absoluut en in procenten)

	aantal beschermde monumenten	in %	aantal organisaties	in %
kerken	2.265	5	41	25
woonhuizen	30.012	70	41	25
kastelen	267	1	18	11
boerderijen	5.343	12	14	9
molens	1.079	2	20	12
vestingwerken	677	2	3	2
anders	3.515	8	26	16
totaal	43.158	100	163	100

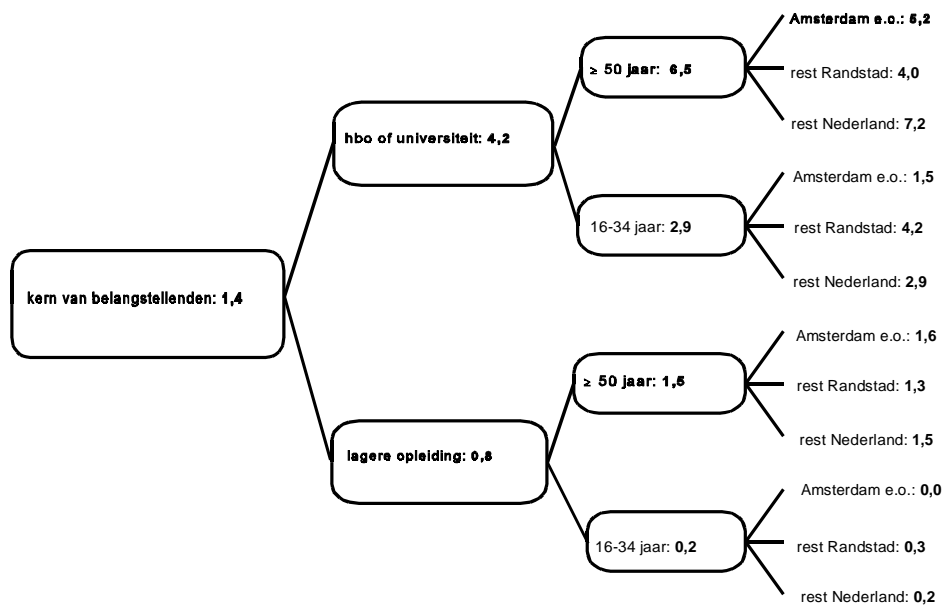
Bron: NCM (1989); Hietbrink (1990)

In het AVO'95 is gevraagd of de geïnterviewden lid zijn van een organisatie op het gebied van cultuurbehoud. Als voorbeeld werden monumenten en archeologie genoemd. Van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder zei liefst 6,6% hiervan lid te zijn. De samenstelling van de groep leden lijkt veel op die van de museumvrienden. Mannen en vrouwen zijn ongeveer in gelijke mate aangesloten. Hoger opgeleiden, personen boven de 50 jaar en paren zonder jonge kinderen zijn er opnieuw oververtegenwoordigd. Wat betreft de geografische herkomst bleken de inwoners van de Randstad (excl. Amsterdam en omstreken) vaker lid te zijn (zie tabel B3.3). In hoeverre het ledenbestand van organisaties van cultuurbehoud is toegenomen of van samenstelling is veranderd, kan op basis van een peiling niet vastgesteld worden.

Geheel volgens de verwachting blijken leden van de organisaties voor cultuurbehoud vaker tot de bezoekers van monumenten te behoren dan de niet-leden. 30% van deze leden heeft echter geen enkel monument bezichtigd. Net als bij de musea gaat de gedachte dat alle georganiseerden ook bezoekers zijn, niet op. De groep die én tot de georganiseerden of vrijwilligers behoort én tot de meer frequente bezoekers omvat 1,4% van de bevolking van 16 jaar en ouder (figuur 4.6). In de museumsector was dat bijna 2% (zie § 3.7). Daarbij dient aangetekend te worden dat de frequente bezoeker van monumenten er ten minste eenmaal per maand op uit trekt en de frequente museumbezoeker ten minste eenmaal per kwartaal een bezoek brengt.

Ook in de monumentensector bepalen de hoger opgeleiden en de ouderen (ouder dan 50 jaar) het profiel van de actieve participant. Verder blijkt dat deze personen met een sterke belangstelling relatief vaak buiten de Randstad wonen. Dit laatste geldt echter niet voor de actieve participanten onder de jongere hoger opgeleiden.

Figuur 4.6 Actieve participatie, naar opleidingsniveau, leeftijd en regionale herkomst, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in procenten van de deelgroepen)

Bron: SCP (AVO'95)

Noten

- 1 De katholieke emancipatiebeweging speelde hier een vooraanstaande rol (SCP 1986).
- 2 De verordeningen bonden afbraak van of ingrepen in monumenten die op een lijst waren geplaatst aan een vergunning. Alvorens een pand door burgemeester en wethouders op de lijst kon worden geplaatst, moest advies zijn ingewonnen bij een commissie van deskundigen. De gemeenteraad fungeerde als beroepsinstantie voor eigenaren, die bezwaar maakten tegen ofwel de aanwijzing van hun pand als monument, ofwel tegen het weigeren van vergunning voor verbouw of afbraak (SCP 1986).
- 3 Deze commissie verving de Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een lijst van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, die in 1903 aan het werk was gezet. De nieuwe commissie had enerzijds een inventariserende en beschrijvende taak, anderzijds werd de aandacht gericht op behoud en herstel van monumenten. Tot 1933 werden deze taken uitgevoerd door twee verschillende afdelingen.
- 4 Hieronder vallen onroerend goed (fabrieksgebouwen en pakhuizen, sluisen, bruggen en gemalen, tram- en treinstations, water- en vuurtorens, enz.) en roerend goed (machines, voertuigen en vaartuigen).
- 5 Het aantal van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten is in de jaren tachtig bijna verdubbeld; het steeg van 158 in 1980 naar 298 in 1990 (CBS 1993).
- 6 Van de 300 kastelen in Nederland zijn er ruim 100 regelmatig opengesteld. Een kleine 100 kastelen zijn niet te bezoeken omdat ze particulier bewoond worden. Ook voor andere typen monumenten geldt dat slechts een beperkt deel van binnen te bezichtigen is. Bezichtiging van de gevels is wat geïnteresseerden veelal rest.
- 7 Of de bezienswaardige gebouwen, dorpen en stadsdelen die de respondenten bezichtigd hebben door de overheid beschermde monumenten zijn, is op basis van de beschikbare gegevens niet vast te stellen. De interpretatie van welke gebouwen oud, historisch of bezienswaardig geacht worden, ligt bij de respondenten. In het vervolg zullen met dit voorbehoud de termen 'bezienswaardige gebouwen' en 'monumenten' als synoniemen gebruikt worden.
- 8 Respondenten die in de AVO-enquête aangaven bezienswaardige gebouwen te bezichtigen, werd vervolgens gevraagd hoe ze dit deden. Ze konden antwoorden dat ze een keer per week of vaker, een keer per maand of vaker, of minder vaak dan een keer per maand een bezoek brachten. Respondenten kregen de scores 40, 10 en 2. In dit cijfer is een correctie aangebracht voor waarschijnlijke overschattingen in de bezoekfrequentie.
- 9 Met frequente bezoekers worden hier mensen bedoeld die een keer per maand of vaker een monument bezichtigen.
- 10 Deze gemiddelde bezoekfrequentie heeft alleen betrekking op de participanten.
- 11 Ook voor monumenten is het moeilijk om een sluitende indeling te maken gezien het hoge percentages bij de categorie 'ander soort monument' in figuur 4.5.
- 12 De organisatie van de jaarlijkse Open monumentendag is het meest bekende voorbeeld van de inzet van monumentenorganisaties voor het 'levend houden' van monumenten, dat wil zeggen het openstellen voor een groot publiek.
- 13 In dit hoofdstuk is besproken dat gebouwen ook door gemeenten of provincies beschermd kunnen worden. Niet ieder gebouw waar monumentenorganisaties zich voor inzetten heeft de status van overheidsbescherming. Veel activiteit van deze organisaties is er juist op gericht om zo'n status te bewerkstelligen.

Bijlage bij hoofdstuk 4

Tabel B4.1 Het bezichtigen van monumenten, eens per maand of vaker, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	1979	1983	1987	1991	1995
gehele steekproef	4,8	6,2	6,0	6,9	6,1
mannen	5,5	6,5	6,4	7,5	6,4
vrouwen	4,1	5,8	5,6	6,3	5,8
12-19 jaar	5,0	4,9	3,9	5,9	5,1
20-34 jaar	5,4	6,9	6,8	6,6	5,3
35-49 jaar	5,0	6,4	6,6	6,7	6,4
50-64 jaar	5,0	6,9	6,7	8,5	8,3
≥ 65 jaar	2,8	4,7	4,6	7,0	5,0
alleenstaand	6,0	8,5	8,1	10,3	9,2
inwonend kind	4,9	5,3	4,5	5,5	4,3
paren zonder kind (≤ 14 jr.)	5,0	7,3	6,8	7,6	6,8
ouder met kind (≤ 14 jr.)	4,3	4,4	4,7	4,5	4,0
Amsterdam e.o.	6,5	8,0	9,3	8,3	8,3
rest Randstad	5,3	7,0	8,0	8,2	7,3
rest Nederland	4,6	5,8	5,4	6,6	5,6
lo, vglo ^a	2,4	2,8	2,6	3,7	3,1
lbo, mavo ^a	4,2	4,4	4,7	5,0	3,8
mbo, hbs, vwo ^a	6,5	9,8	8,2	7,9	6,7
hbo, wo ^a	11,8	14,4	14,1	14,8	13,7

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Tabel B4.2 Gemiddelde bezoekfrequentie aan monumenten per jaar, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995

	1979		1983		1987		1991		1995	
	O	G ^a	O	G	O	G	O	G	O	G
gehele steekproef	1,42	1,42	1,63	1,63	1,70	1,70	1,76	1,76	1,49	1,49
mannen	1,52	1,43	1,71	1,60	1,77	1,70	1,86	1,78	1,50	1,45
vrouwen	1,32	1,41	1,55	1,66	1,63	1,70	1,66	1,74	1,48	1,53
(b)èta	0,03	(0,00)	0,02	(0,01)	0,02	(0,00)	0,03	(0,00)	0,00	(0,01)
18-24 jaar	1,72	1,71	1,70	1,52	1,64	1,68	1,67	1,58	1,15	1,14
25-34 jaar	1,47	1,43	1,86	1,77	1,81	1,65	1,82	1,63	1,40	1,21
35-49 jaar	1,49	1,58	1,62	1,72	1,86	1,88	1,75	1,83	1,65	1,65
50-64 jaar	1,46	1,42	1,70	1,74	1,76	1,80	1,99	2,05	1,84	1,92
≥ 65 jaar	0,85	0,83	1,17	1,27	1,23	1,35	1,50	1,65	1,14	1,34
(b)èta	0,07	0,07	0,05	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,07	0,08
alleenstaand	1,50	1,81	1,93	2,06	2,08	2,11	2,16	2,14	1,90	1,89
inwonend kind	1,29	1,17	1,44	1,26	1,55	1,39	1,44	1,36	1,02	1,43
paren z. kind	1,54	1,24	1,58	1,61	1,39	1,44	1,48	1,61	1,56	1,55
ouders m. kind	1,48	1,62	1,69	1,78	1,73	1,81	1,85	1,88	1,28	1,16
(b)èta	0,03	0,06	0,04	0,07	0,05	0,06	0,06	0,07	0,07	0,07
Amsterdam										
e.o.	1,83	1,81	1,99	1,82	2,24	2,02	2,13	1,90	1,73	1,52
rest Randstad	1,47	1,45	1,65	1,57	2,06	1,97	1,88	1,81	1,76	1,66
rest Nederland	1,37	1,38	1,59	1,62	1,58	1,62	1,70	1,74	1,42	1,45
(b)èta	0,03	0,03	0,03	(0,01)	0,05	0,04	0,03	(0,01)	0,04	(0,02)
lo, vglo	0,83	0,89	0,87	0,85	0,88	0,88	0,98	0,87	0,79	0,67
lbo, mavo	1,30	1,29	1,28	1,31	1,32	1,35	1,46	1,48	1,07	1,09
mbo, hbs, vwo	1,93	1,87	1,27	1,26	2,10	2,10	1,99	2,08	1,69	1,79
hbo, wo	2,60	2,58	3,03	3,01	3,03	2,86	3,02	2,99	2,84	2,82
(b)èta	0,15	0,14	0,18	0,18	0,16	0,16	0,17	0,18	0,20	0,21

^a Deze gemiddelden zijn steeds met behulp van multiple classificatieanalyse gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken.

() Betekent: niet-significant, $p > 0,01$

Bron: SCP (AVO'79-'95)

5 ARCHIEVEN

5.1 Inleiding

Archieven zijn er al zolang mensen het verloop van gebeurtenissen willen vastleggen en zijn uitgegroeid tot de belangrijkste bron voor historisch onderzoek.

In 1918 kwam de Archiefwet tot stand. Veel van de bestaande archieven kregen hierdoor een formele status. De Archiefwet 1918 regelde de openbaarheid van bewaarde stukken, de bevoegdheid om eisen te omschrijven voor wetenschappelijke archiefonderzoek, alsmede een procedure voor de vernietiging van archiefbescheiden. Voorts omschreef de wet de gespreide vestiging en taakstelling van rijksarchiefbewaarplaatsen en het onderscheid tussen rijksarchieven en archieven van gemeenten en waterschappen (SCP 1986). Sinds de invoering van de wet is het aantal archieven fors gestegen. Die stijgende lijn loopt echter niet door tot in het heden. In de jaren zeventig steeg het aantal archieven nog wel van 842 in 1977 naar 1.141 in 1980, maar in de jaren tachtig daalde het aantal archieven naar 830 in 1990 (CBS 1993). De bezuinigingen die in dit decennium werden doorgevoerd leidden tot de samenvoeging van verschillende archieven in één pand. Het aantal gearchiveerde documenten is overigens wel blijven toenemen.

In de SCP-bevolkingsonderzoeken is alleen in het AVO'95 gevraagd naar bezoek aan archieven. Op basis van deze gegevens is het niet mogelijk om de ontwikkeling van de belangstelling na te gaan. In dit hoofdstuk zullen vooral gegevens uit andere bronnen gebruikt worden.

5.2 Gegevens over gebruik en gebruikers

Langs verschillende wegen mogen ook archieven zich verheugen in een gestegen publieke belangstelling. Zowel het aantal bezoeken als het aantal bezoekers is in een periode van dertien jaar meer dan verdubbeld. Het aantal bezoeken steeg van 185.000 in 1977 naar 429.000 in 1990.¹ In dezelfde periode steeg het aantal bezoekers van 63.000 naar 156.000. Het gemiddelde aantal bezoeken per bezoeker schommelde enigszins, maar over de hele periode veranderde er weinig (zie tabel 5.1). Nederlanders benutten archieven ook om er schriftelijke inlichtingen in te winnen. Ook dit gebruik steeg in de periode tussen 1977 en 1990.

Tabel 5.1 Het aantal bezoeken en het aantal bezoekers aan archieven, en het gemiddelde aantal bezoeken per bezoeker, 1977-1990

	1977	1980	1985	1990
bezoeken	185.000	248.000	324.000	429.000
bezoekers	63.000	87.000	109.000	156.000
gem. aantal bezoeken	2,94	2,85	2,97	2,75
schriftelijke inlichtingen	48.000	55.000	44.000	58.000

Bron: CBS (1993)

Waar gaat die belangstelling naar uit? In 1990 kwam het merendeel (54%) voor genealogisch onderzoek (uitzoeken van een stamboom), 22% voor het verrichten van onderzoek en 13% voor ambtelijke informatie (CBS 1995).² Genealogisch onderzoek was eveneens aanleiding voor 45% van de verzoeken om schriftelijke inlichtingen. Ambtelijke informatie werd relatief vaak via schriftelijke weg ingewonnen (29%). De overige verzoeken kwamen voort uit historisch onderzoek (16%) of hadden een andere reden.

Kortgeleden is een uitgebreid publieksonderzoek gehouden onder bezoekers van rijksarchieven (Driessen en Schoneveld 1993). Vast kwam te staan dat in het onderzochte jaar (1992) ongeveer 32.000 bezoekers gebruikmaakten van 12 rijksarchieven, waaraan zij tezamen 127.000 bezoeken brachten (gem. 3,9 per bezoeker; Oost 1993). Ongeveer 80% van de bezoekers (71% van de bezoeken) komt om genealogisch onderzoek te verrichten. De rest hoort overwegend tot het traditionele publiek van archieven: wetenschappers en amateur-historici. Onder beroepsmatige gebruikers zijn ook de historici in opleiding te rekenen.

De amateur-historici zijn voornamelijk geïnteresseerd in lokale en regionale onderwerpen. Vaak bezoeken zij in eerste instantie een gemeente- of streekarchief. Een bezoek aan een rijksarchief is meer iets voor gevorderde onderzoekers. Een belangrijke inspiratiebron voor het historisch onderzoek van amateurs is het naspeuren van zaken en gebeurtenissen die met het eigen verleden samenhangen (Driessen en Schoneveld 1993: 29). Amateur-historici spelen een centrale rol in de vele historische verenigingen die Nederland rijk is.

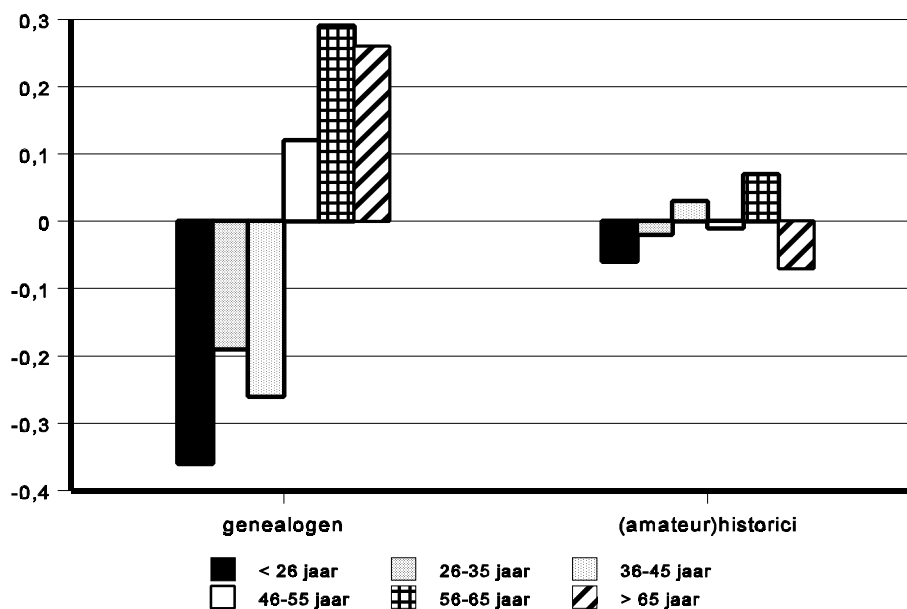
Met behulp van publieksonderzoek kan de vraag welk deel van een bevolking nu precies archieven pleegt te bezoeken, niet beantwoord worden. Publieksonderzoek kan wel inzicht geven in de samenstelling van de bezoekende groep. Onder de bezoekers van rijksarchieven in 1992 bevonden zich meer mannen dan vrouwen. Zowel de groep die voor genealogisch onderzoek kwam als die welke voor ander onderzoek kwam, bestond voor ongeveer driekwart uit mannen. Deze twee groepen zullen hier verder aangeduid worden met 'genealogen' en '(amateur-)historici'.

Tussen genealogen en niet-genealogen zijn duidelijk verschillen naar leeftijd te constateren. Onder genealogen bevonden zich relatief veel personen die ouder waren dan 56 jaar, onder (amateur-)historici juist veel personen in de leeftijd tussen de 26 en 45 jaar.

Afgemeten aan de samenstelling van de gehele bevolking waren ouderen sterk oververtegenwoordigd onder de genealogen. De bevolking telde in 1992 26% 56-plussers terwijl de groep genealogen voor 49% uit personen van 56 jaar en ouder bestond. De oververtegenwoordiging van deze leeftijdsgroep kan te maken hebben met de hoeveelheid tijd die nodig is om archiefonderzoek te verrichten. De groep (vervroegd) gepensioneerden behoort tot het bevolkingsdeel met de meeste vrije tijd (SCP 1996), terwijl stamboomonderzoek een tijdrovende bezigheid is. De jongeren waren onder de genealogen sterk ondervertegenwoordigd.

De leeftijdsopbouw van de overige gebruikers week slechts in geringe mate af van die van de bevolking als geheel (Driessen en Schoneveld 1993). De aangestipte informatie staat meer gedetailleerd weergegeven in figuur 5.1.³

Figuur 5.1 Onder- en oververtegenwoordiging^a van verschillende leeftijdsgroepen onder het gebruikerspubliek van archieven, 1992 (in concentratiegetallen)

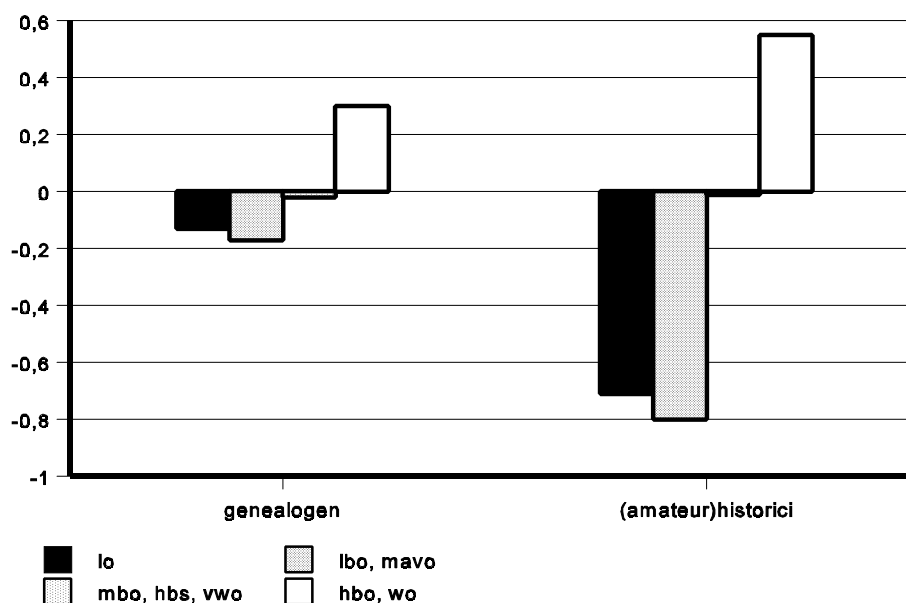
^a Een uitslag van 0 betekent: evenredig aan de verdeling onder de gehele Nederlandse bevolking; lager dan 0 betekent: ondervertegenwoordiging; groter dan 0: oververtegenwoordiging van de bewuste categorie.

Bron: Driessen en Schoneveld (1993: 67)

Voor archiefonderzoek zijn bijzondere vaardigheden vereist. Het opsporen van bruikbare documenten moet geleerd worden. Archiven verzorgen cursussen hiervoor. Personen met een historische opleiding zijn hierin reeds ingewijd. Het lezen van oude handschriften en dialecten vormt nog weer een probleem apart, vooral voor de amateurs. Bijna de helft (47%) van de (amateur-)historici had een cursus gevolgd die relevant was voor het archiefonderzoek, een kwart volgde een cursus oud schrift (Driessen en Schoneveld 1993).

De hoger opgeleiden zijn onder bezoekers van de rijksarchieven oververtegenwoordigd (zie figuur 5.2). Dit is in sterkere mate het geval bij de (amateur-)historici; 63% heeft een hogere opleiding voltooid tegen 18% van de bevolking.⁴ Zoals verwacht kon worden, zijn ook studenten relatief veel voor historisch onderzoek in archieven te vinden.

Figuur 5.2 Onder- en oververtegenwoordiging^a van verschillende opleidingsgroepen onder het gebruikerspubliek van archieven, 1992 (in concentratiegetallen)

^a Een uitslag van 0 betekent: evenredig aan de gehele Nederlandse bevolking; lager dan 0 betekent: ondervertegenwoordiging; groter dan 0: oververtegenwoordiging van de bewuste categorie.

Bron: Driessen en Schoneveld (1993: 67)

Rijksarchieven vormen een klein deel van alle archieven in Nederland. De vergaarde informatie over het archiefgebruik raakt tevens gemeente-, streek- en waterschapsarchieven. Het merendeel van de bezoekers van Rijksarchieven bezocht tevens gemeente- of streekarchieven (60%) of waterschapsarchieven (5%). Een kwart bezocht ook een of meer andere archieven (bisschoppelijke archieven, bedrijfsarchieven, ministeriële archieven, dorpsarchieven, particuliere archieven en het archief van het Rijksinstituut van Oorlogsdocumentatie en archieven in musea).

De omvang van de groep archiefbezoekers zal groter zijn dan de bezoekcijfers in tabel 5.1 aangeven. Bezoeken aan de opgesomde andere archieven bleven daar buiten beschouwing.

Ondanks het feit dat archieven niet de eerste aanloop zijn voor cultureel geïnteresseerde burgers, bezocht in 1995 toch nog 3% van de bevolking een archief. Onder deze groep gebruikers bevonden zich nagenoeg evenveel mannen als vrouwen (zie tabel 5.2). Ook naar leeftijd trokken de archieven een tamelijk gespreide kring van gebruikers. Zoals te verwachten viel, ontbraken alleen de tieners in dit gezelschap. Als de gezinssituatie erbij betrokken wordt dan blijkt dat ouders met kinderen onder de 14 jaar en inwonende kinderen minder vaak een archief bezoeken dan alleenstaanden en paren zonder

kinderen (zie tabel 5.2). De grootste verschillen de mate van gebruik hangen ook bij archieven samen met het opleidingsniveau. Van lager opgeleiden bezocht in 1995 1,4% een archief, tegenover 5,8% van de hoger opgeleiden (hbo of wo).

Tabel 5.2 Het bezoek aan archieven, bevolking van 16 jaar en ouder (in procenten van bezoekers)

	1995
gehele steekproef	2,9
mannen	3,0
vrouwen	2,8
16-19 jaar	1,0
20-34 jaar	2,8
35-49 jaar	3,2
50-64 jaar	2,9
≥ 65 jaar	3,2
alleenstaand	3,6
inwonend kind	1,7
paren zonder kind ≤14 jaar	3,4
ouder met kind ≤ 14 jaar	2,2
Amsterdam e.o.	3,4
rest Randstad	3,5
rest Nederland	2,8
lo, vglo ^a	1,4
lbo, mavo ^a	2,0
mbo, hbs, vwo ^a	3,6
hbo, wo ^a	5,8

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95)

5.3 Vrijwilligers en historische verenigingen

In 1990 waren er 430 vrijwilligers werkzaam in de Nederlandse archieven, samen goed voor 200 mensjaren (CBS 1995). Het begeleiden van bezoekers bij het zoeken naar documenten behoort tot hun belangrijkste taken.

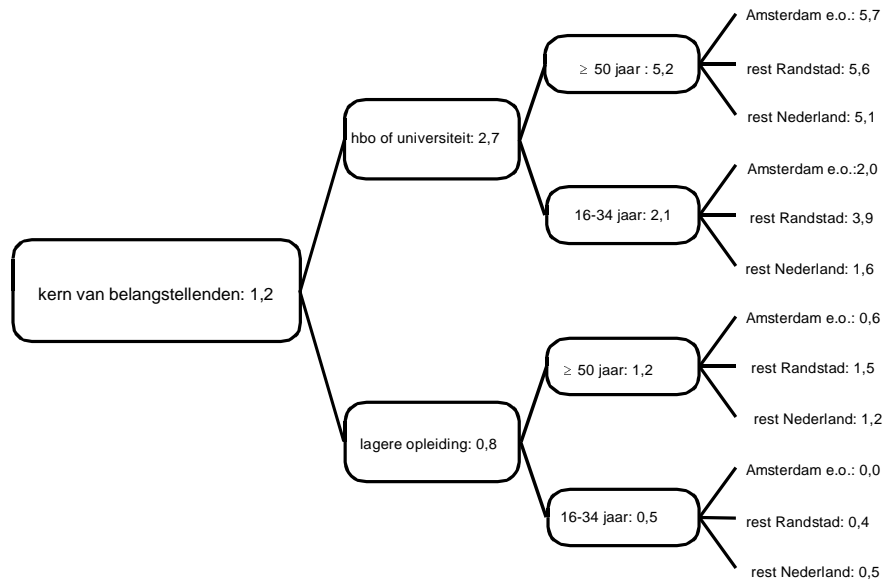
Personen met belangstelling voor lokale of regionale geschiedenis en heemkunde kunnen terecht bij de vele historische verenigingen of heemkundige kringen. Vrijwel iedere Nederlandse gemeente is een of meer van deze organisaties rijk. De belangrijkste activiteiten zijn het organiseren van lezingen, het uitgeven van een tijdschrift over dorp, stad of streek en het stimuleren van sociale contacten en discussies tussen geïnteresseerden. Amateur-historici vervullen een sleutelrol bij de historische verenigingen. Zij houden lezingen over hun bevindingen en vullen de meeste artikelen in de tijdschriften. De overige leden vormen hun klankbord. Een van de deelnemers aan het archiefonderzoek van Driessen en Schoneveld (1993: 30) merkte in dit verband op dat de bezoekers van bijeenkomsten overwegend bestaan uit "koffiedrinkers die graag willen

horen hoe het ‘vrûger’ was”.

In 1858 werd het Oudheidkundig Genootschap opgericht. Het genootschap moest onder meer voorkomen dat kunstschaten Nederland zouden verlaten.⁵ De eerste historische verenigingen dateren van het einde van de vorige en het begin van de twintigste eeuw (Den Haag: 1890, Dordrecht: 1892, Amsterdam: 1900, Haarlem: 1901, en Leiden: 1902; Kerkhoven en Post 1993). Het aantal verenigingen, en ook het aantal tijdschriften, is in de loop van twintigste eeuw sterk gegroeid, explosief zelfs in de jaren zeventig en tachtig. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (NCV) registreerde in 1995 ongeveer 1.500 organisaties die zich met het verleden van hun streek bezighouden.⁶

In 1995 zei 3% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder lid van een vereniging voor lokale en regionale geschiedenis te zijn of van een oudheidkundig genootschap. Van deze organisaties zijn iets meer mannen lid dan vrouwen. Hoger opgeleiden, personen boven de 50 jaar en paren zonder jonge kinderen zijn ook hier oververtegenwoordigd. Hadden vriendenkringen en organisaties voor cultuurbehoud relatief veel leden in de Randstad, de leden van historische verenigingen zijn vaker afkomstig van buiten de Randstad (zie tabel B3.3).

Figuur 5.3 Actieve participatie, naar opleidingsniveau, leeftijd en regionale herkomst, bevolking van 16 en ouder, 1995 (in procenten van de deelgroepen)

Bron: SCP (AVO'95)

De groep die én tot de georganiseerden of vrijwilligers behoort én tot de bezoekers van archieven (actieve participanten) omvat ruim 1% van de bevolking van 16 jaar en ouder.

Hierbij zijn alle bezoekers meegeteld. In hoofdstukken 3 en 4 werden bij de bespreking van de actieve participanten in de museumsector respectievelijk de monumentensector alleen de frequente bezoekers meegeteld. Aangezien de beschikbare gegevens een indeling naar bezoekfrequentie bij archieven niet toestaat, is ervoor gekozen om uit te gaan van het wel of niet bezoeken.

Het profiel van de actieve participanten in de archiefsector lijkt bijzonder veel op dat in de museum- en monumentensector: hoger opgeleiden en ouderen (ouder dan 50 jaar) domineren. In tegenstelling tot de actiefsten in de monumentensector blijkt hier dat deze personen met een sterke belangstelling relatief vaak binnen de Randstad wonen.

Noten

- ¹ Meegeteld zijn de bezoeken aan rijksarchieven, gemeente- en streekarchieven, streekarchivariaten, gemeentesecretarieën, waterschapsarchieven en waterschapssecretarieën.
- ² Bij de betrouwbaarheid van de registratie van de rijksarchieven van bezoekers als genealogen en niet-genealogen kunnen vraagtekens geplaatst worden. Driessen en Schoneveld (1993) vonden dat vrij veel als niet-genealoog geregistreerde bezoekers genealogisch onderzoek deden en omgekeerd.
- ³ In 1992 was 24,7% van de genealogen ouder dan 65 jaar, terwijl de bevolking 13,6% 65-plussers telde. In een concentratiegetal uitgedrukt bedraagt de oververtegenwoordiging van 65-plussers 1,82 (24,7/13,6). Om de asymmetrie in de schaal enigszins te compenseren is een logaritmische transformatie toegepast. Zonder deze transformatie loopt de schaal bij oververtegenwoordiging van 1 tot oneindig, terwijl deze bij onderverteenwoordiging van 0 tot 1 loopt. Daardoor zouden de staven bij oververtegenwoordiging veel groter lijken. Door een logaritme van het concentratiegetal te nemen, is dit probleem afgezwakt. De logaritme van 1,82 is 0,26.
- ⁴ Zie noot 3. 63% hoger opgeleiden onder de (amateur)historici en 18% onder de bevolking geeft een concentratiegetal van 3,6. De logaritme van 3,6 is 0,55.
- ⁵ De doelstelling van het genootschap luidde “de kennis der Oudheid te bevorderen, inzonderheid als bronnen voor Geschiedenis, Kunst en Nijverheid”.
- ⁶ Daarnaast zijn er nog ongeveer 4.500 die actief zijn op het terrein van volkscultuur, folklore en volkskunst. Volkscultuur gaat over de achtergronden van het dagelijkse leven. Bij folkloristische groepen ligt het accent op dans, muziek en streekdracht.

6 ARCHEOLOGIE

6.1 Inleiding

Archeologisch onderzoek is een vierde terrein van zorg voor cultuurhistorische artefacten. Archeologie (letterlijk: de studie van het oude) is een wetenschap die zich bezighoudt met “de reconstructie van (aspecten van) menselijke samenlevingen op grond van materiële resten die hun oorspronkelijke functie reeds lang geleden hebben verloren en vaak door de bodem aan het oog onttrokken zijn” (AIC 1995: 8). Dit hoofdstuk gaat niet over de belangstelling voor de archeologische wetenschap, maar over de belangstelling voor de resultaten van archeologisch onderzoek: opgegraven voorwerpen, restanten van vroegere huisvesting, geborgen scheepswrakken, enzovoort. Al deze archeologische bronnen bevatten een veelheid aan informatie over de leefwijze van onze voorouders. De bodem kan dan ook beschouwd worden als een archief - een ‘bodemarchief’ van een ten dele onbekende omvang.

In Nederland zijn ongeveer 14.000 vindplaatsen bekend (Van Es et al. 1988). Ongeveer 60% van dit als relevant geklasseerde ‘bestand’ ligt verborgen onder de grond of onder water. Van de zichtbare overblijfselen van vroegere bewoning is negen tiende uitsluitend voor archeologen herkenbaar (Holleman 1996).

De archeologen staan voor een dilemma. Opgravingen leveren informatie over het verleden op, maar tegelijkertijd gaat door het opgraven de bron van die informatie verloren (Holleman 1996). Tegenwoordig gaan steeds meer stemmen op om zo veel mogelijk van het bodemarchief intact te laten. In de ruim tweehonderd jaar dat de archeologie als wetenschap bestaat, zijn er inmiddels vele opgravingen verricht. De vondsten hiervan werden ook tentoongesteld, aanvankelijk bij particulieren, daarna steeds meer in musea (Van Es et al. 1988). De archeologische collecties van Nederlandse musea bevatten tevens vele voorwerpen die afkomstig zijn uit andere landen, en dan vooral die in het mediterrane gebied.

Aangezien veel archeologische vondsten te bezichtigen zijn in musea, overlapt de inhoud van dit hoofdstuk gedeeltelijk met die van hoofdstuk 3. Omdat de archeologie voor de overheid een afzonderlijk beleidsterrein vormt, wordt de archeologische belangstelling hier echter apart behandeld.

De overheidszorg voor archeologisch onderzoek begon kort voor de Tweede Wereldoorlog. Ook de verdeling van de vondsten over musea behoorde hiertoe (WVC 1993). In 1947 kwam er een uitvoerend orgaan: de Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek (ROB). De procedure met betrekking tot archeologische opgravingen wordt mede geregeld in de Monumentenwet 1961, later vervangen door de Monumentenwet 1988. Door deze wetgeving kunnen archeologisch waardevolle locaties tot beschermd monument worden verklaard. Thans worden circa 1.400 locaties beschermd als archeologisch monument (CBS 1995).¹

6.2 Archeologische presentaties

Terreinen waar opgravingen worden verricht en die meestal niet toegankelijk zijn voor publiek, worden de laatste tijd steeds vaker op speciale kijkdagen opengesteld. Toch zijn belangstellenden veelal aangewezen op gepresenteerde resultaten van archeologisch onderzoek. Vaak komen zij dan terecht in musea of bij de geklasseerde archeologische monumenten. Het werk van archeologen wordt echter nog op een andere manier aan het publiek gepresenteerd. Op verschillende locaties zijn oudheidkundige gebouwen, stadsmuren, wegen, enzovoort op verantwoorde wijze gereconstrueerd. Met betrekking tot de publieke belangstelling zijn er derhalve drie typen archeologische presentaties te onderscheiden: museale presentaties, reconstructies en archeologische monumenten (vgl. AIC 1995: 10).²

De meeste archeologische presentaties bevinden zich in musea. In Nederland staan zeven musea geheel gewijd aan een archeologische collectie, waarvan het Museum van Oudheden in Leiden en het Allard Pierson Museum in Amsterdam de grootste zijn (AIC 1992). In andere (kunst)historische musea zijn afdelingen voor archeologische vondsten ingericht, veelal in kleinere streek- of gemeentemusea (AIC 1995: 15).

Door reconstructies worden de resultaten van archeologisch bodemonderzoek voor belangstellenden vertaald en verklaard.³ In Nederland bevinden zich eveneens twee reconstructieparken: het Prehistorisch Openluchtmuseum Eindhoven en het themapark Archeon.⁴

Archeologische monumenten, het derde type, worden gekenmerkt door een grote verscheidenheid en worden ook wel aangeduid als archeologische landschapselementen (AIC 1995).⁵ Op deze locaties zijn zichtbare sporen van vroegere bewoning of verblijf van informatie voorzien.

6.3 Belangstelling voor archeologische presentaties en opgravingen

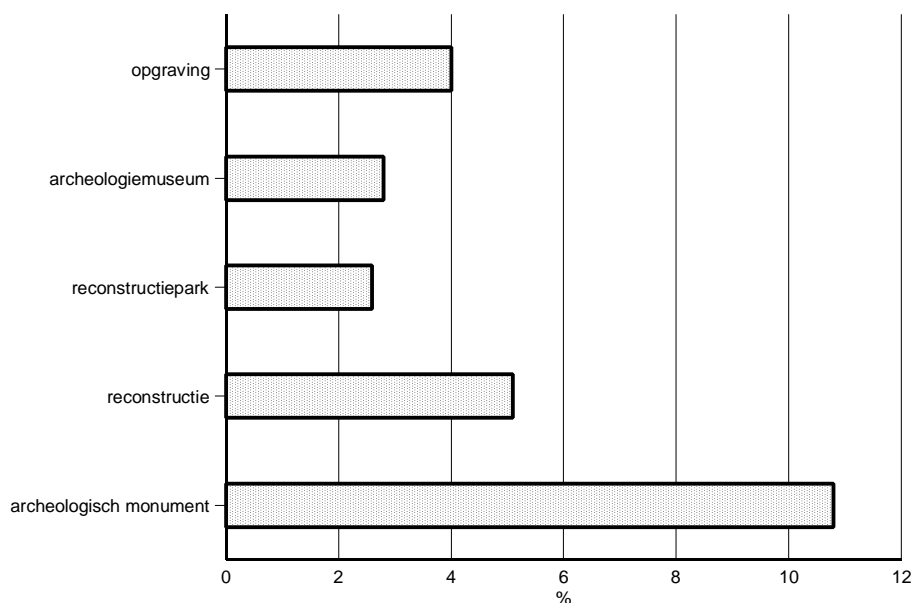
In het AVO is niet gevraagd naar de belangstelling voor archeologie. Hier zal gebruikgemaakt worden van gegevens van een bevolkingsonderzoek dat het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) hield in opdracht van het Archeologische Informatie Centrum (AIC). Dit onderzoek werd in het voorjaar van 1996 gehouden onder een steekproef van 3.820 personen uit de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder.⁶ In de enquête is onder meer gevraagd naar het bezoek aan opgravingen, 20 musea met archeologische collecties, 7 oudheidkundige reconstructies, 2 reconstructieparken en 9 soorten monumenten. Respondenten konden vervolgens aangeven of dit bezoek in de afgelopen twaalf maanden had plaatsgevonden, 1-3 jaar geleden, 3-5 jaar geleden, 6-10 jaar geleden of langer geleden. Om een vergelijking met de gegevens uit voorgaande hoofdstukken mogelijk te maken zijn hier alleen de bezoeken in de twaalf maanden voorafgaande aan de enquête meegeteld.⁷

Uit de NIPO-enquête blijkt dat 4% van de Nederlandse bevolking in 1995 een opgraving heeft bezocht.

Alleen in de zeven musea met een archeologische collectie is het bezichtigen van archeo-

logische vondsten te onderscheiden van het overige. Hierna worden deze musea aangeduid met ‘archeologiemusea’. In 1995 bezocht bijna 3% van de Nederlandse bevolking ten minste een van deze musea.⁸ In vele andere musea zijn ook restanten van vroegere culturen te bezichtigen. In 1991 waren er 33 musea met een archeologische afdeling die meer dan 16.000 bezoeken trokken (AIC 1992: 13). Welk deel van de bezoekers de archeologische afdeling bezocht heeft, is echter onbekend. Aangenomen kan worden dat meer Nederlanders archeologische vondsten in musea bekijken dan de genoemde 3%. Op de vraag of zij de oudheidkundige collectie in een twintigtal musea bezocht hadden, antwoordde 12% van de Nederlandse bevolking bevestigend (NIPO 1996).⁹

Figuur 6.1 Bezoek aan opgravingen en verschillende typen archeologische presentaties, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: NIPO (1996)

Reconstructieparken werden door een nagenoeg even groot deel van de bevolking bezocht als de archeologiemusea (zie figuur 6.1). Deze belangstelling komt grotendeels voor rekening van het commercieel opgezette Archeon in Alphen aan den Rijn. De overige reconstructies trokken meer aandacht dan de reconstructieparken. Ruim 5% van de bevolking had in 1995 ten minste een reconstructie bekeken. Met bijna 11% trekken de archeologische monumenten in vergelijking met andere archeologische presentaties veel bezoekers.

In totaal had 19,5% van de bevolking in 1995 een opgraving of archeologische presentatie bekeken. Het overgrote deel van deze belangstellenden bestaat uit incidentele

bezoekers. Iets minder dan 1% van de bevolking bracht een keer per kwartaal of vaker een bezoek. Het aandeel frequente bezoekers onder de belangstellenden is kleiner dan dat bij musea in het algemeen en bij bouwkundige monumenten. Frequente bezoekers spreiden hun aandacht ook nog eens over de verschillende typen archeologische presentaties. Dit lijkt erop te wijzen dat bezoekers zelden terugkeren naar een bepaalde presentatie als zij daar eenmaal geweest zijn.

Een kwart van de bezoekers heeft in 1995 twee of meer soorten presentaties (incl. opgravingen) bezocht. De overlap in de belangstelling is het grootst bij het publiek van archeologiemusea en dat van archeologische monumenten. Van de bezoekers van de archeologiemusea bezocht bijna de helft ook een archeologisch monument en een kwart ook een reconstructie. Van de bezoekers van reconstructies bezocht een derde ook een monument. In tabel 6.1 staat de overlap in de publieke belangstelling meer gedetailleerd weergegeven. Over het algemeen is de mate van overlap gering.

Tabel 6.1 Overlap in het bezoek aan verschillende typen archeologische presentaties, 1995 (in procenten)

	bezoekers opgraving	bezoekers archeologie museum	bezoekers reconstructie park	bezoekers reconstructie	bezoekers archeol. monument
opgraving	100,0	12,0	10,1	9,8	9,2
archeologiemuseum	8,4	100,0	12,1	13,4	12,7
reconstructiepark	6,5	11,1	100,0	7,2	5,8
reconstructies	12,3	24,1	14,1	100,0	15,8
archeol. monument	24,7	48,1	24,2	33,5	100,0

Bron: NIPO (1996)

Archeologiemusea vormen een klein deel van het totale museumaanbod en in kwantitatief opzicht eveneens een bescheiden deel van de archeologische presentaties. Ondanks een kleine overlap in het museumaanbod en het aanbod van archeologische presentaties, kan zinvol nagegaan worden in hoeverre de publieke belangstelling voor beide sectoren elkaar overlapt. Van de personen die belangstelling toonden voor archeologie bezocht 67% eveneens een museum; 38% bezocht een kunstmuseum en 33% bezocht een ander type museum.

6.4 De samenstelling van het publiek

De samenstelling van het publiek wordt op basis van dezelfde achtergrondkenmerken beschreven als in voorgaande hoofdstukken. In het Bevolkingsonderzoek archeologie zijn gezinssituatie, geografische herkomst en opleidingsniveau anders gemeten dan in het AVO.¹⁰

Ook op het terrein van de archeologie blijkt de al of niet aanwezige belangstelling het meest met het opleidingsniveau samen te hangen. Van de lager opgeleiden bezocht 12% in 1995 een archeologische presentatie, tegen 31% van de hoger opgeleiden (hbo of wo) (zie tabel 6.2).

Tabel 6.2 Bezoek aan verschillende archeologische presentaties in 12 maanden voorafgaande aan enquête onder de bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

	opgravingen	archeol. musea	reconstructie-parken	reconstructies	zichtbaar archeologisch monument	een of meer van deze archeol. presentaties
gehele steekproef	4,0	2,8	2,6	5,1	10,8	19,5
mannen	4,9	2,6	2,6	5,5	13,1	21,7
vrouwen	3,3	3,0	2,6	4,7	8,7	17,4
12-24 jaar	3,7	2,4	2,1	5,4	10,1	18,8
25-34 jaar	3,8	3,2	2,6	4,6	9,1	17,2
35-44 jaar	4,1	3,2	4,4	3,8	13,2	21,7
45-54 jaar	5,2	2,7	3,7	5,3	12,3	22,4
55-64 jaar	5,7	3,4	1,1	6,1	12,9	22,9
≥ 65 jaar	2,2	2,1	1,2	5,7	7,9	14,9
alleenstaand	4,7	2,5	2,6	4,0	8,5	17,8
paren zonder kind	3,9	3,1	1,9	5,8	11,0	19,4
gezin met kind	3,8	2,8	3,0	5,1	11,6	20,2
A'dam, R'dam, Den Haag	3,4	3,0	1,3	6,0	12,8	21,4
rest Randstad	4,2	3,7	4,3	4,8	7,5	18,6
rest Nederland	4,1	2,4	2,0	5,0	12,0	19,4
lo	2,1	0,9	2,3	2,1	6,8	12,1
lbo, mavo	2,9	2,2	1,8	4,7	8,2	15,6
mbo, havo, vwo	3,0	2,8	2,3	5,3	10,4	18,1
hbo, wo	8,2	4,9	4,4	7,0	17,4	31,1

Bron: NIPO (1996)

Er bevonden zich iets meer mannen dan vrouwen onder de bezoekers. Mannen waren vooral oververtegenwoordigd onder de belangstellenden voor opgravingen en archeologische monumenten

Tussen de leeftijdsgroepen zijn ook enige significante verschillen te constateren. De leeftijdsklasse tussen de 35 en 65 jaar levert verhoudingsgewijs de meeste belangstellenden, met name bij archeologische monumenten en reconstructieparken. De geografische herkomst blijkt geen significante invloed te hebben op de archeologische belangstelling in het algemeen. Wel gaan bewoners uit het westen (met uitzondering van de inwoners van de drie grote steden) meer naar een reconstructiepark en minder naar archeologische monumenten dan personen uit de rest van Nederland. Bezoek aan een reconstructiepark geldt natuurlijk vooral het nabijgelegen Archeon.

Vervolgens is een analyse uitgevoerd waarin gecontroleerd is voor doorkruisende invloeden van de overige achtergrondkenmerken. In tabel B6.1 in de bijlage is de gemiddelde bezoekfrequentie aan archeologische presentaties in 1995 berekend. Na correctie blijkt dat hiervoor genoemde constatering standhouden. Hoger opgeleiden gaan vaker naar een archeologische presentaties dan lager opgeleiden. Evenzo bezoeken

mannen vaker een archeologische presentatie dan vrouwen, en personen tussen de 35 en 65 jaar vaker dan de groepen die jonger of ouder zijn.

6.5 Vrijwilligers en organisaties

Vrijwilligers

In de archeologische sector zijn circa 900 vrijwilligers actief (NRIT 1994). Twee derde daarvan is aangesloten bij de koepelorganisatie Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). De overige 300 vrijwilligers zijn merendeels werkzaam bij gemeentelijke archeologische diensten. Zij helpen bijvoorbeeld mee bij opgravingen (Holleman 1996: 18). Studenten doen dit om praktijkervaring op te doen.

In voorgaande hoofdstukken is eveneens het aantal vrijwilligers per sector vermeld. In totaal zijn in de cultuurhistorische sector bijna 22.000 vrijwilligers actief (zie tabel B6.2). Gemiddeld zetten zij zich 30 dagen per jaar in voor cultuurhistorische activiteiten (NRIT 1994).

Dit totaal van 22.000 vrijwilligers is verkregen door tellingen bij officiële instanties. Waarschijnlijk leidt deze methode tot een onderschatting, omdat niet iedere vrijwilliger geregistreerd wordt en niet alle organisaties (vooral niet in de monumentensector) benaderd zijn. Hoeveel er over het hoofd zijn gezien, valt moeilijk te zeggen.

Een andere manier van schatten is om het direct aan een steekproef uit de Nederlandse bevolking te vragen. In het AVO'95 is gevraagd naar vrijwilligerswerk voor musea, tentoonstellingen, monumentenzorg, archeologie of archieven.¹¹ Van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder zegt 1,5% vrijwilligerswerk te verrichten, hetgeen zou neerkomen op ongeveer 160.000 personen. In de vraagstelling is ook het vrijwilligerswerk ten behoeve van tentoonstellingen opgenomen, waardoor de schatting ruimer is dan de hiervoor genoemde registratie van vrijwilligers. Mogelijk zijn alleen personen die zich met regelmaat inzetten geregistreerd en personen die dat incidenteel doen niet, terwijl ook de laatsten zichzelf als vrijwilliger zien. Bij een bevolkingsenquête bestaat tevens de kans op overschatting, omdat respondenten graag positief willen overkomen. Bovendien is het bevolkingsonderzoek van recentere datum dan de inventarisatie bij de organisaties en moet dus rekening worden gehouden met een mogelijke groei in de afgelopen (vijf) jaren.

Even interessant als een schatting van het totale aantal is een inzicht in de verdeling van het vrijwilligerswerk over de verschillende bevolkingsgroepen. Ook hier blijkt het opleidingsniveau weer de meest onderscheidende factor te zijn. Verder zijn ook meer ouderen dan jongeren actief als vrijwilliger, en meer mannen dan vrouwen (zie tabel B3.3).

Archeologische verenigingen

Het onderscheid tussen bouwkundige en archeologische monumenten is niet altijd duidelijk en de wereld van het particulier initiatief voegt zich lang niet altijd naar deze verkaveling die in de beleidswereld wordt aangehouden. Zo richt de Vereniging Open Monumenten (VOM) zich zowel op archeologische objecten, als op monumentale

gebouwen en cultuurlandschappen. Van de organisaties die zich wel per sector hebben georganiseerd is de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) de belangrijkste voor de archeologie. In 1993 waren ongeveer 3.000 leden hierbij aangesloten. Daarnaast waren nog zo'n 4.000 amateurarcheologen op enigerlei wijze bij een organisatie aangesloten (Van Ginkel 1993). SNA (1994) schatten het aantal archeologische verenigingen en werkgroepen op 150 à 300, het aantal leden op 10.000. De ruim 1.000 metaaldetectorzoekers van de vereniging De Detector Amateur zijn hierin meegeteld.

Hoofdstukken 3 en 4 zijn afgesloten met een beschrijving van de kern van participanten in respectievelijk de museum- en de monumentensector. De actieve participanten zijn er gedefinieerd als frequente bezoekers die vrijwilligerswerk verrichten of lid van een belangenorganisatie zijn. Eenzelfde bewerking voor de archeologische sector is echter niet mogelijk. De kern van de participanten in de archeologische sector is te gering om als percentage van de Nederlandse bevolking uit te kunnen drukken. Kenmerken van actieve participanten kunnen daardoor niet aan de hand van bevolkingsonderzoek beschreven worden.

Noten

- 1 Het archeologische monument Schokland is als enige monument in Nederland op de Wereld Erfgoedlijst van de UNESCO geplaatst.
- 2 Onder een archeologische presentatie wordt verstaan: “de instelling of voorziening waarin een ruimtelijke en/of visuele weerslag van archeologisch onderzoek wordt aangeboden, bedoeld voor bezoek door een algemeen, niet-gespecialiseerd publiek” (AIC 1995: 10).
- 3 Voorbeelden van deze presentaties zijn de Burcht van Oost-Souburg in Zeeland, de Gracht van Corbulo (een deel van een Romeinse waterweg) in Leidschendam, de Romeinse weg in Valkenburg.
- 4 Het exploiteren van het themapark Archeon bleek niet rendabel. Het Archeon is eind 1996 gesloten.
- 5 Voorbeelden van deze presentaties zijn hunebedden, grafheuvels, urnenvelden, prehistorische akkerbouwcomplexen (zgn. *celtic fields*), terpen, resten van vroegere verdedigingswerken (kasteelbergen, ringwalburchten, kasteelterreinen, landwerken), en terreinen van vroegere kloosters, kerken en kerkhoven (AIC 1995: 20).
- 6 De vraaggesprekken waren een onderdeel van NIPO Capibus.
- 7 Het jaar voorafgaande aan de enquête (maart 1995 tot april 1996) zal in de tekst verder ingekort worden tot ‘in 1995’.
- 8 Dit percentage komt redelijk overeen met de bezoektellingen van het CBS, dat in 1991 bij de zeven musea ruim 300.000 bezoeken registreerde. In het Museum van Oudheden werden 110.000 bezoeken afgelegd en in het Allard Pierson Museum 70.000.
- 9 Het begrip ‘oudheidkundige collectie’ werd op een toonblad nader omschreven: “Hieronder verstaan wij niet alleen overblijfselen van oermensen en prehistorische dieren, maar ook bewaard gebleven bouwwerken, (gebruiks)voorwerpen, sieraden, glas- en aardewerk e.d. van vroegere beschavingen, volken en culturen vanaf de prehistorie”. Naast de zeven archeologiemusea werden dertien musea genoemd variërend van het Rijksmuseum Kröller-Müller (800.000 bezoeken in 1991) tot het Bonnefantenmuseum in Maastricht (65.000 bezoeken in 1991).
Problematisch is enerzijds dat respondenten na een bezoek geneigd zullen zijn positief te antwoorden ongeacht of zij de afdelingen bezocht hebben, anderzijds dat er meer musea zijn met een archeologische afdeling dan de bevraagde twintig. Aangezien de belangstelling voor archeologie niet preciezer is vast te stellen, zal verder alleen het bezoek aan de zeven archeologiemusea beschreven worden. Daarbij dient men zich te realiseren dat de groep Nederlanders die archeologische vondsten in musea bekijkt, enkele malen groter is.
- 10 Het opleidingsniveau verwijst hier naar de voltooide opleiding of het onderwijs dat men nog volgt. De gepresenteerde AVO-gegevens ging het uitsluitend om de voltooide opleiding. Bij de gezinssituatie en de geografische herkomst heeft de vraagstelling tot andere categorie-indelingen geleid. Ook de leeftijdsindeling wijkt af van die in voorgaande hoofdstukken.
- 11 Er is niet gevraagd naar de deelname in de vier sectoren afzonderlijk.

Bijlage bij hoofdstuk 6

Tabel B 6.1 Gemiddelde bezoekfrequentie aan archeologische presentaties in 12 maanden voorafgaande aan de enquête onder de bevolking van 12 jaar en ouder, 1996

	O	G ^a
gehele steekproef	0,26	0,26
mannen	0,30	0,29
vrouwen	0,23	0,24
<i>(b)eta</i>	0,06	0,04
12-24 jaar	0,24	0,22
25-34 jaar	0,22	0,20
35-44 jaar	0,28	0,26
45-54 jaar	0,30	0,31
55-64 jaar	0,33	0,35
≥ 65 jaar	0,20	0,27
<i>(b)eta</i>	0,07	0,08
alleenstaand	0,24	0,23
paren zonder kind	0,28	0,26
gezin met kind	0,26	0,27
<i>(b)eta</i>	(0,02)	(0,03)
A'dam, R'dam, Den Haag	0,28	0,27
rest Randstad	0,24	0,24
rest Nederland	0,27	0,27
<i>(b)eta</i>	(0,02)	(0,02)
lo	0,14	0,13
lbo, mavo	0,20	0,20
mbo, havo, vwo	0,24	0,24
hbo, wo	0,44	0,44
<i>(b)eta</i>	0,16	0,17

^a Deze gemiddelden zijn steeds met behulp van multiple classificatieanalyse gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken.

() Betekent: niet-significant, $p > 0,01$

Bron: NIPO (1996)

Tabel B6.2 Vrijwilligerswerk in de cultuurhistorische sector, 1990 (in absolute aantallen)

	aantal personen	aantal mensjaren
musea	9.870	1.500
waarvan		
direct in museum	6.070	1.050
lid vriendenkring	3.800	450
monumenten	10.500	1.200
archieven	430	200
archeologie	900	1000
cultureel erfgoed (totaal)	21.700	3.000

Bron: NRIT (1994); CBS (1995)

7 CULTUURHISTORISCHE BELANGSTELLING EN VERWANTE INTERESSES

7.1 Inleiding

In de huidige tijd gaan mensen zelden geheel op in één liefhebberij. Ze houden zich met uiteenlopende zaken bezig en houden er diverse liefhebberijen op na. Dat geldt zelfs in het bijzonder voor de cultureel geïnteresseerden. In hun vrijetijdsbesteding vertonen zij een grotere diversiteit dan de rest van de bevolking. Ook personen die musea bezoeken, tonen zich op andere terreinen actiever dan niet-bezoekers.¹

In hoofdstuk 2 is al beschreven dat cultuurdeelname maar een klein deel van de vrije tijd beslaat. De vraag is nu welke andere interesses belangstellenden voor cultuurgeschiedenis eropna houden en hoe zij de rest van hun vrije tijd besteden. Gezien de diversiteit in de vrijetijdsbesteding zullen uiteenlopende zaken in dit hoofdstuk behandeld worden.

Eerst wordt het zelf verzamelen (§ 7.2) beschreven. Daarna zal de samenhang tussen receptieve en meer actieve vormen van cultuurhistorische participatie onderzocht worden (§ 7.3).

Bezoek aan monumenten is vaak onderdeel van een meeromvattend recreatief-toeristisch programma tijdens een dagtrip. Ingegaan zal worden op activiteiten die op zo'n dag eveneens worden ondernomen (§ 7.4). Bezoek aan musea en monumenten gaat (op andere tijdstippen) vaak samen met een vrijetijdsrepertoire waarvan ook andere varianten van receptieve cultuurparticipatie deel uitmaken (§ 7.5). Vervolgens wordt ingegaan op de relatie tussen museumbezoek en andere vormen van ontspanning (§ 7.6). Museumbezoekers maken evenals niet-bezoekers gebruik van media. Verschillen in het gebruik van verschillende soorten media komen in paragraaf 7.7 aan bod. Het gebruik van media-informatie in relatie tot de cultuurhistorische belangstelling wordt in die paragraaf eveneens besproken.

7.2 Zelf verzamelen

Mensen hebben steeds kostbare of zeldzame voorwerpen verzameld en het is dan ook niet verwonderlijk dat een groot deel van de huidige museale collecties uit particuliere verzamelingen is voortgekomen. Schenkingen of legaten kwamen vaak tot stand onder voorwaarde dat de verzameling permanent zou worden uitgesteld en dat de naam van de schenker erbij zou worden vermeld. Door de tentoongestelde objecten verwierven donateurs en erfstaters aanzien.

Na de Tweede Wereldoorlog bleven particulieren collecties aan musea schenken. De verzamelingen omvatten steeds vaker ook voorwerpen van lokale betekenis. Uit de vele musea die in de afgelopen decennia zijn opgericht blijkt dat een steeds breder scala aan voorwerpen museale erkenning kan krijgen. Het begrip 'waardevol' wordt door deze erkenning steeds opnieuw opgerekt.

Burgers houden zich nog steeds bezig met verzamelen. De meeste verzamelingen hebben niet de pretentie of kwaliteit om voor derden interessant te zijn. Bijna 10% van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder zegt zelf documenten, prenten, antiquiteiten of andere voorwerpen met historische waarde te verzamelen (AVO'95).² Onder de verzamelaars bevinden zich meer mannen dan vrouwen. Ook hier zijn de hoger opgeleiden oververtegenwoordigd (zie tabel B7.1).

7.3 Actieve en receptieve participatie nader onderzocht

Van de personen die als vrijwilliger op cultuurhistorisch terrein meewerken, bezocht 63% een museum, 70% een bezienswaardig gebouw en 42% een archeologische presentatie (zie tabel 7.1). Deze percentages zijn ongeveer twee keer zo hoog als de deelnamepercentages onder de gehele bevolking. Vooral het percentage bezoekers en/of gebruikers van archieven onder de vrijwilligers ligt opmerkelijk hoog. Het is meer dan het tienvoudige van dat van de gehele bevolking.

Tabel 7.1 Bezoek aan musea, monumenten, archieven en archeologische presentaties: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een bezoek brengt, naar verschillende vormen van actieve deelname, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995

	vrijwilligers	lid vriendenkring museum	lid organisatie cultuurbehoud	lid historische vereniging	verzamelaars	bevolking
museumbezoek	62,8	73,5	61,2	57,6	54,3	29,8
monument bezichtigen	69,6	76,8	69,7	66,4	70,0	42,1
archiefbezoek	31,5	22,6	10,8	23,0	14,6	2,9
bezoek archeol. presentaties ^a	42,2	33,6	-	40,5	38,1	19,5

^a Bevolking van 12 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95); NIPO (1996)

Aangezien de overlap in de lidmaatschappen van de verschillende typen organisaties gering is, kan de participatie van de leden op de diverse terreinen onderling vergeleken worden. De leden van de historische verenigingen blijken dan (significant) minder vaak musea en monumenten te bezoeken dan de museumvrienden en de leden van organisaties voor cultuurbehoud. In vergelijking met museumvrienden bezoeken de eerstgenoemde vaak archeologische presentaties.

7.4 Museumbezoek tijdens dagtochten

Het bezoek aan musea en monumenten wordt vaak gecombineerd met andere vrijetijdsbesteding. Dit geldt in tweeërlei opzicht. In de eerste plaats geldt dat het bezichtigen van cultuurhistorische objecten vaak deel uitmaakt van een uitstapje, tijdens welk men nog andere activiteiten onderneemt. In de tweede plaats horen de bezoekers tot een meer dan gemiddeld actief slag personen dat op andere tijdstippen aan nog tal van andere vrijetijdsactiviteiten deelneemt (zie § 7.5 en volgende).

Wat het eerste aspect betreft - het combineren van uiteenlopende attracties in één uitstapje - biedt het CBS-onderzoek Dagrecreatie 1990/'91 de nodige gegevens. Het bezoek aan (oude) steden of dorpen wordt in 24% van de gevallen gecombineerd met een of twee andere recreatieve activiteiten (tabel 7.2). Een museumbezoek wordt in 18% van de gevallen met andere attracties gecombineerd. Opmerkelijk is dat openluchtmusea minder vaak deel uitmaken van een gevarieerd programma.

Zoals verwacht doen museum- en monumentbezoekers ook restaurants aan. Bij 8% van de uitstapjes naar (oude) steden of dorpen en bij 5% van de uitstapjes naar musea en naar monumenten (in het seizoen 1990/'91) ging men tevens uit eten (tabel 7.2). Ook het recreatief winkelen komt geregeld voor als aanvulling op het bezoek aan cultuurhistorische objecten. In tabel 7.2 zijn de acht meest voorkomende aanvullingen opgenomen.

Tabel 7.2 Activiteiten die met het bezoek aan musea en bezienswaardigheden gecombineerd worden (in procenten van het aantal dagtochten)

	(oude) stad/dorp	monument	openlucht- museum	museum	overige beziens- waardigheden
1 of 2 nevenactiviteiten	23,6	20,2	9,1	17,6	13,5
uit eten	8,3	4,5	3,0	5,4	5,1
recreatief winkelen	4,4	4,5	1,0	4,4	3,1
museum bezoeken	4,4	1,1	1,0	1,7	0,7
rondvaart	1,2	1,7	1,0	1,3	0,2
(oude) stad/dorp	1,0	1,7	1,0	1,4	0,2
terrasje	1,2	1,1	0,0	1,0	1,0
wandelen	0,2	1,1	0,0	1,9	0,2
toeren met auto	1,0	0,6	0,0	1,0	1,2

(n = 1.733)

Bron: CBS (Onderzoek Dagrecreatie 1990/'91)

7.5 Museumbezoek en andere cultuurparticipatie

Bezoek aan podia behoort tot de activiteiten waaraan museumbezoekers op andere tijdstippen vaak deelnemen. In deze paragraaf wordt onderzocht in hoeverre personen met een cultuurhistorische belangstelling tevens geïnteresseerd zijn in andere vormen van cultuurparticipatie. Evenals ten aanzien van musea en monumenten is bij bezoek aan theater, concert enzovoort. in het AVO gevraagd naar de frequentie van de deelname in de voorafgaande twaalf maanden. Van elke respondent is een frequentie bekend variërend van 0 tot 12 (1 x per maand of vaker). Onderzocht kan nu worden of personen die vaak naar musea gaan ook bijvoorbeeld vaak podiumkunsten bezoeken. In tabel 7.3 zijn de uitslagen weergegeven (in correlatiecoëfficiënten).³

Tabel 7.3 Samenhang tussen verschillende vormen van cultuurdeelname, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in correlatiecoëfficiënten)^a

	museum	monument	toneel	klass. muziek	ballet	pop, jazz, musical	cabaret	bioscoop
museum	-							
monumenten	0,33	-						
toneel	0,26	0,17	-					
klassieke muziek	0,29	0,17	0,25	-				
ballet	0,22	0,08	0,25	0,21	-			
popmuziek, jazz, musical	0,15	0,11	0,21	0,10	0,14	-		
cabaret	0,18	0,11	0,38	0,14	0,14	0,16	-	
bioscoop	0,19	0,10	0,19	0,12	0,12	0,29	0,12	-

^a Alle correlaties significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'95)

Museumbezoekers blijken in veel gevallen tevens monumenten te bezoeken ($r = 0,33$). Zij gaan ook vaak naar klassieke concerten en toneelvoorstellingen. Museumbezoek in combinatie met bezoek aan pop- of jazzconcerten komt daarentegen minder vaak voor. De samenhang tussen monumentenbezoek en andere vormen van cultuurparticipatie is over het algemeen zwakker dan de samenhang tussen museumbezoek en de overige participatie.

Museumbezoek hangt eveneens nauw samen met het bezichtigen van archeologische presentaties (Tau-b = 0,30).⁴

Dat museumbezoekers meer dan gemiddeld belangstelling voor bezienswaardige gebouwen vertonen werd al in de jaren zeventig vastgesteld (SCP 1976: 142). Dit verband is in de jaren tachtig en de eerste helft van de jaren negentig nog enigszins sterker geworden. De samenhang steeg van 0,24 in 1979 tot 0,33 in 1995. Ook het verband tussen museumbezoek en bezoek aan klassieke concerten en toneel is sinds de jaren zeventig toegenomen. Bezoek aan popconcerten blijkt in alle peilingen weinig samen te gaan met museumbezoek.

Uit een verdere bewerking blijkt een drietal combinaties van interesses dikwijls voor te komen. Museumbezoekers gaan vaak ook naar monumenten en klassieke concerten (zie tabel 7.4). Bezoek aan de traditionele vormen van podiumkunsten (toneel, klassieke muziek, ballet, cabaret) gaat zoals verwacht ook vaak samen. Bezoek aan popconcerten komt veel voor onder personen die ook regelmatig naar de bioscoop gaan.

Tabel 7.4 Geroteerde factormatrix (varimaxrotatie) van zeven vormen van cultuurparticipatie, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995^a

	factor 1	factor 2	factor 3
musea		0,71	
monumenten		0,78	
toneel	0,75		
klassieke muziek	0,49	0,46	
ballet	0,48		
cabaret	0,75		
popmuziek			0,76
bioscoop			0,78

^a Alleen factorladingen groter dan 0,4 zijn vermeld.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

7.6 Museumbezoek en andere activiteiten

Personen die musea bezoeken tonen zich ook op andere terreinen actiever dan niet-bezoekers. Gevraagd naar de deelname aan 28 vrijetijdsactiviteiten zeiden museumbezoekers in 1995 aan gemiddeld 9,6 activiteiten mee te doen en niet-bezoekers aan gemiddeld 7,9. In tabel 7.5 is de deelname aan 11 van de 28 bevraagde vrijetijdsactiviteiten opgenomen waarbij de verschillen tussen bezoekers en niet-bezoekers relatief groot waren.⁵ In de meeste gevallen nemen museumbezoekers vaker ook aan deze activiteiten deel dan niet-bezoekers. Er zijn echter uitzonderingen. Museumbezoekers zeggen evenveel als of minder dan niet-bezoekers naar cafés of discotheken te gaan en naar sport te kijken.

Personen die frequent een museum aandoen onderscheiden zich van incidentele bezoekers door vaker in een restaurant te gaan eten en vaker amateurkunst (muziek maken en fotograferen/filmen) te beoefenen. Bezigheden die typerend bleken voor de niet-bezoekers (café- en discobezoek) zijn opnieuw typerende kenmerken op grond waarvan de incidentele bezoekers zich onderscheiden van frequente bezoekers.

Tabel 7.5 Activiteiten waaraan men zegt deel te nemen, naar museumbezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

	niet	incidenteel	frequent
café, snackbar ^a	57	63	56 ^b
restaurant ^a	54	69	82
discotheek ^a	22	20 ^b	13
feest ^a	62	70	69 ^c
sport beoefenen	49	60	58 ^c
naar sport kijken	41	45	40 ^d
muziek (actief)	13	23	28
fotografie, film	32	41	55
schilderen	13	22	24 ^c
verzamelen (postzegels, munten, enz.)	20	28	25 ^c
vrijwilligerswerk	39	54	57 ^c

^a Bezoek vaker dan 1 keer per halfjaar.

^b Verschil met niet-bezoekers niet-significant ($p > 0,05$).

^c Verschil met incidentele bezoekers niet-significant ($p > 0,05$).

^d Verschil met niet-bezoekers en met incidentele bezoekers niet-significant ($p > 0,05$).

Bron: SCP (TBO'95)

7.7 De samenhang tussen museumbezoek en mediagebruik

Museumbezoekers blijken meer te lezen dan niet-bezoekers, met name in boeken. De kranten die door museumbezoekers meer worden gelezen zijn de kwaliteitskranten (NRC Handelsblad, de Volkskrant en Trouw). Van de frequente bezoekers las 31% regelmatig een kwaliteitskrant, terwijl van de niet-bezoekers 6% dit deed (zie tabel 7.6).⁶

Museumbezoekers lezen veel meer dan gemiddeld in literaire en informatieve boeken, en daarbij geldt voorts dat frequente museumbezoekers tot de meer intensieve lezers van de genoemde typen boeken behoren.⁷

Tabel 7.6 Lezen, naar museumbezoek, en samenhang tussen lezen en museumbezoek, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënt)

	geen bezoek	incidenteel	frequent	Tau-b
krant ^a	69,5	74,2	77,4	0,06
landelijke kwaliteitskrant	5,8	15,9	31,3	0,24
landelijke populaire krant	23,5	23,8	26,7	0,02 ^b
regionale krant	52,6	51,3	45,1	-0,04
boek ^c	38,8	56,3	69,3	0,22
literair boek ^d	19,1	38,9	57,4	0,28
informatief boek ^d	65,0	82,4	89,8	0,22
spannend boek ^d	34,8	53,7	47,3	0,14
romantisch boek ^d	33,2	35,0	25,7	-0,03
boek over het verleden ^d	37,3	68,2	80,0	0,30

^a Leest vaker dan drie keer per week.

^b Verschil niet-significant ($p > 0,05$).

^c Gelezen in maand voorafgaande aan enquête.

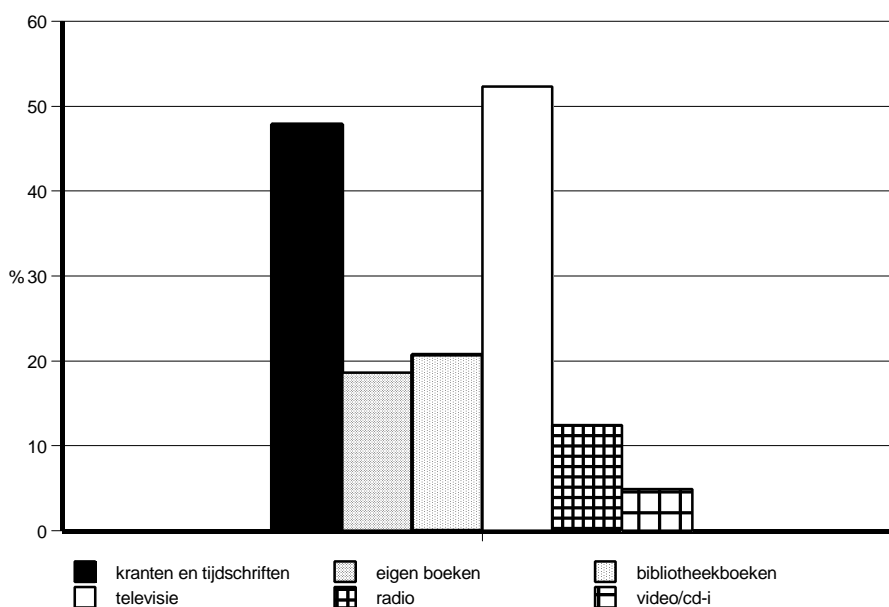
^d Gelezen in jaar voorafgaande aan enquête.

Bron: SCP (TBO'95; AVO'95)

Wie belangstelling heeft voor het verleden wordt een keur aan publicaties aangeboden. Van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder heeft 47% boeken of tijdschriften over het verleden gelezen. Veel meer museumbezoekers dan niet-bezoekers deden dit. Het lezen over zaken uit het verleden hangt niet alleen sterk samen met museumbezoek (Tau-b = 0,30), maar ook met het bezichtigen van monumenten (Tau-b = 0,31).

Wie weet te selecteren, kan ook via televisie of radio interessante (informatie over) cultuur opdoen. Veel personen die nooit een muziekcentrum of schouwburg bezoeken, komen wel via deze media in aanraking met klassieke muziek, opera en theater. Wanneer gevraagd wordt naar activiteiten die men verricht om zich te informeren over cultuurhistorische onderwerpen, wordt het kijken naar films, documentaires en andere programma's op televisie het meest genoemd (zie figuur 7.1). De televisie bereikte voor deze doeleinden een bijna even groot deel van de bevolking (52%) als alle gedrukte media samen (55%). Het bereik van radio (12%) en video/cd-i (5%) was een stuk kleiner.

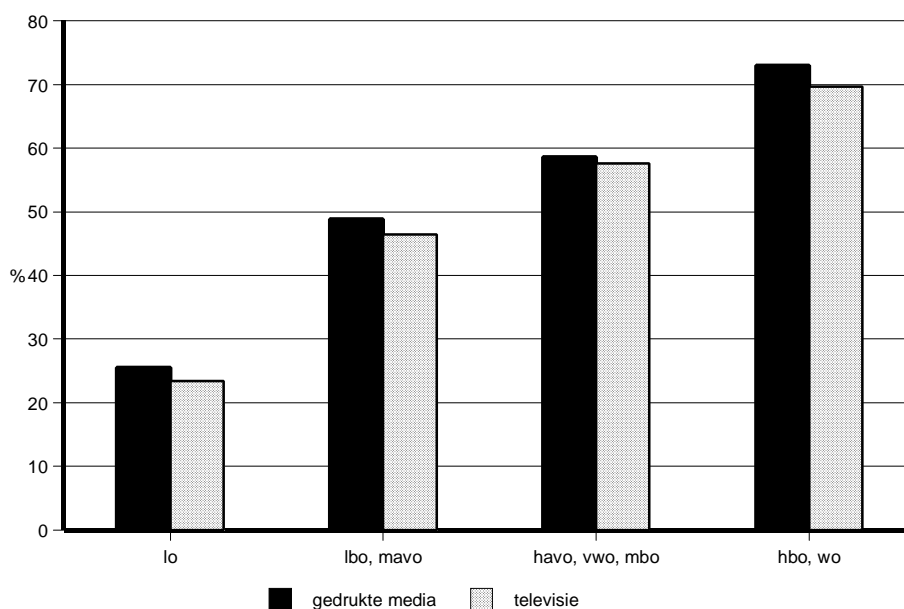
Figuur 7.1 Belangstelling voor cultuurhistorische onderwerpen via verschillende media, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995 (in procenten)

Bron: NIPO (1996)

Ook onder de groep die kennisneemt van cultuurhistorische onderwerpen via de media blijken hoger opgeleiden actiever dan lager opgeleiden (zie figuur 7.2). Hoger opgeleiden bedienen zich tevens van meer uiteenlopende media. Aangezien lager opgeleiden verhoudingsgewijs meer televisiekijken en minder lezen dan hoger opgeleiden, zou verwacht mogen worden dat lager opgeleiden zich voor cultuurhistorische onderwerpen meer richten op de televisie en minder op gedrukte media dan hoger opgeleiden. Hoger opgeleiden zouden volgens deze redenering juist meer over cultuurgeschiedenis lezen dan naar programma's erover te kijken. Uit de gegevens blijkt echter dat dit niet het geval is. Als lager opgeleiden al uit cultuurhistorische belangstelling media inschakelen, dan kiezen ze daarbij even vaak voor televisie als voor gedrukte media. De hoger opgeleiden kiezen ook even vaak voor beide soorten media (zie figuur 7.2). Radio en televisie verzorgen geregeld programma's over beeldende kunst en architectuur. In 1995 zei 41% van de bevolking ooit wel eens zo'n type programma in de loop van het jaar te hebben gevolgd. Dit lijkt aan de hoge kant, maar zelfs als de kijkcijfers de helft lager zouden zijn, dan zou het jaarlijkse bereik van de omroep nog hoger uitvallen dan het jaarlijkse bereik van kunstmusea (bezocht door 17% van de bevolking). Tegen die achtergrond doet de klacht uit de museumwereld als zou de televisie te weinig aandacht aan musea schenken, enigszins merkwaardig aan (De Leeuw 1994).

Figuur 7.2 Percentage van de bevolking dat zich informeert over cultuurhistorische onderwerpen door middel van gedrukte media en televisie, naar opleidingsniveau, bevolking van 12 jaar en ouder, 1995

Bron: NIPO (1996)

Uit ander onderzoek valt op te maken dat publiciteit over tentoonstellingen en dergelijke als onderdeel van een populair programma een groter publiek bereikt dan als onderdeel van een kunstprogramma (Intomart 1990). Men mag aannemen dat omroepprogramma's met uitdrukkelijke dan wel impliciete toeristische tips evenzeer een groter bereik hebben dan de op bouwkunst gespecialiseerde programma's. Omdat over het bereik van deze meer populaire programma's geen gegevens beschikbaar zijn, wordt hier nader ingegaan op de samenhang tussen bezoek en het volgen van programma's over (bouw)kunst.

Ondanks het grotere bereik van de omroep hoort de kern van kijkers en luisteraars naar kunst- en architectuurprogramma's eveneens tot de groep die meer dan gemiddeld musea- of monumenten bezoekt (tabel 7.7).

Naar het oordeel van het publiek is de invloed van de media op zijn gang naar musea in de loop van de tijd belangrijker geworden. In 1979 noemde 14% van de museumbezoekers informatie van schrijvende pers, radio of televisie de belangrijkste reden om een museum te bezoeken. In 1995 was dit percentage opgelopen tot nagenoeg 21%. Frequente bezoekers noemden media-informatie vaker als belangrijkste reden dan incidentele bezoekers.⁸

Tabel 7.7 Volgen van programma's over beeldende kunst en architectuur, naar museum- en monumentenbezoek, en samenhang tussen het kijken en museum- en monumentenbezoek, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in procenten en Tau-b coëfficiënten)

	geen bezoek	incidenteel	frequent ^a	Tau-b
musea				
programma's over beeldende kunst op radio en televisie ^b	13,5	41,0	71,2	0,37
programma's over architectuur op radio en televisie	14,3	42,3	64,5	0,35
monumenten ^c				
programma's over beeldende kunst op radio en televisie	12,5	35,8	55,3	0,31
programma's over architectuur op radio en televisie	12,9	36,4	55,9	0,31

^a Frequent: bezoekt een keer per drie maanden of vaker.

^b Volgt weleens.

^c Frequent: bezoekt een keer per maand of vaker.

Bron: SCP (TBO'95)

Noten

- 1 Gevraagd naar de deelname aan 28 vrijetijdsactiviteiten zeiden museumbezoekers in 1995 aan gemiddeld 9,6 activiteiten mee te doen en niet-bezoekers aan gemiddeld 7,9.
- 2 Zelf kopen en verzamelen van oudheidkundige voorwerpen, fossielen en replica's doet ruim 4% van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder (NIPO 1996).
- 3 Als deze coëfficiënt de waarde 0 heeft, is er geen samenhang tussen het bezoek aan de twee cultuuruitingen waarop het cijfer betrekking heeft. Bezoek aan het ene staat dan los van bezoek aan het andere. Een maximale correlatie van waarde 1 betekent een perfecte positieve samenhang. Een hoge correlatie geeft aan dat als men vaak de ene cultuuruiting bezoekt men tevens vaak naar de andere gaat, of omgekeerd dat als men weinig de ene bezoekt men ook weinig naar de andere gaat. Een minimale waarde van -1 betekent een perfecte negatieve samenhang. Een hoge negatieve waarde wil zeggen dat als men vaak de ene cultuuruiting bezoekt men juist weinig bij de andere komt.
- 4 In het Bevolkingsonderzoek archeologie (NIPO 1996) is wel gevraagd naar het bezoek aan musea en andere culturele activiteiten in het jaar voorafgaande aan de enquête, maar niet naar de bezoekfrequentie ervan. Samenhangen tussen het bezichtigen van archeologische presentaties en andere vormen van cultuursdeelname zijn daarom berekend op basis van het wel of niet bezoeken met de associatiemaat Tau-b.
Belangstelling voor archeologie hangt minder sterk samen met bezoek aan toneelvoorstellingen (0,13), aan uitvoeringen van klassieke concerten (0,13) en van ballet (0,06) en aan bioscopen (0,08). Wel zijn alle verbanden significant.
- 5 Onder de 28 activiteiten viel ook het bezoek aan bioscoop, klassieke concerten en toneel, revue en show. Omdat de samenhang tussen museumbezoek en andere vormen van cultuurparticipatie al besproken is, zijn de deelnamecijfers niet in tabel 7.5 opgenomen. Andere activiteiten betroffen zingen, karweitjes, modelbouw, knutselen, handenarbeid, aquarium houden, planten verzorgen, dieren verzorgen, tuin onderhouden, handwerken, puzzelen, cursus, toneelspelen en andere hobby's. Over het algemeen waren verschillen tussen bezoekers en niet-bezoekers bij deze activiteiten kleiner, maar er werd (met uitzondering van karweitjes, dieren verzorgen en handwerken) wel vaker aan deelgenomen door bezoekers dan niet-bezoekers.
- 6 Museumbezoekers lezen even vaak populaire kranten (Algemeen Dagblad en Telegraaf) als niet-bezoekers. Regionale kranten worden vooral door frequente bezoekers minder gelezen.
- 7 Spannende boeken (detectives, boeken over misdaad) worden meer gelezen door incidentele bezoekers dan door zowel niet-bezoekers als frequente bezoekers.
- 8 In 1979 noemde 12,5% van de incidentele bezoekers en 19,0% van de frequente bezoekers de media als de belangrijkste reden voor museumbezoek. In 1995 was dat respectievelijk 18,9% en 31,2%.

Bijlage bij hoofdstuk 7

Tabel B7.1 Het zelf aanleggen van verzamelingen, bevolking van 16 jaar en ouder (in procenten)

	verzamelaars
gehele steekproef	9,7
mannen	10,6
vrouwen	8,8
16-19 jaar	4,5
20-34 jaar	8,1
35-49 jaar	12,1
50-64 jaar	11,7
≥ 65 jaar	7,9
alleenstaand	10,4
inwonend kind	6,2
paren zonder kind (≤ 14 jaar)	10,1
ouder met kind (≤ 14 jaar)	10,1
Amsterdam e.o.	10,5
rest Randstad	10,7
rest Nederland	9,4
lo, vglo ^a	6,2
lbo, mavo ^a	8,3
mbo, hbs, vwo ^a	10,7
hbo, wo ^a	16,5

^a Heeft betrekking op het hoogste behaalde niveau van personen van 18 jaar en ouder.

Bron: SCP (AVO'95)

8 DE INVLOED VAN GEZIN EN SCHOOL

8.1 Inleiding

Er zijn veel aanwijzingen dat de opvoeding in het gezin en de algemene vorming tijdens de onderwijsperiode van invloed zijn op de cultuurparticipatie in het latere leven (De Jager 1967; Ganzeboom 1989; Maas et al. 1990; Nagel en Ganzeboom 1996). Wat het onderwijs betreft zouden steeds meer personen van die invloed kunnen profiteren, want het merendeel van de huidige jongeren bereikt ten minste een middelbaar onderwijsniveau. Het deel dat via het ouderlijk huis met kunst en cultuur heeft kennisgemaakt, is nog niet zo groot (minder dan de helft). Dat gezin en school een positieve invloed op de cultuurparticipatie hebben, betekent niet dat dit effect in alle levensfasen even sterk werkzaam is. Met name tijdens de adolescentie en postadolescentie, de levensfase waarin jongeren baas worden over hun vrijetijdsbesteding en hun eigen mogelijkheden plegen uit te testen, loopt de participatie in de gerespecteerde cultuur terug. Het meest uitgesproken is dit het geval bij het lezen, het bezoek aan de traditionele (gesubsidieerde) podiumkunst (SCP 1996; Knulst 1995) en in mindere mate ook bij het bezoek van musea en monumenten. Terwijl van alle leeftijdsklassen de jeugd aanvankelijk in de jaren zestig en zeventig het hoogste percentage bezoekers leverde, is dit nu niet langer het geval (zie hoofdstukken 3 en 4). In de leeftijd tussen 16 en 21 jaar is het bezoek gedaald en wat de jeugd als geheel betreft achtergebleven op de trend onder de totale bevolking. In dit hoofdstuk wordt het bezoek in de levensfase tussen de 6 en 28 jaar nader belicht, en speciaal gelet op de invloed van ouders en onderwijs. Eerst wordt aandacht besteed aan de jeugd in de leerplichtige leeftijd (tot 16 jaar), vervolgens aan de fase van 16-27 jaar, een levensfase waarin de door ouders en school overgedragen ideeën door andere invloeden beconcurrereerd worden. Ten slotte wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de invloed van opvoeding en onderwijs doorwerkt op het bezoek op latere leeftijd.

8.2 Cultuurparticipatie en museumbezoek bij jongeren in het algemeen

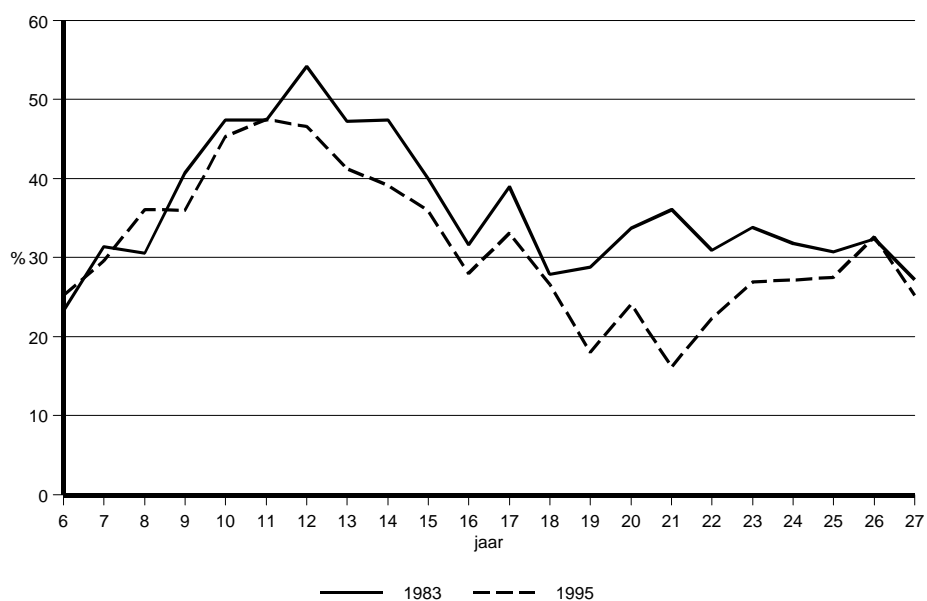
Het aankweken van culturele belangstelling bij jongeren heeft steeds een belangrijke plaats ingenomen onder het zogenoemde *Kulturbürgertum*, het deel van de burgerij dat zijn maatschappelijke positie aan opleiding en geestelijke ontwikkeling te danken had. In de naoorlogse periode heeft dit waardenstelsel in bredere kring opgang gemaakt. Het *Bildungsideal* is ook een inspiratiebron geworden voor een bredere cultuurpolitiek, waarin culturele vorming binnen en buiten school wordt aangemoedigd. In de huidige pluralistische maatschappij gebeurt dit in versneden vorm, omdat opvoeders en onderwijsinstellingen gelijktijdig nog zo veel andere pedagogische doelen nastreven. Jongeren horen bijvoorbeeld ook aan sport te doen, horen met het oog op hun communicatieve en sociale vaardigheden in de jeugdcultuur te participeren, of horen open te staan voor de verschijnselen van een interculturele samenleving.

De pedagogische ambities van ouders en onderwijsinstanties die bij elkaar reeds een gecompliceerde opgave betekenen, moeten op hun beurt de concurrentie ondergaan van de zaken die in een subcultuur van de vriendenkring hoog staan aangeschreven. Het is bekend dat adolescenten bij het beproeven van hun eigen mogelijkheden zich vaak afzetten tegen de waarden van hun opvoeders (Dieleman 1993). De Waal (1989) signaleerde dat begrippen als 'kunst' en 'cultuur' door pubers en met name door jongens met saaiheid geassocieerd worden. Ze brengen die in verband met een brave-Hendrikfiguur en jongens die aan kunst doen gaan door voor verwijfd. Als men deze houding opvat als een puberale weerzin tegen de appreciaties van het opvoedende gezag, dan sluit dit geenszins uit dat jongeren reeds op enige schaal - en waarschijnlijk onder de hoede van ouders of school - aan culturele 'verplichtingen' deelgenomen hebben.

Wat het museum- en monumentenbezoek betreft hoorde de jeugd aanvankelijk (jaren zestig en zeventig) tot de groepen met de hoogste deelnamecijfers (zie hoofdstukken 3 en 4). In de jaren tachtig zijn bezoekpercentages onder de jeugd gaan dalen. Ook in de meest recente periode, tussen 1991 en 1995, toen nagenoeg alle leeftijdsgroepen een teruggang te zien gaven, was de daling onder de jeugd tamelijk uitgesproken. Op de vraag waarom de jeugd het in de huidige periode wat laat afweten, zal hier verder nog worden ingegaan. Een feit blijft echter dat jongeren ondanks die teruggang nog niet tot de minst participerende groepen behoren en het gegeven dat de bezoekcijfers niet in alle stadia van de jeugdfase terugliepen, mag evenmin uit het oog worden verloren. Verschillende onderdelen van het opvoedings- en leerproces worden in de puberteitsfase mokkend ondergaan. Mogelijk hoort deelname aan de gerespecteerde cultuur tot de onderdelen die jongeren achterwege laten zodra zij volledige zeggenschap over hun vrije tijd krijgen. Waarschijnlijk gaat het hierbij eerder om een opschorten dan om een afzweren. Onderzoek wijst telkens uit dat het gros van degenen die zich op het meetmoment actief toonden, al op kinderleeftijd ingewijd werden in de wereld van kunst en cultuur (De Jager 1967; Nagel en Ganzeboom 1996). Een vroege kennismaking vergroot zelfs de kans dat men op latere leeftijd iets aan cultuur zal doen. De adolescentie zou op dit gebied mogelijk het karakter van een sluimerperiode kunnen hebben. De vraag blijft dan nog wel waarom dit tegenwoordig in meer uitgesproken mate het geval is dan twintig à dertig jaar terug.

Onder de jeugd zijn het de leerlingen in de hoogste klassen van het basisonderwijs die het meest musea bezoeken. Ongeveer de helft van de 11- en 12-jarigen bezoekt jaarlijks ten minste één museum (zie figuur 8.1). Na deze piek blijkt het bezoek sterk af te nemen tijdens latere tienerjaren. In 1983 ging de jeugd het minst rond de 18 jaar, in 1995 lag dit dieptepunt rond de 21 jaar. In de daaropvolgende leeftijdphase - 18+ in 1983 en 21+ in 1995 - bereikte het bezoekcijfer weer een hoger niveau.

Figuur 8.1 Museumbezoek onder jongeren van 6 tot 28 jaar, naar leeftijd, 1983 en 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'83 en '95)

Bij het bezoek aan monumenten valt een overeenkomstig verloop waar te nemen. Hier ligt de piek in het bezoek rond de 14 jaar en daalt het bezoek vervolgens, maar niet zo sterk als bij de musea.

Die eerste top zo rond de 12 jaar versterkt het vermoeden dat de meeste jongeren aanvankelijk onder het gezag van ouders of school een bezoek aan musea of monumenten brengen, zoals de terugval in de daaropvolgende leeftijdsfase wijst op het wegebben van die sociale controle op het vrijetijdsgedrag.

In het vervolg van dit betoog worden twee fasen uit de jeugdperiode, te weten het leerplichtige stadium en het stadium van 16-27 jaar, afzonderlijk geanalyseerd. Die splitsing valt samen met de systematiek van de onderzoeksopzet van het AVO. In het AVO worden binnen huishoudens alle personen van 6 jaar en ouder ondervraagd. Ondervraagden van 6 tot 16 jaar krijgen een 'jongerenvragenlijst', de overigen een 'volwassenenvragenlijst' voorgelegd.¹

8.3 Bezoeken van 6-15-jarigen onder de hoede van de ouders

Jeugdigen van 6 tot 16 jaar zijn ondervraagd als leden van het gezin, waarvan dus gelijktijdig de ouders zijn geïnterviewd. De participatiegegevens van die thuiswonende kinderen kunnen nu in verband worden gebracht met overeenkomstige gegevens over de ouders. Bovendien kunnen de data van de kinderen gekoppeld worden aan sociaal-economische kenmerken van de ouders. Met behulp van die koppeling kan dan onder-

zocht worden in welke mate culturele activiteiten van kinderen samenvallen met die van de ouders, alsook welke sociaal-economische kenmerken van het ouderlijk gezin, de participatie van de kinderen in positieve zin beïnvloeden.

In tabel 8.1 is het bezoek aan musea en monumenten van kinderen en ouders weergegeven.²

Tabel 8.1 Bezoek aan musea en monumenten, naar sekse, kinderen^a van 6 tot 16 jaar en ouders^b met kinderen, 1979-1995 (in procenten)

	zoon	dochter	kind	vader	moeder	één van de ouders
museumbezoek						
1983	42,9	41,3	42,1	32,1	33,0	40,6
1987	46,4	44,4	45,4	34,6	39,9	45,1
1991	46,5	45,6	46,1	38,3	39,2	46,7
1995	38,5	37,5	38,0	30,8	32,5	40,8
monumentenbezoeking						
1979	46,6	44,5	45,6	44,3	44,6	51,0
1983	49,4	48,5	49,0	48,1	47,3	55,2
1987	52,1	50,9	51,5	48,3	49,7	57,6
1991	50,6	55,0	52,8	51,4	52,0	60,2
1995	45,4	44,3	44,9	47,0	47,7	57,2

^a Kinderen behorend tot tweeoudergezinnen.

^b Ouders met thuiswonende kinderen.

Bron: SCP (AVO79-'95)

Tussen de bezoekcijfers van jongens en meisjes bestaan op deze leeftijd slechts geringe (niet-significante) verschillen: meisjes bezoeken even vaak musea en monumenten als jongens. Hetzelfde geldt voor de seksen uit de generatie van de ouders. Kinderen gaan overigens wel vaker naar musea dan ouders; bij het bezichtigen van monumenten zijn die verschillen er nauwelijks.

Als het gaat om stijging of daling in bezoekpercentages door de tijd, valt op dat de richting van de verandering bij ouders correspondeert met een overeenkomstige beweging in de bezoekpercentages van de kinderen.

De overeenkomst in gedrag tussen ouders en kinderen is bij het bezoek van cultuur-historische zaken groter dan bij het beoefenen van sport of het kijken naar culturele televisieprogramma's, zo leert tabel 8.2. In die tabel zijn kinderen en ouders ook echt als gezinsleden met elkaar in verband gebracht (in tabel 8.1 werden zonen en dochters uit tweeoudergezinnen vergeleken met vaders en moeders uit tweeoudergezinnen). De mate van samenhang tussen de participatie van de kinderen en die van hun ouders is in tabel 8.2 in correlatiecoëfficiënten weergegeven. Om op te maken of er bij musea- of monumentenbezoek iets bijzonders aan de hand is, zijn vergelijkbare cijfers opgenomen over andere vrijetijdsbesteding.

Tabel 8.2 Samenhang in deelname aan enige activiteiten tussen 6-15-jarige thuiswonende kinderen en hun ouders^a, 1995 (in correlatiecoëfficiënten)

	zoon	dochter	kind
museumbezoek			
vader	0,46	0,67	0,56
moeder	0,48	0,69	0,58
monumentenbezoeking			
vader	0,48	0,46	0,47
moeder	0,56	0,51	0,54
bezoek attractiepunten			
vader	0,38	0,37	0,38
moeder	0,46	0,44	0,45
bioscoopbezoek			
vader	0,43	0,24	0,33
moeder	0,45	0,33	0,38
sportbeoefening			
vader	0,24	0,23	0,24
moeder	0,21	0,32	0,26
programma's over beeldende kunst en architectuur op televisie of radio			
vader	0,14	0,15	0,15
moeder	0,17	0,20	0,18

^a Volwassenen en kinderen uit tweeoudergezinnen.

Bron: SCP(AVO'95)

Zoals verwacht bestaat er een vrij sterke overeenkomst tussen de activiteiten van ouders en die van hun kinderen.³ Ook bij andere activiteiten die vaak als familie-uitstapje (bv. verjaardagspartijtje) worden ondernomen, zoals het bezoek aan bioscopen of attractieparken, is de overeenkomst groot, maar niet in die mate als bij museum- en monumentenbezoek. De overlap is duidelijk minder bij activiteiten waaraan kinderen veelal zonder de aanwezigheid van de ouders meedoen, zoals sport. Uit eerder onderzoek (op de data van AVO'83 en '87) is al eens vastgesteld dat de congruentie tussen ouders en kinderen bij museumbezoek tevens groter is dan bij de veelal ook buiten gezinsverband beoefende amateurkunst (Van Beek en Knulst 1991).⁴

Aangezien de gepresenteerde cijfers mede verwijzen naar het al of niet gemeenschappelijk ondernemen van activiteiten, kan uit tabel 8.2 niet zonder meer worden geconcludeerd dat ouders een grotere rol spelen bij de overdracht van cultuurhistorische dan bij die van sportieve (of kunstzinnige) interesses.

Dat de associatiematen uit de tabel niet uitsluitend verwijzen naar het al of niet familiale karakter van gerapporteerde activiteiten, zou men kunnen afleiden uit het feit dat kinderen in hun gedrag wat meer nog overeenstemmen met dat van moeders dan met dat van vaders. Dit geldt meestal voor zowel jongens als meisjes.

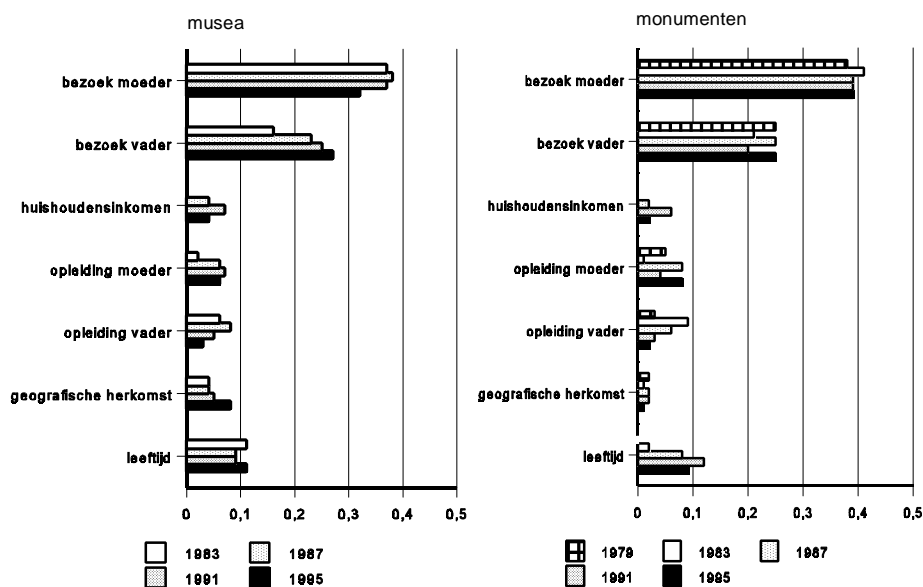
De vraag of moeders meer invloed op het gedrag van hun kinderen hebben dan vaders, dient beantwoord te worden aan de hand van een multivariate analyse, waarin dan tevens met mogelijke andere beïnvloedende factoren rekening wordt gehouden. De uitslag van die analyse (zie tabel B8.1) doet geen afbreuk aan de eerdere constatering dat het door de ouders gerapporteerde bezoek sterke samenhang vertoont met het door de kinderen opgegeven gedrag. Dit betekent overigens ook meteen dat kinderen met bezoekende ouders veel vaker musea bezoeken dan kinderen die het zonder die stuwende kracht moeten stellen. In die uitspraak zijn de effecten van andere achtergrondkenmerken verdisconteerd.

In vergelijking met de andere invloeden (inkomen, opleiding, enz.) legt dit gedrag van de ouders het meeste gewicht in de schaal. Socio-economische kenmerken van ouders of gezin hebben maar geringe invloed op al of niet deelnemen van kinderen. (De opleiding van de vader, het gezinsinkomen en de geografische herkomst zijn zelfs niet-significant.) Het belang van de socialiserende rol van moeders blijkt opnieuw uit het feit dat het opleidingsniveau van de moeder nog wel een significant effect heeft op het deelnamepercentage van de kinderen.

In figuur 8.2 is de invloed van de diverse achtergrondgegevens in beeld gebracht voor de vijf AVO-metingen. De figuur dient men zo te lezen dat naarmate de associatiemaat (β) hoger uitvalt (de staaf langer is), de invloed van het achtergrondkenmerk groter is. De figuur onderstreept, nu op grond van vijf metingen, dat het voorbeeld van de ouders veruit het meest bepalend is voor het bezoek van de kinderen. Voor het museumbezoek is de invloed van het moederlijke voorbeeld door de tijd afgenomen en die van het vaderlijke toegenomen.⁵ Die verschuiving valt bij het monumentenbezoek niet waar te nemen.

De sturende invloed van de ouders op het museum- of monumentenbezoek van kinderen is sinds eind jaren zeventig weinig veranderd. Hiervoor bleek al dat verschuivingen in het participatieniveau van kinderen corresponderen met overeenkomstige veranderingen in de participatie van ouders. Vastgesteld werd verder (hoofdstukken 3 en 4) dat de deelname van zowel jongeren als ouders met thuiswonende kinderen achter is gebleven op de trend onder de bevolking als geheel. De daling in het museum- en monumentenbezoek bij jongeren hangt dus voor een deel samen met een gelijktijdige teruggang bij hun ouders, en de oorzaak voor de eerste zal dus mede gezocht moeten worden bij factoren aan de kant van de ouders. Deze kwestie komt in hoofdstuk 9 aan de orde.

Figuur 8.2 De invloed van gezinskenmerken, kenmerken van de ouders en van de kinderen^a op het museum- en monumentenbezoek van kinderen, 1979-1995 (in bèta's)^b

^a Volwassenen en kinderen uit tweoudergezinnen.

^b Geen gegevens beschikbaar over het huishoudensinkomen voor 1979 en 1983.

Bron: SCP (AVO'79-'95)

8.4 De invloed van school bij 6-15-jarigen

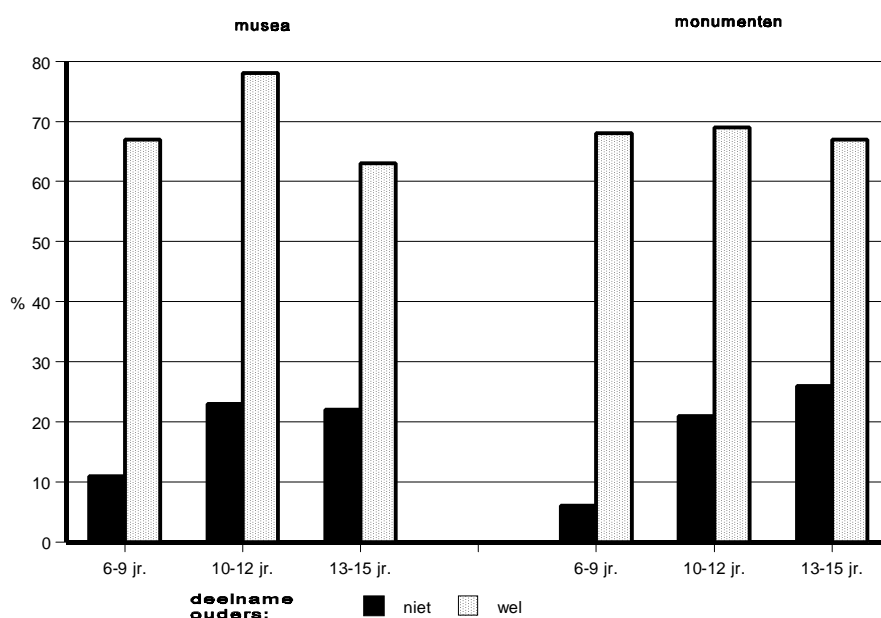
De Commissie ter bevordering van het museumbezoek uit 1953 meende dat scholen ook de taak hebben het museumbezoek te stimuleren. Uit de onlangs (in 1996) verschenen notitie *Cultuur en school* (OC&W 1996b) blijkt dat men dit tegenwoordig nog steeds zo ziet (vgl. ook RBK 1994).

Onderzoek wijst uit dat een inwijding in de wereld van de kunstmusea ('kunstinleidende lessen') tijdens het basisonderwijs aantoonbaar effect heeft op het museumbezoek in het latere leven (Ranshuysen en Ganzeboom 1993). De voor deze publicatie geanalyseerde surveys (AVO's) bevatten geen vragen over culturele vorming die de ondervraagden mogelijk tijdens hun scholingsperiode hebben genoten. Indirect bevatten die data wel aanwijzingen voor effecten van het onderwijs op het museumbezoek, zij het dat hieruit niet kan worden opgemaakt of het gaat om effecten van de algemene vorming die leerplichtige jongeren opdoen, dan wel om effecten van een specifieke culturele vorming (tijdens of naast het schoolcurriculum).

Figuur 8.3 wijst uit dat het museumbezoek in de loop van de leerplichtperiode gaat toenemen, en dit in het bijzonder bij kinderen die het zonder museumbezoekende ouders moeten stellen. Als men aanneemt dat jongeren in die levensfase door ouders dan wel door de school op het spoor van de musea worden gebracht (en dat de invloed van

vriendjes niet die kant opgaat), dan is de logische conclusie dat de waargenomen stijging aan de invloed van het gevolgde onderwijs moet worden toegeschreven.⁶ Desondanks blijven de deelnameverschillen tussen kinderen van bezoekende ouders en die van niet-bezoekende ouders bijzonder groot. De gunstige invloed van het onderwijs is onvoldoende om het bij de primaire socialisatie opgelopen verschil te compenseren.

Figuur 8.3 Museum- en monumentenbezoek onder kinderen van 6 tot 16 jaar, naar deelname ouders, in 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

Indicaties voor de rol van het onderwijs kunnen ook worden verkregen indien kinderen gevraagd wordt wat de belangrijkste reden voor het museumbezoek is geweest. Dit gebeurde bij het AVO'95. Tot de antwoordmogelijkheden behoorde onder andere de uitspraak dat het bezoek verplicht was in het kader van een school- of beroepsopleiding.⁷ Het jongerendeel van de enquête bood tevens gelegenheid om 'bezoek in gezelschap van ouders' als reden te noemen. Van de 6-15-jarigen die een of meer museumbezoeken rapporteerden, noemde nu 37% het bezoek met de ouders de belangrijkste reden en 26% het verplichte bezoek vanwege de school (zie tabel 8.3). Op enige afstand werd een bezoek tijdens vakanties als reden door 8% genoemd werd.⁸ Omdat de meeste van de 6-15-jarigen nog met hun ouders op vakantie gaan, is het aannemelijk dat ook dit bezoek in gezinsverband plaatsvond. Ongeveer 6% van de bezoekende jeugd noemde aanbevelingen door vrienden, kennissen of familie de belangrijkste reden van hun bezoek.

Tabel 8.3 Belangrijkste redenen voor museumbezoek genoemd door 6-15-jarigen, naar leeftijdsklasse, 1995 (in procenten)

	totaal	6-9 jaar	10-12 jaar	13-15 jaar
met ouders mee	36,5	49,1	33,4	22,1
verplicht bezoek in kader van school- of beroepsopleiding	26,4	13,1	31,2	39,8
bezoek binnen vakantie	8,3	11,1	6,7	6,1
aanraden vrienden/kennissen	5,9	3,6	7,0	7,8
meerdere redenen	8,4	9,1	8,1	7,7
waarvan				
met ouders mee	6,8	8,1	5,7	5,9
verplicht bezoek in kader van school- of beroepsopleiding	4,1	2,6	4,7	5,7
bezoek binnen vakantie	5,2	5,5	6,0	3,6

Bron: SCP (AVO'95)

Terwijl bezoekende jongeren minder vaak op de invloed van de ouders wijzen naarmate ze iets ouder zijn, wordt de rol van de school bij het ouder worden juist vaker genoemd. In totaal 57% van de 6-9-jarigen (met inbegrip van de groep respondenten die meerdere redenen opgaf) noemde het bezoek met de ouders als reden en 16% de schoolexcursie.⁹ Van de 13-15-jarigen noemde liefst 46% de schoolexcursie tegenover 28% een bezoek in gezelschap van de ouders. Deze uitkomsten ondersteunen de eerdere conclusie op basis van figuur 8.3. Beide resultaten wijzen op een aanmerkelijke invloed van de onderwijsdeelname.

8.5 De deelname onder 16-27-jarigen

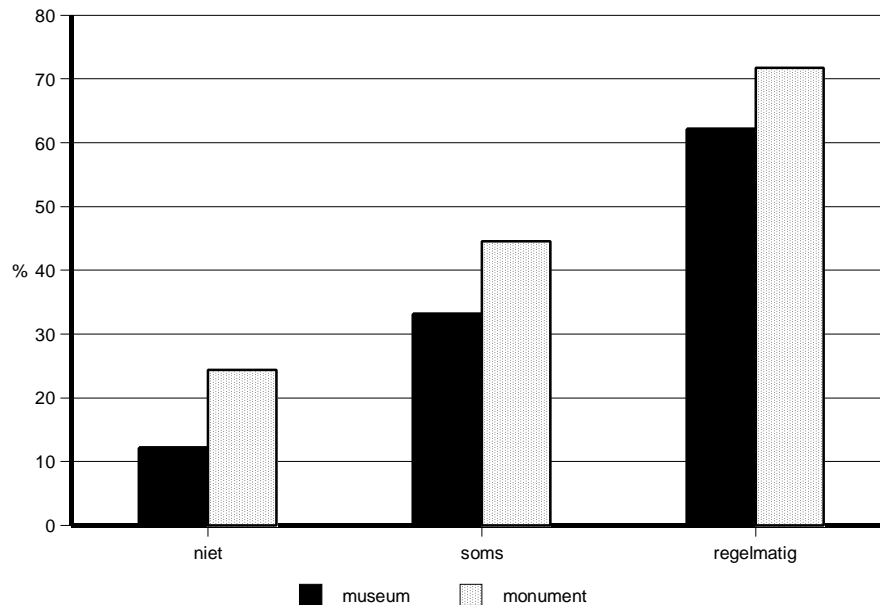
Tot nu toe is vastgesteld dat de leiding van ouders van grote invloed is op het bezoekpatroon van thuiswonende kinderen. Vervolgens is er de invloed van de school die sterker wordt naarmate jongeren opschuiven naar een hogere trede in het basisonderwijs en die voor een deel het gemis van een ouderlijk voorbeeld weet te compenseren. In beide gevallen is sprake van een min of meer verplichte confrontatie met de wereld van musea en van de historische bouwkunst. De vraag dringt zich dan ook op hoe het bezoek zich ontwikkelt in de volgende levensfase, waarin de sociale controle van de opvoedende regimes zwakker wordt en jongeren steeds meer ruimte genieten om te doen wat ze zelf leuk vinden. Het geleidelijk zwakker worden van de directe sociale controle van ouders gaat veelal samen met het sterker worden van andere sociale controle. Hierbij valt met name te denken aan de sociale controle van de jeugdcultuur, die via de kring van vrienden of vriendinnen werkzaam is. Die invloed zou gedurende de adolescentie het sterkst zijn (Dieleman 1993). Bij het verkennen van de eigen mogelijkheden komen er dan andere voorkeuren bovendrijven. Het ideaalbeeld dat ouders voor ogen stond, krijgt tegenspel op het moment dat jongeren hun eigen mogelijkheden gaan uittesten. De echo's van ouderlijke vermaningen worden overstemd door aanmoedigingen uit de hoek van leeftijdgenoten en op adolescenten afgestemde media. Activiteiten die in de traditionele cultuur hoog staan aangeschreven, zoals lezen of het beoefenen van amateurkunst, raken uit de gunst (Knulst en Kraaykamp 1996; Van Beek en Knulst

1991). Wat het museumbezoek betreft is er een inzinking in de participatiegraad tussen de 13 en 21 jaar (zie figuur 8.1). Deze feiten wijzen op een tijdelijk prevaleren van andere interesses en - zoals De Waal (1989) vaststelde - op een verbaal tegenspel van een onderling gedeelde adolescentencultuur.

Evenals bij de andere cultuurparticipatie doet de inzinking van het museumbezoek zich voor in een fase waarin de meeste jongeren nog thuis wonen, terwijl het museumbezoek juist weer opleeft in de levensfase waarin het merendeel van hen zelfstandig (op eigen kamer) gaat wonen.

Als men zonder meer zou afgaan op het gemiddelde bezoekpercentage van de hele groep van 16-27-jarigen (figuur 8.4) lijkt er geen sprake van een verzwakte invloed van ouderlijk voorbeeld. Het bezoekpercentage valt hoger uit naarmate de ouders frequenter musea bezochten.

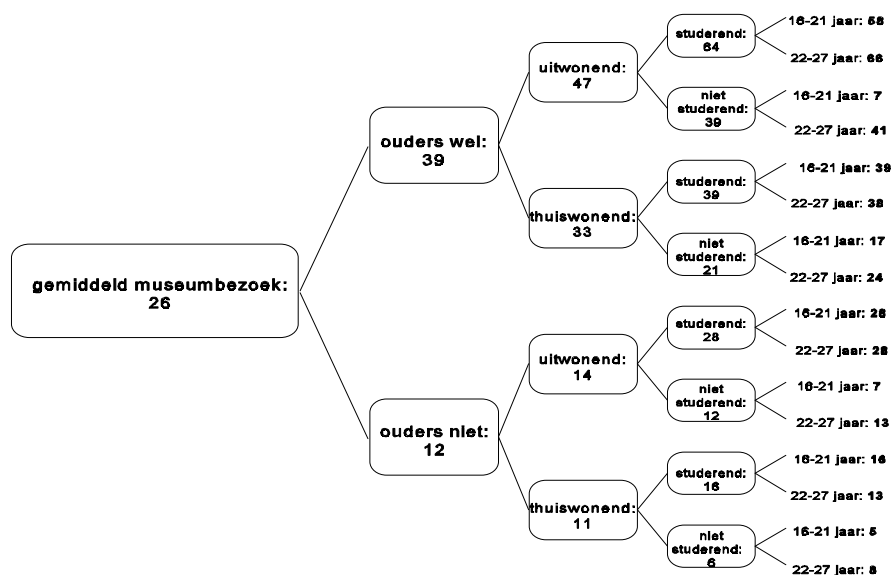
Figuur 8.4 Bezoek aan musea en bezichtigen van bezienswaardige gebouwen, naar museumbezoek van de ouders tijdens de jeugd van de respondent, bevolking tussen 16 en 28 jaar, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

In figuur 8.5 is het verschil in bezoekpercentage tussen jongeren met en jongeren zonder museumbezoekende ouders verder uiteengerafeld. Bij een tweede uitsplitsing is verschil gemaakt tussen thuis- en uitwonende jongeren, bij een derde tussen wel- en niet-studerenden en bij een vierde uitsplitsing ten slotte tussen 16-21-jarigen en 22-27-jarigen. Hier kan onder andere uit worden opgemaakt of het thuis wonen bij museumbezoekende ouders samengaat met een hoger dan wel lager bezoekpercentage van de thuiswonende jongeren in vergelijking met het groepsgemiddelde van alle jongeren met museumbezoekende ouders.

Figuur 8.5 Museumbezoek, naar bezoek van de ouders, woonsituatie, hoofdbezigheid en leeftijd, bevolking van 16 tot 28 jaar, 1995 (in procenten van de deelgroepen)

Bron: SCP (AVO'95)

Uit de bewerking blijkt dat het thuis wonen in de leeftijd tussen de 16 en 28 jaar een ongunstige conditie is voor het bezoeken van musea. Opmerkelijk genoeg is het negatieve effect van het thuis wonen het sterkst bij jongeren met museumbezoekende ouderen. Het voorbeeld werkt kennelijk het beste 'vanuit de verte'. Bij de groep jongeren met niet-museumbezoekende ouders scoren de thuiswonenden ook lager dan de uitwonenden, maar het verschil is hier kleiner. Dit ligt voor de hand: de invloed van een ontbrekend voorbeeld kan moeilijk verder verzwakken. En na het verlaten van het ouderlijk huis wordt de kans groter een partner, vriend of kennis te ontmoeten die musea bezoekt en daardoor als voorbeeld kan dienen.

Gegeven de al of niet aanwezige invloed van bezoekende ouders en van het thuis- dan wel uitwonen, blijkt vervolgens het deelnemen aan voortgezet onderwijs een gunstige conditie te zijn voor museumbezoek. In alle vier onderzochte gevallen (uit/thuis wonen in combinatie met wel en niet bezoekende ouders) geven de studerende een hoger bezoekpercentage te zien dan de niet-studerenden.

Het positieve effect van het studeren wordt nauwelijks nog verstoord door het feit of jongeren de 'moeilijke' leeftijdsfase nu wel of nog niet gepasseerd zijn. Bij de niet meer doorlerende groep is er nog wel een aanmerkelijk effect van de levensfase. Een leeftijd tussen de 16 en 22 jaar geeft dan de laagste bezoekpercentages te zien.¹⁰

Een opeenstapeling van die verschillende condities levert een tamelijke sterk uiteenlopende participatiegraad op. Van de 22-27-jarige uitwonende, studerende jongeren met museumbezoekende ouders heeft liefst 66% een museum bezocht, van de 16-21-jarige

thuiswonende niet meer doorlerende jongeren zonder museumbezoekende ouders slechts 5%. De belangstelling voor musea ontwikkelt zich dus het best indien de ouders een basis gelegd hebben, jongeren het ouderlijk huis hebben verlaten, de ‘moeilijke’ leeftijd achter de rug hebben, maar nog wel de voor cultuuroverdracht ontvankelijke status van scholier of student bezitten. Van de uitwonende jongeren die niet die eerste inwijding in het ouderlijk gezin hebben ondergaan, komt gemiddeld toch nog 28% in een museum wanneer zij nog voortgezet en hoger onderwijs volgen. Dit is een niveau van participatie dat nog even boven het gemiddelde (26%) ligt van alle jongeren tussen de 16 en 28 jaar. Voor de invloed van het onderwijs lijken andere wetten werkzaam te zijn te dan voor de invloed van de ouders. Het effect van een voortgezette deelname aan onderwijs blijft aantoonbaar ook naarmate het langer duurt, en dit wijkt duidelijk af van het effect van de opvoedende ouders. In de moeilijke leeftijdsfase werkt dit het beste als de ouders niet langer tot de dagelijkse levensgezellen behoren.

Welke perceptie hebben de bezoekende 16-27-jarigen van de achtergrond van hun bezoek? Het verplichte bezoek in het kader van een school- of beroepsopleiding werd het meest als reden genoemd (tabel 8.4).

Tabel 8.4 Belangrijkste redenen voor museumbezoek, naar leeftijd, bevolking van 16 tot 28 jaar, 1979 en 1995 (in procenten)

	totaal		16-21 jaar		22-27 jaar	
	1979	1995	1979	1995	1979	1995
bezoek in kader opleiding	18,8	20,6	29,7	36,4	5,1	8,2
bezoek binnen vakantie	21,6	18,0	22,1	14,1	21,0	21,2
aanraden vrienden/kennissen	17,6	16,8	16,8	13,1	18,5	19,8
informatie van media	12,5	13,6	5,4	6,7	21,5	19,0
affiches of museum gezien	4,6	5,9	3,3	4,7	6,2	6,9
geen speciale reden	24,9	25,0	22,7	24,9	27,7	25,0

Bron: SCP (AVO'79 en '95)

Verder wezen bezoekende jongeren vaak op de rol van vakanties, de mond-tot-mond-reclame onder vrienden, kennissen of familie en de informatie door media. Zoals verwacht wordt een vanuit onderwijs gedirigeerd bezoek weinig meer genoemd door 22-27-jarigen. De rol van de media en van de kring van bekenden wordt dan vaker aangekruist.

Er was op dit punt een vergelijking mogelijk met eerdere gegevens uit 1979. Onder de bezoekende 16-21-jarigen werd in 1979 het verplichte schoolbezoek minder vaak genoemd dan in 1995, de vakantie (vermoedelijk tevens verwijzend naar de rol van ouders) en het advies van bekenden destijds juist vaker. Dat het verplichte bezoek met school tegenwoordig vaker als reden wordt opgegeven (ook door de 22-27-jarigen), ligt in de lijn der verwachting, omdat het percentage jongeren (in beide leeftijdsklassen) dat nog onderwijs volgt, sindsdien verder is gestegen.

Bezit en gebruik van reductiekaarten

Jongeren krijgen korting op de entreprijs van musea als zij in het bezit zijn van een Cultureel Jongerenpaspoort (CJP) of een Museumjaarkaart (MJK). Het CJP is bedoeld voor jongeren tot en met 25 jaar en geeft korting op tal van culturele activiteiten.¹¹ Iedereen kan een MJK aanschaffen en met zo'n kaart zijn de meeste Nederlandse musea gratis toegankelijk, terwijl andere een forse korting geven. Uit de gegevens blijkt dat in 1995 7% van de 16-27-jarigen een CJP had en 13,5% een MJK (tabel 8.5).¹² Hoewel het CJP in de loop van de tijd op steeds meer activiteiten korting is gaan geven, blijkt het percentage CJP-houders onder jongeren sinds 1979 niet te zijn toegenomen.¹³ In 1979 had nog bijna 8% van de 16-27-jarigen een CJP. De MJK daarentegen is in de loop van de tijd wel onder een groter deel van de bevolking verspreid. Het feit dat deze kaart tegenwoordig ook als relatiegeschenk wordt aangeboden, zal hier zeker hebben bijgedragen. Onder de 16-27-jarigen steeg het aantal MJK-houders van 5,5% in 1983 naar 13,5% in 1995.

Tabel 8.5 Bezit van Cultureel Jongerenpaspoort (CJP) en Museumjaarkaart (MJK) en de verhouding in het museumbezoek tussen bezitters en niet-bezitters van deze kaarten, naar achtergrondkenmerken, bevolking van 16 tot 28 jaar, 1995 (in procenten en verhoudingsgetallen)

	CJP			MJK		
	bezit ^a	verhouding bezoek tussen bezitters en niet-bezitters ^b		bezit ^a	verhouding bezoek tussen bezitters en niet-bezitters ^b	
		O	G		O	G
steekproef	7,0	3,1 ^c	3,1	13,5	2,4	2,4
mannen	5,4	2,4	2,5	12,6	2,4	2,2
vrouwen	8,6	3,2	3,3	14,5	2,4	2,5
16-18 jaar	11,2	2,1	2,7	13,4	1,3	0,9
19-21 jaar	8,1	3,4	3,1	14,4	3,6	3,0
22-24 jaar	6,7	5,2	4,9	14,4	2,7	2,6
25-27 jaar	3,3	2,6	2,5	12,0	2,5	3,0
Amsterdam e.o.	14,8	2,6	3,0	10,8	1,5	0,8
rest Randstad	8,4	2,5	2,5	8,4	4,5	4,3
rest Nederland	7,0	3,0	3,0	14,7	2,4	2,5
uitwonend	6,0	2,9	2,3	14,6	2,6	2,3
thuiswonend	7,9	3,5	4,1	12,6	2,0	2,4
schoolgaand/studerend	13,5	2,1	2,0	18,0	2,4	2,8
niet-schoolgaand/studerend	2,8	4,5	3,8	10,7	2,0	1,2
ouders geen bezoek ^d	3,4	3,3	2,9	10,2	3,2	4,1
ouders wel bezoek ^d	10,5	2,2	2,3	16,7	1,9	1,8

^a Niet gecontroleerd voor de invloed van de overige in de tabel genoemde factoren.

^b Ongecorrigeerd (O) en gecorrigeerd (G) voor de invloed van de overige in de tabel genoemde factoren.

^c CJP-houders brachten 3,1 keer zo vaak een bezoek aan musea als niet-CJP-houders.

^d Bezoek van ouders aan concerten, opera of operette, toneel of cabaret, ballet en museum.

Opvoeding en onderwijs beïnvloeden de aanschaf van zowel CJP als MJK in belangrijke mate (tabel 8.5). Scholieren, studenten en kinderen van bezoekende ouders zijn vaker in het bezit van deze kaarten dan de niet-studerenden of jongeren van wie de ouders niet aan cultuur participeerden. Verder lijkt het ruime culturele aanbod in Amsterdam voor de jongeren uit de hoofdstad een stimulans te zijn om een CJP te kopen. Buiten de Randstad zijn jongeren juist relatief vaak in het bezit van een MJK.

In 1995 brachten CJP-houders gemiddeld 1,62 bezoeken per jaar en jongeren zonder CJP gemiddeld 0,53. CJP-houders brachten dus ongeveer drie keer zo vaak een bezoek aan musea als niet-CJP-houders. MJK-houders onder de jongeren brachten ruim twee keer zo vaak een bezoek als jongeren zonder deze kaart.

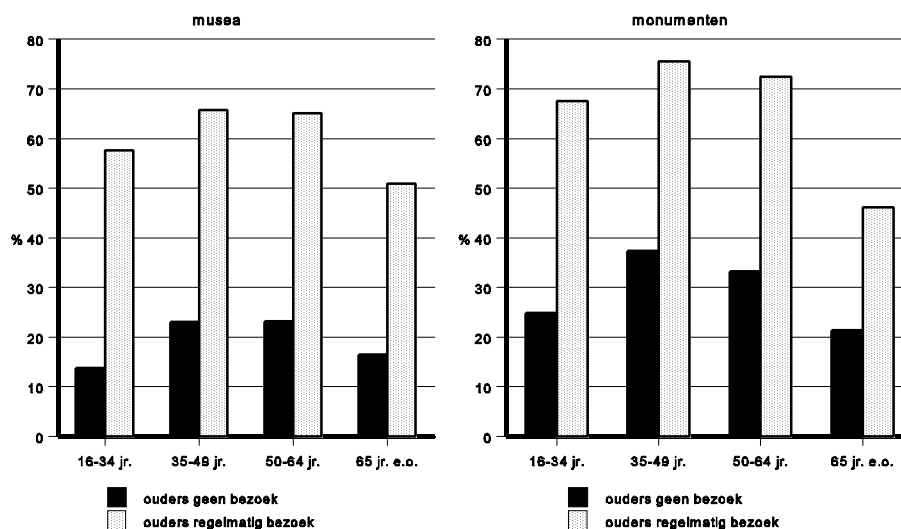
In tabel 8.5 is eveneens het verschil in gebruik afgezet tegen diverse achtergrondkenmerken. Bij scholieren, studenten en jongeren met bezoekende ouders is het verschil in bezoek tussen CJP-bezitters en niet-CJP-bezitters relatief klein. Ouderlijk voorbeeld en deelname aan het volgen van onderwijs stimuleren het bezoek ook zonder dat jongeren een CJP hebben. Toch gingen studerende CJP-houders in 1995 nog altijd twee keer zo vaak naar musea als studerende zonder deze kaart. De CJP-bezitters die de school achter de rug hadden, maken er veel gebruik van in vergelijking met schoolverlaters zonder CJP. In de levensfase waarin het bezoek het laagste niveau bereikt, namelijk tussen de 21 en 25 jaar (zie figuur 8.1), zijn er grote verschillen tussen bezitters en niet-bezitters.

Zoals gezegd gaan houders van een Museumjaarkaart gemiddeld ruim twee keer zo vaak naar musea als jongeren zonder deze kaart. Tot de meer intensieve gebruikers horen onder andere jongeren met niet-bezoekende ouders en jongeren uit de Randstad (excl. Amsterdam e.o.). Onder jongeren die de school hebben verlaten en de 16-18-jarigen, zijn er geringe verschillen tussen bezitters en niet-bezitters van de MJK.

8.6 De invloed van opvoeding en onderwijs op latere leeftijd

In het voorgaande werd een tamelijk sterk effect van opvoeding en het volgen van onderwijs waargenomen onder de groep 16-27-jarigen. In deze paragraaf zal nagegaan worden in hoeverre deze factoren in het latere leven doorwerken. In figuur 8.6 is eerst gekeken naar het effect van de opvoeding, dat wil zeggen naar de invloed van het museumbezoek door de ouders tijdens de jeugd. Personen van 16 jaar en ouder zijn ingedeeld in vier leeftijdsklassen om na te gaan of de ouderlijke invloed in de loop van het leven afneemt.

Figuur 8.6 Bezoek aan musea en het bezichtigen van bezienswaardige gebouwen, naar museumbezoek van de ouders tijdens de jeugd van de respondent, bevolking vanaf 16 jaar, 1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'95)

Zowel bij musea als bij monumenten is sprake van een opgaande lijn in het bezoek, tot in de leeftijdsklasse tussen de 35 en 50 jaar een top wordt bereikt. In al de onderscheiden levensfasen ligt het bezoekcijfer van personen met museumbezoekende ouders aanmerkelijk hoger dan dat van personen zonder die achtergrond. In de levensfase van 65 jaar en ouder loopt het bezoek terug en dit zowel bij ouderen met als zonder ouderlijk voorbeeld. Niettemin blijft het effect ook in die levensfase werkzaam.

Het genoten opleidingsniveau, zo mag inmiddels duidelijk zijn, heeft op alle varianten van participatie op cultuurhistorisch gebied een positief effect. In tabel 8.6 is onderzocht wat op latere leeftijd zwaarder weegt: de invloed van de ouders of die van het genoten onderwijsniveau. Met de invloed op het bezoek van geslacht, leeftijd en geografische herkomst is wel rekening gehouden, maar omdat die effecten al in hoofdstukken 3 en 4 zijn beschreven, blijven ze hier verder buiten beschouwing.

Tabel 8.6 Museum- en monumentenbezoek, naar achtergrondkenmerken en kenmerken van de ouders, bevolking van 28 jaar en ouder, 1995 (in procenten)^{a b}

	musea		monumenten	
	waargenomen	gecorrigeerd	waargenomen	gecorrigeerd
steekproef	32	32	45	45
opleiding vader				
lo, lbo	23	30	34	42
lbo, mavo	35	35	51	48
hbs, vwo, mbo	44	32	62	49
hbo, wo	58	34	67	45
(b)èta	0,24	0,04	0,25	0,06
opleiding moeder				
lo, lbo	25	32	37	45
lbo, mavo	36	31	53	44
hbs, vwo, mbo	54	34	66	45
hbo, wo	68	39	77	50
(b)èta	0,22	(0,03)	0,22	(0,02)
cultuurparticipatie ouders ^c				
niet	21	26	32	37
soms	41	37	58	54
regelmatig	64	50	72	60
(b)èta	0,29	0,17	0,30	0,18
opleiding				
lo, vglo	14	17	24	30
lbo, mavo	24	26	38	40
hbs, vwo, mbo	37	36	53	50
hbo, wo	60	55	72	66
(b)èta	0,34	0,29	0,34	0,26
gezinssituatie				
alleenstaand	37	36	44	45
gezin zonder kind (≤14 jaar)	32	34	45	48
gezin met kind (≤14 jaar)	29	27	45	41
(b)èta	0,06	0,08	(0,01)	0,06
hoofdbezigheid				
werkend	36	34	52	49
werkloos/arbeidsong.	29	31	39	43
huishouding	27	31	40	44
gepens./VUT/AOW	26	27	33	36
(b)èta	0,10	0,06	0,16	0,10

^a Deze gemiddelden zijn steeds met behulp van multiple classificatieanalyse gecorrigeerd voor de invloeden van de overige kenmerken en voor de invloed van geslacht, leeftijd, gezinssituatie en geografische herkomst.

^b () Betekent: niet-significant, $p > 0,01$.

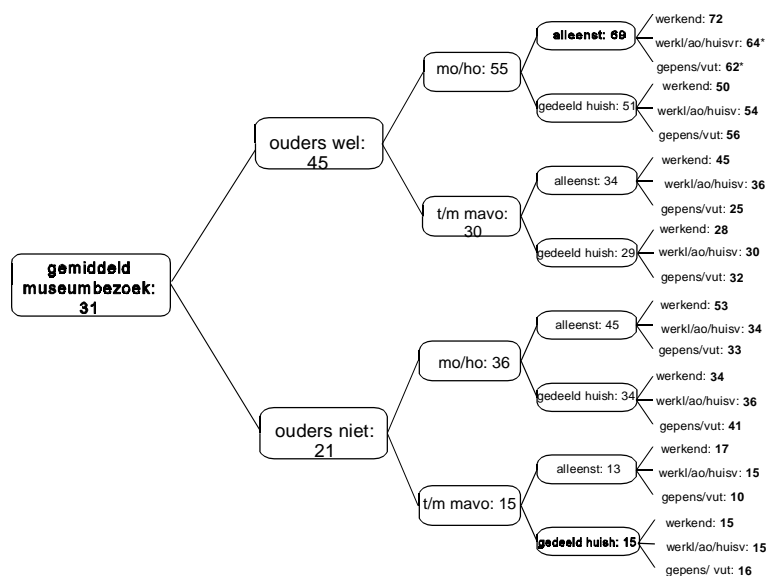
^c Bezoek van ouders aan concerten, opera of operette, toneel of cabaret, ballet en museum.

Bron: SCP (AVO'95)

De invloed van de eigen opleiding blijkt sterker te zijn dan die van de cultuurparticipatie van de ouders tijdens de jeugdijaren van de respondenten. De invloed van het opleidingsniveau van de ouders valt geheel of bijna geheel weg als met de andere invloeden rekening gehouden wordt. De invloed van de gezinssituatie en van de hoofdbezigheid is gering in vergelijking met die van de eigen opleiding en de cultuurparticipatie van de ouders.

In figuur 8.7 is het bezoekpercentage van personen van 28 jaar en ouder verder uiteen-gerafeld. Allereerst is deze groep opgedeeld in personen met en zonder bezoekende ouders en vervolgens in hoger en lager opgeleiden. Bij een derde uitsplitsing is verschil gemaakt tussen alleenstaanden en samenwonenden en bij een vierde uitsplitsing ten slotte tussen drie typen hoofdbezigheid (betaald werk, werkloos/arbeidsongeschikt/huisvrouw en gepensioneerd/VUT).¹⁴ Hier kan onder andere uit worden opgemaakt of alleenstaanden meer naar musea gaan dan samenwonenden bij een verder gelijke socialisatie en opleidingsachtergrond.

Figuur 8.7 Museumbezoek naar bezoek van de ouders, opleidingsniveau, gezinssituatie en hoofdbezigheid, bevolking van 28 jaar en ouder, 1995 (in procenten van de deelgroepen)

* Percentage gebaseerd op minder dan 50 respondenten.
ao = arbeidsongeschikt.

Bron: SCP (AVO'95)

Uit de bewerking blijkt opnieuw het grote belang van het bezoek van de ouders en van het eigen opleidingsniveau. Zowel met als zonder bezoekende ouders blijken hoger opgeleiden meer naar musea te gaan dan lager opgeleiden. Het verschil in deelname

tussen hoger en lager opgeleiden is in beide gevallen ongeveer even groot. Verder valt in figuur 8.7 op dat hoog opgeleide alleenstaanden aanzienlijk vaker musea bezoeken dan hoog opgeleide samenwonenden. Het voorbeeld van de ouders heeft hierop nauwelijks invloed. Onder lager opgeleiden treedt het verschil in bezoek tussen personen in verschillende gezinssituaties niet of nauwelijks op. Voorts blijkt dat werkende alleenstaanden vaker tot de bezoekers horen dan alleenstaanden zonder werkkring.

Een opeenstapeling van uiteenlopende condities - zo bleek uit paragraaf 8.5 - gaf bij jongeren grote verschillen in deelname te zien. Ook op latere leeftijd levert zo'n bewerking van de deelnamecijfers tamelijk sterke verschillen op. Van de werkende, hoog opgeleide alleenstaanden met museumbezoekende ouders heeft liefst 72% een museum bezocht, van de gepensioneerde, laag opgeleide alleenstaanden zonder bezoekende ouders slechts 10%. Onder personen met niet-bezoekende ouders blijkt een opstapeling van verder gunstige condities een behoorlijke compensatie te kunnen bieden voor het gemis van een culturele inwijding in het gezin. Van de werkende, hoog opgeleide alleenstaanden zonder museumbezoekende ouders komt gemiddeld 53% in een museum. Dit is een niveau van participatie dat ruim boven het gemiddelde (31%) ligt van alle personen boven de 28 jaar en ook boven het gemiddelde van personen met bezoekende ouders (45%).

De invloed van de ouders blijft belangrijk op latere leeftijd, maar is niet meer zo bepalend als tijdens de adolescentie. Na het achtentwintigste levensjaar is de invloed van het genoten onderwijs sterker dan die van het ouderlijk milieu, maar niet sterk genoeg om reeds ontstane verschillen in deelname te compenseren.

Bezit en gebruik van reductiekaarten

Personen van 28 jaar en ouder kunnen gebruikmaken van een Museumjaarkaart (MJK) en 65-plussers krijgen in de meeste musea korting bij vertoon van de Pas65+. Uit de gegevens blijkt dat in 1995 11% van de personen van 28 jaar en ouder een MJK had (zie tabel 8.7). Ook onder deze groep bleek het bezit van de kaart in ruim tien jaar tijd fors te zijn toegenomen. In 1983 had slecht 2% een MJK. In de periode van 1983-1995 steeg het percentage 65-plussers met een Pas65+ van 65% naar 73%.

Om het gebruik van de reductiekaarten te onderzoeken is, evenals bij de 16-27-jarigen, het museumbezoek van kaarthouders vergeleken met dat van niet-kaarthouders. Onder de personen van 28 jaar en ouder brachten MJK-houders in 1995 gemiddeld 2,16 bezoeken per jaar en personen zonder MJK gemiddeld 0,57. MJK-houders brachten dus bijna vier keer zo vaak een bezoek aan musea als niet MJK-houders (zie tabel 8.7). Pas65+-houders brachten ruim twee keer zo vaak een bezoek als 65-plussers zonder die pas.

Tabel 8.7 Bezit van Museumjaarkaart (MJK) onder de bevolking van 28 jaar en ouder en bezit van een Pas65+ onder de bevolking van 65 jaar en ouder en de verhouding in het museumbezoek tussen bezitters en niet-bezitters van deze kaarten, naar achtergrondkenmerken, 1995 (in procenten en verhoudingsgetallen)

	MJK			Pas65+		
	bezit	verhouding bezoek tussen bezitters en niet-bezitters		bezit	verhouding bezoek tussen bezitters en niet-bezitters	
		O	G ^a		O	G
steekproef	11,4	3,8	3,8	72,9	3,3	3,3
mannen	10,1	3,4	3,8	69,8	2,4	2,6
vrouwen	12,7	4,1	3,7	75,0	4,4	3,8
28-39 jaar	9,9	3,5	4,5			
40-49 jaar	11,1	2,8	3,5			
50-64 jaar	14,3	4,0	3,4			
≥ 65 jaar	10,9	6,0	3,6			
Amsterdam e.o.	15,4	4,3	4,3	82,3	6,8	5,9
rest Randstad	9,9	4,3	4,5	77,5	2,8	3,2
rest Nederland	11,3	3,4	3,5	70,9	3,0	3,0
alleenstaand	12,4	4,0	3,3	72,5	4,1	4,0
gezin zonder kind (≤14 jaar)	12,5	3,8	3,8	73,1	2,9	3,0
gezin met kind (≤14 jaar)	9,1	3,4	4,1			
lo, vglo	5,7	7,6	8,1	68,0	3,3	3,0
lbo, mavo	9,7	3,9	4,1	76,5	4,0	4,6
mbo, hbs, vwo	13,8	2,9	2,8	78,7	1,9	1,9
hbo, wo	19,4	2,3	2,3	84,1	1,9	2,0
werkend	11,7	3,1	3,5			
werkloos/arbeidsong.	9,8	4,9	4,6			
huishouden	11,4	4,5	3,8			
gepens./VUT/AOW	11,7	5,5	4,2			
ouders geen bezoek ^b	8,4	4,0	3,5	70,0	4,2	3,8
ouders wel bezoek ^b	15,1	3,1	3,5	78,4	2,3	2,5

^a Ongecorrigeerd (O) en gecorrigeerd (G) voor de invloed van de overige in de tabel genoemde factoren.

^b Bezoek van ouders aan concerten, opera of operette, toneel of cabaret, ballet en museum.

Bron: SCP (AVO'95)

In tabel 8.7 is eveneens het verschil in bezit en gebruik van beide kaarten weergegeven voor de diverse achtergrondkenmerken. Het ouderlijk milieu heeft wel invloed op het bezit van een MJK, maar niet op het gebruik ervan. Het percentage kaarthouders onder personen met bezoekende ouders is bijna twee keer zo groot als onder personen met niet-bezoekende ouders. Kaarthouders (zowel met als zonder bezoekende ouders) blijken 3,5 keer zo vaak musea te bezoeken als personen zonder kaart.¹⁵

Zoals te verwachten valt, neemt het bezit van een MJK toe met het opleidingsniveau. Eenmaal in bezit van een MJK horen lager opgeleiden wel tot de meer intensieve gebruikers van de kaart. Laag opgeleide kaarthouders gaan maar liefst acht keer zo vaak

naar musea als laag opgeleiden zonder MJK. Onder de hoogst opgeleiden is het bezoek van kaarthouders slechts twee keer zo hoog.

Andere groepen die relatief veel van de MJK gebruikmaken zijn de 28-39-jarigen, inwoners van de Randstad, werklozen en arbeidsongeschikten.

De culturele activiteit van ouders lijkt nog lang door te werken. Of iemands ouders tijdens de jeugdijaren aan cultuur participeerden blijkt zelfs nog enige invloed te hebben op het bezit van de Pas65+. Bij 65-plussers zonder cultureel voorbeeld in de jeugdperiode echter, zijn de meer frequente bezoekers ook vaak Pas65+-bezitters.

Belangrijker nog dan de invloed van het ouderlijk voorbeeld, blijkt het effect te zijn van het genoten opleidingsniveau. Hoog opgeleiden zijn vaker in bezit van de kaart dan laag opgeleiden, maar maken er relatief minder gebruik van. De Pas65+ wordt verder door vrouwen en inwoners van Amsterdam vaker aangeschaft en vaker gebruikt dan door mannen respectievelijk inwoners van de rest van Nederland.

Noten

- 1 In AVO'79 is in de jongerenvragenlijst niet gevraagd naar het bezoek aan musea, waardoor de deelnamecijfers van jongeren tot 16 jaar beperkt zijn tot de periode 1983-1995. Voor de vragen naar cultuurparticipatie maakte dit overigens weinig verschil. Wel verschillen de vragen bijvoorbeeld naar een eventueel beroep, de burgerlijke staat en de genoten opleiding.
- 2 Gegevens over bezoek aan archeologische presentaties en archieven ontbreken in de AVO's uit 1979 tot en met 1991. In het AVO'95 is in de volwassenenvragenlijst wel een vraag naar archiefbezoek opgenomen.
- 3 Uit de beschikbare gegevens kan niet opgemaakt worden of ouders en kinderen de musea en monumenten ook samen bezocht hebben.
- 4 Bij de beoefening van amateurkunst is wel het verschil tussen jongens en meisjes groter dan bij het bezoek aan musea; hetzelfde geldt voor het verschil in beoefening tussen vaders en moeders. Meisjes en moeders bleken over het algemeen actiever te zijn op de verschillende terreinen van amateurkunst dan jongens en vaders. Een uitzondering is het filmen en fotograferen. Vaders deden dit meer dan moeders.
- 5 De invloed van de vader is significant groter geworden ($p < 0,05$). De verandering in de invloed van de moeder was niet-significant. Toetsing is uitgevoerd met behulp van een interactie-effecten tussen museumbezoek van de vader respectievelijk van de moeder en het jaar van de enquête in een anova-analyse.
- 6 Uit onderzoek van Nagel en Ganzeboom (1996) blijkt dat de ouders en de school voor het museumbezoek de belangrijkste introducerende instanties zijn: 80% van de eerste bezoeken vindt met de ouders of met de school plaats.
- 7 Andere antwoordmogelijkheden waren: 'ik had erover gelezen in de pers of erover gehoord op radio of de televisie', 'ik heb affiches of museum gezien', 'vrienden, kennissen of familie hebben mij erover verteld/een bezoek aangeraden' en 'ik bracht een bezoek in het kader van mijn vakantie'.
- 8 Ondanks het verzoek alleen de belangrijkste reden aan te geven, kruiste 8% van de jongeren toch meerdere redenen aan. Van die groep noemde 80% (of 6,8% van alle bezoekers) het bezoek met de ouders en 49% (resp. 4,1%) het bezoek met school; 38% noemde beide redenen.
- 9 In de cijfers zijn de percentages 'belangrijkste reden' en het percentage 'vermeld bij meerdere redenen' gesommeerd.
- 10 Het verschil in bezoek tussen 16-21-jarigen en 22-27-jarigen is niet-significant bij studerenden ($p < 0,05$) en wel significant bij niet-studerenden. Bij de toetsing is tevens gecontroleerd voor de invloed van sekse, geografische herkomst, bezoek van de ouders en de woonsituatie.
- 11 CJP-houders ontvangen 10% tot 50% korting op tal van culturele activiteiten, evenementen en producten in 26 Europese landen (Nagel en Ganzeboom 1995).
- 12 Het CJP is verkrijgbaar voor jongeren tot en met 25 jaar. Het CJP is na aanschaf een jaar geldig. De AVO-gegevens wijzen uit dat 26-jarigen bijna even vaak een CJP bezitten als 16-25-jarigen. Pas onder 27-jarigen blijkt het aandeel CJP-bezitters fors gedaald.
- 13 Naast oorspronkelijke reducties op entreeprijzen van musea, concertzalen en schouwburgen, krijgen CJP-houders thans tevens korting op artikelen die deel uitmaken van de populaire jongerencultuur zoals cd's, tijdschriften en films (Nagel en Ganzeboom 1995).
- 14 Met samenwonenden worden hier gehuwden en ongehuwden bedoeld met en zonder kinderen alsmede thuiswonende kinderen zelf.
De in tabel 8.6 onderscheiden hoofdbezigdheden moesten verder samengevoegd worden om de cijfers te kunnen presenteren. Hoewel er grote verschillen bestaan in de dagelijkse taken van werklozen, arbeidsongeschikten en huisvrouwen, bleek een samenvoeging van deze groepen gerechtvaardigd door de vergelijkbare deelnamecijfers.
- 15 Dit aantal is gecontroleerd voor de invloed van andere kenmerken.

Bijlage bij hoofdstuk 8

Tabel B8.1 Museum- en monumentenbezoek onder 16-27-jarigen, naar achtergrondkenmerken, met en zonder hoofdbezigheid en museumbezoek van de ouders, 1995 (in procenten)

	musea				monumenten			
	zonder		met		zonder		met	
	O	G	O	G	O	G	O	G
steekproef	26	26	26	26	38	38	38	38
man	22	23	22	23	33	34	32	34
vrouw	30	29	30	29	44	42	44	42
(b)èta	0,10	0,07	0,10	0,07	0,11	0,08	0,12	0,08
16-18 jaar	30	36	30	31	41	46	41	45
19-21 jaar	19	21	19	21	32	32	32	33
22-24 jaar	26	24	25	25	38	36	38	36
25-27 jaar	29	26	29	28	41	39	41	39
(b)èta	0,09	0,12	0,09	0,11	0,07	0,10	0,07	0,09
alleenstaande	49	42	50	38	54	44	54	40
inwonend	22	22	22	22	34	35	34	36
samenw/gehuwd								
m. of z. kind	24	26	24	27	38	40	38	41
(b)èta	0,21	0,14	0,21	0,11	0,13	0,06	0,14	(0,05)
Amsterdam e.o.	42	36	43	36	38	32	38	31
rest Randstad	33	31	33	31	43	42	44	42
rest Nederland	23	24	23	24	37	38	37	38
(b)èta	0,13	0,09	0,14	0,08	0,04	(0,04)	0,05	0,05
lo, leerjaar 1-3	10	10	10	18	16	16	16	22
lbo, mavo	12	15	12	20	23	25	23	28
havo, vwo, mbo	28	28	28	27	39	38	39	37
hbo, wo	45	42	45	34	61	61	61	56
(b)èta	0,28	0,24	0,28	0,13	0,31	0,30	0,31	0,23
hoofdbezigheid								
huishouding			12	16			24	30
werkend/werkloos/								
arbeidsong.			20	23			33	38
schoolg./studerend			35	30			46	38
(b)èta			0,18	0,09			0,13	(0,03)
museumbezoek ouders								
niet			12	15			25	28
soms			33	31			45	42
regelmatig			62	54			72	65
(b)èta			0,36	0,28			0,31	0,24

() Betekent: niet-significant, $p > 0,05$.

Bron: SCP (AVO'95)

9 ACHTERGRONDEN VAN DE TOEGENOMEN BELANGSTELLING

9.1 Inleiding

In Nederland toont men steeds meer belangstelling voor het bewaarde verleden. In hoofdstukken 3 en 4 bleek dat de groei niet onder alle bevolkingsgroepen even sterk is geweest. De eerste vraag die zich aandient is waarom de belangstelling in het algemeen is toegenomen. Een tweede vraag is waarom de groei zich niet in evenredige mate onder de gehele bevolking heeft voorgedaan.

In hoofdstuk 2 is een aantal factoren beschreven die hierop van invloed kunnen zijn geweest: veranderingen in het opleidingsniveau, in de beschikbare vrije tijd en in de financiële mogelijkheden, en het aantal alternatieven om de vrije tijd te besteden. Daarnaast lijkt de factor ‘aanbod’ hierbij van betekenis.

Het opleidingsniveau wordt regelmatig in verband gebracht met cultuurparticipatie. In de naoorlogse periode is het opleidingsniveau gestegen. Verder waren er veranderingen in de leeftijdsopbouw en in de huishoudensamenstelling onder de bevolking. Het mogelijke effect van deze factoren op de cultuurhistorische belangstelling zal in paragraaf 9.2 worden onderzocht. Daarna richt de aandacht zich op de invloed van het verruimde aanbod (§ 9.3) en op de ontwikkeling van toerisme en recreatie (§ 9.5). Ook zal ingegaan worden op een cultuursociologische verklaring voor de toegenomen belangstelling, aangeduid als de musealisering van de cultuur (§ 9.4).

Deze factoren (opleidingsniveau, aanbod, recreatie en toerisme, musealisering van de cultuur) hebben betrekking op de gemiddelde toename onder de gehele bevolking. De vraag waarom deze groei zich niet onder alle bevolkingsgroepen in gelijke mate heeft voorgedaan, wordt in de paragrafen 9.6 tot 9.8 beantwoord.

9.2 Veranderingen in de bevolkingssamenstelling

Sinds het einde van de jaren zeventig is de belangstelling voor cultuurhistorische zaken onder de Nederlandse bevolking toegenomen. In deze periode is ook de bevolking op een aantal kenmerken die van belang zijn voor die interesse, gewijzigd. Ten eerste is er het gestegen opleidingsniveau. Jongeren volgen steeds meer dagonderwijs (zie hoofdstuk 2). Het eenmaal bereikte opleidingsniveau binnen een bepaalde ‘lichting’, blijft van invloed op het gedrag en de voorkeuren, ook op latere leeftijd. Van onderop worden de relatief nog laag opgeleide ouderen vervangen door relatief hoog opgeleide jongeren. Daardoor steeg het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking.

Iemands opleidingsniveau hangt samen met diens culturele competentie, een belangrijke voorwaarde voor de waardering van cultuurhistorische objecten. Onder deze competentie valt naast specifieke (kunst)historische kennis, ook de eerdere ervaring en de vertrouwdheid met gedragscodes in bijvoorbeeld musea. Aangenomen wordt dat naarmate personen over meer culturele competentie beschikken, ze meer plezier zullen beleven aan hun participatie. Dit geldt tevens voor andere vormen van cultuurparticipatie.

patie. Verschillende theoretische gezichtspunten zijn ontwikkeld om het verband tussen participatie en waardering te onderbouwen. De belangrijkste zijn de informatieverwerkingstheorie en de assimilatietheorie. Een korte uitweiding is hierover op haar plaats.

In de informatieverwerkingstheorie worden cultuuruitingen opgevat als een aanbod aan stimuli of informatie. Het tot zich nemen van die informatie zou een bepaalde prikkeling (*arousal*) teweegbrengen. Verschillen in activeringsniveau (geboeidheid of verveling) worden toegeschreven aan verschillen in complexiteit van het aanbod en aan de vermogens van personen om complexe informatie te verwerken. Voor ieder individu zou daarbij een optimaal niveau van prikkeling bestaan. Personen met meer dan gemiddelde informatieverwerkingscapaciteit (intellectuele vaardigheden en eerdere ervaringen) zullen dit optimum ervaren bij een complexer aanbod dan personen met minder capaciteiten. Culturele kennis wordt daarbij beschouwd als de factor die bepalend is voor de informatiecapaciteiten. Geïnspireerd door Berlyne (1971) en Scitovsky (1976) is cultuurparticipatie in Nederland onderzocht als een proces van informatieverwerking (Ganzeboom 1984 en 1989). Informatiecapaciteit werd daarbij geoperationaliseerd als culturele kennis of als het opleidingsniveau van de ondervraagden.

In de assimilatietheorie worden cultuuruitingen niet opgevat als een *arousal* opwekkend aanbod van stimuli, maar als informatie die geïntegreerd kan worden in een reeds bestaande kennis of ervaring. Wat eerst vreemd is, wordt gekoppeld aan wat bekend is. De assimilatie van het nieuwe met het vertrouwde geeft voldoening. Deze genoegens motiveren om naderhand weer nieuwe uitdagingen te zoeken. Door gewenning zouden personen op zoek gaan naar geleidelijk uitdagender stimuli (Frijda 1988; Knulst 1995).

Ongeacht het theoretische uitgangspunt dat men hanteert, geldt dat personen met meer culturele competentie beter in staat zijn om aan cultuurparticipatie voldoening te beleven dan mensen met minder culturele competentie. Deze competentie hangt sterk samen met het niveau van het genoten onderwijs (Ganzeboom 1989). Omdat de SCP-enquêtes geen vragen bevatten waarmee de culturele competentie direct vastgesteld kan worden, zal het opleidingsniveau gebruikt worden als indicator.

In hoeverre is nu de toegenomen cultuurhistorische belangstelling toe te schrijven aan het gestegen opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking? In tabel 9.1 staat weergegeven hoe de totale belangstelling zich door toedoen van het gestegen opleidingsniveau zou hebben ontwikkeld indien het participatieniveau per opleidingscategorie, zoals dit in de eerste peiling werd vastgesteld, hetzelfde zou zijn gebleven. Omdat de groep hoger opgeleiden tussen 1979 en 1995 groter is geworden, zou dit hebben doorgewerkt in het totale percentage bezoekers onder de bevolking. De verwachte percentages zijn voor zowel 1991 als 1995 berekend. Het voorspelde percentage voor museumbezoek zou dan in 1991 (ruim 29%) beduidend lager zijn geweest dan de feitelijk waargenomen deelname (ruim 35%). Ook het voor 1991 verwachte percentage Nederlanders dat bezienswaardige gebouwen bekeek, valt op die wijze lager uit dan het feitelijke cijfer. In 1995 lag de situatie anders. Het verwachte museumbezoek wijkt dan niet-significant af van het feitelijke bezoek. Bij de monumenten blijft de feitelijk gemeten belangstelling dan achter op het percentage dat volgens de stijging van het opleidingsniveau verwacht had mogen worden.

Tabel 9.1 Doorberekende effecten van het gestegen opleidingsniveau op het bevolkingspercentage dat eenmaal per jaar cultuurhistorische objecten bekijkt, bevolking van 18 jaar en ouder; 1979-1995 (in procenten)

	participatie 1979	verwachting 1991	feitelijk 1991	verschil	verwachting 1995	feitelijk 1995	verschil
musea	25,9	29,4	35,4	6,0*	29,7	30,1	0,4
monumenten	40,4	44,2	49,6	5,4*	44,5	42,7	-1,8*

* Significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De daling in de participatie tussen 1991 en 1995 maakt het moeilijk om op basis van de gebruikte methode een eenduidige conclusie te trekken. Dit probleem is opgelost door niet van jaarcijfers maar van de gemiddelde trend over de diverse jaren uit te gaan. Daarbij zijn tevens de gegevens van het AVO'83 en '87 gebruikt. Vervolgens is nagegaan of de verwachte trendmatige toename in het bezoek afwijkt van de trend in het feitelijke bezoek. Volgens die benadering zou zowel het museumbezoek als het monumentenbezoek feitelijk sneller zijn toegenomen dan voorspeld.¹ Het verschil is in beide gevallen niet-significant. Op basis van de ontwikkeling in het opleidingsniveau onder de bevolking kan de trend in de cultuurhistorische belangstelling dus redelijk gereconstrueerd worden.

In de periode 1979-1995 veranderde de bevolkingssamenstelling naar leeftijd en gezinssituatie. In tabel 9.2 is naast het opleidingsniveau rekening gehouden met veranderingen in de leeftijdsopbouw en de gezinssituatie.²

Tabel 9.2 Doorberekende effecten van veranderingen in de bevolkingssamenstelling op het bevolkingspercentage dat eenmaal per jaar cultuurhistorische objecten bekijkt, bevolking van 18 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

	participatie 1979	verwachting 1991	feitelijk 1991	verschil	verwachting 1995	feitelijk 1995	verschil
musea	25,9	29,6	35,4	5,8*	30,2	30,1	0,1
monumenten	40,4	44,6	49,6	5,0*	44,8	42,7	-2,1*

* Significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Als de andere verschuivingen worden meegewogen, leidt dit nauwelijks tot een andere prognose. De verwachte waarden blijken dicht in de buurt te liggen van de waarden waarbij alleen rekening was gehouden met het opleidingsniveau. Veranderingen in de gezinssituatie en de leeftijdsopbouw zouden, anders dan veranderingen in het opleidingsniveau, nauwelijks invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de cultuurhistorische belangstelling.

De stijging van het opleidingspeil zou volgens deze benadering op tal van terreinen tot toename leiden. Vergelijkbare berekeningen toonden aan dat het verwachte leesgedrag van Nederlanders afweek van hun feitelijke leesgedrag. De feitelijke ontwikkeling van het percentage boekenlezers bleef fors achter bij de verwachte ontwikkeling. De feitelijke

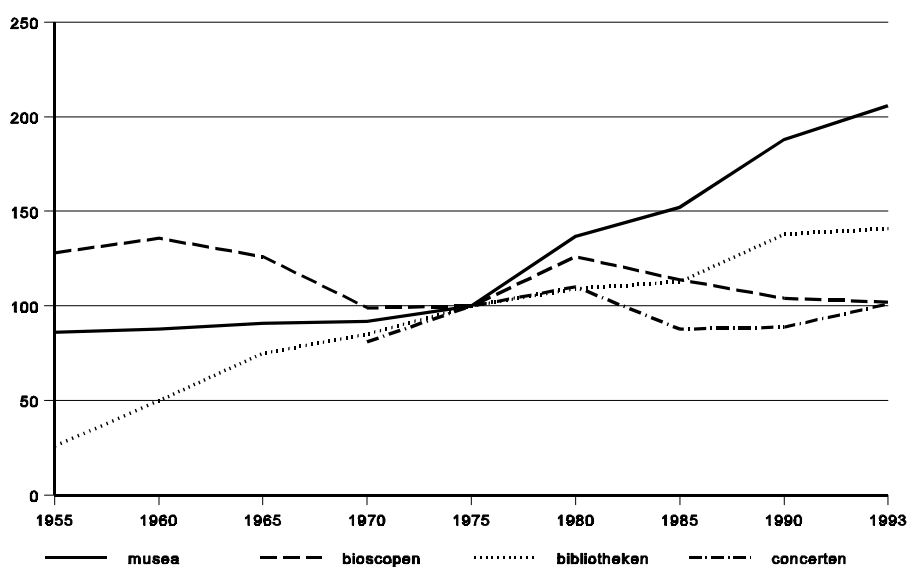
gelezen tijd bleek zelfs te zijn afgenomen ondanks het gestegen opleidingsniveau (Knulst en Kraaykamp 1996). Ook op een ander cultureel terrein (podiumkunsten) blijft de feitelijke ontwikkeling achter bij de prognose. De vraag blijft waarom de cultuurhistorische sector speciaal in de smaak is gevallen. Daarom heeft het zin om eveneens andere factoren onder de loep te nemen. Een van deze factoren is het aanbod.

9.3 De invloed van het verruimde aanbod

Het aanbod van cultuurhistorische objecten heeft in de afgelopen decennia een sterke ontwikkeling doorgemaakt. Daarbij kan gesproken worden van zowel een groei van het aantal instellingen en het aantal te bezichtigen objecten, als van een toegenomen toegankelijkheid van het gebodene.³ Door meer open te staan voor het standpunt van de bezoekende leek werden de meeste instellingen toegankelijker voor een breder publiek. Financiële bijdragen van de overheid ondersteunden de uitbouw van het aanbod. Ook de publieke gerichtheid werd gestimuleerd door de overheid.⁴ In voorgaande hoofdstukken is de historie van overheidsbemoeienis met cultuurbehoud reeds geschetst (zie ook o.a. Duparc 1975; SCP 1986; WVC 1993). In hoeverre is de verruiming van het aanbod van invloed geweest op de toegenomen belangstelling?

Als een ruimer aanbod meer bezoek zou genereren, dan zou dit voor elke (culturele) sector moeten gelden. Naast musea bieden tal van andere culturele voorzieningen mogelijkheden voor ontplooiing en vermaak. In figuur 9.1 is de ontwikkeling van het museumaanbod vergeleken met het aanbod van bioscoopzalen, bibliotheekvestigingen en gesubsidieerde uitvoeringen van concerten.

Figuur 9.1 Ontwikkeling van het aanbodvolume van museumvestigingen, bioscoopzalen, bibliotheekvestigingen en uitvoeringen van gesubsidieerde concerten, 1955-1993 (indexcijfers, 1975 = 100)

Bron: CBS (b)

Niet alleen het aanbod van musea blijkt in de periode 1955-1993 te zijn gestegen; het aantal bibliotheekvestigingen is tot 1975 zelfs sterker gestegen dan het aantal musea. Na 1975 groeide het museumaanbod meer dan het aanbod in andere culturele sectoren. Het aanbod van bioscoopzalen en gesubsidieerde concerten vertoonde schommelingen in de onderzochte periode. In 1993 lag dit aanbod ongeveer op het niveau van 1975. Tussen 1968 en 1985 steeg ook het aantal gesubsidieerde toneelvoorstellingen en het aantal uitvoeringen van muziektheater (opera, operette, ballet en dans; Knulst 1989). Over het algemeen nam het aanbod aan kunst en cultuur na de Tweede Wereldoorlog fors toe en dit vooral in de jaren zeventig en tachtig. De culturele agenda heeft zich dermate uitgebreid dat zelfs degenen die bijvoorbeeld wekelijks twee à drie voorstellingen bezoeken het aanbod lang niet meer kunnen bijbenen.

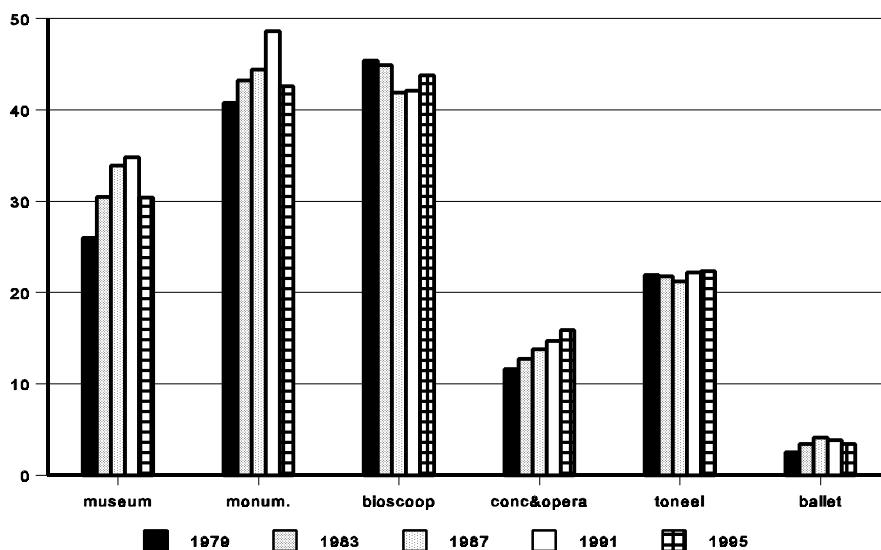
Naast cultuurparticipatie zijn er nog tal van mogelijkheden om de vrije tijd te besteden, buitenshuis zowel als binnenshuis. Ook bij andere activiteiten die men buitenshuis onderneemt, werd het aanbod steeds uitgebreider. Zo nam het aantal restaurants en het aantal sportaccommodaties sterk toe sinds 1955 (Knulst 1989). In de huiskamer werd het mogelijk om steeds meer televisiezenders te ontvangen. De vrijetijdsindustrie omvat dus steeds meer aanbieders die elkaar beconcurreren in de strijd om publiek. Het resultaat hiervan is tevens dat burgers verleid worden om hun beperkte vrije tijd en financiële middelen over steeds meer zaken te verdelen.

Trends in het museumbezoek vergeleken met trends in andere cultuurparticipatie

In hoeverre sluit de trend in de belangstelling voor cultuurhistorische zaken aan bij trends bij andere vormen van cultuurparticipatie? In figuur 9.2 is de ontwikkeling in de publieke belangstelling voor musea en monumenten vergeleken met die voor bioscoop, klassieke concerten en opera, toneel en ballet. De belangstelling is uitgedrukt in het percentage van de Nederlandse bevolking dat ten minste een keer per jaar een bezoek heeft gebracht. De verhoudingen tussen deze bereikcijfers hoeven niet overeen te komen met de verhoudingen tussen het aantal bezoeken. De bezoekfrequentie is namelijk niet in het bereik verdisconteerd.

De belangstelling voor musea en monumenten ontwikkelde zich blijkens figuur 9.2 op overeenkomstige wijze. Zoals in hoofdstukken 3 en 4 is aangetoond, steeg de belangstelling tot in 1991, om vervolgens te dalen tot het niveau van 1983. Vooralsnog is voor zowel musea als monumenten 1991 het piekjaar. De belangstelling voor cultuurhistorische zaken heeft zich anders ontwikkeld dan bij ander cultuuraanbod. Het percentage bioscoopbezoekers daalde van 45 in 1979 naar 42 in 1987, maar steeg weer naar 44 in 1995. De bioscoop was jarenlang de instelling met het grootste bereik. In de jaren tachtig werd het percentage bioscoopbezoekers weliswaar overklast door het percentage monumentenbezoekers, maar in de eerste helft van de jaren negentig had de bioscoop weer het grootste aandeel. Nog steeds gaan er meer personen naar de bioscoop dan naar de overige in figuur 9.2 onderscheiden voorzieningen. Voor concerten en opera is de publieke belangstelling gestaag gestegen van 12% in 1979 naar 16% in 1995. De belangstelling voor toneel bleef op een zelfde niveau, namelijk 22%.⁵ Het publiek van musea en monumenten was overigens aanzienlijk groter dan dat van enige podiumkunst.

Figuur 9.2 Bezoek aan musea, bioscopen, concerten en opera, beroepstoneel, en ballet, bevolking van 12 jaar en ouder, 1979-1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Een vergelijking van de museale vraag/aanbodverhouding met die op andere culturele terreinen wijst uit dat een toename van het aanbod niet altijd gepaard gaat met een gestegen vraag. In eerder onderzoek is ook ingegaan op de relatie aanbod/vraag in de mediasector. Daarbij bleek dat het aanbod van boek- en tijdschrifttitels voortdurend is gegroeid en dat ook het aanbod van bibliotheekvestigingen is uitgebreid, maar dat het feitelijke gebruik van lectuur terugloopt (Knulst en Kraaykamp 1996).

Hoewel het (gesubsidieerde) cultuuraanbod in het algemeen is toegenomen, blijkt de belangstelling voor bioscoop, toneel en voor gedrukte media niet te zijn gestegen. Mensen kunnen nu eenmaal niet aan alles meer gaan doen. De relatief sterke groei van het museumaanbod ging echter wel samen met een toegenomen belangstelling. Daardoor blijft de vraag waarom de cultuurhistorische sector wel aantrekkelijk wordt gevonden.

Mogelijk speelt de sterke aandacht voor de toegankelijkheid hier een rol. Dagelijkse openstelling van musea is tegenwoordig gebruikelijk en iedereen kan tegen betaling van de toegangsprijs naar binnen gaan.⁶ Wat tegenwoordig vanzelfsprekend is, krijgt meer betekenis als de situatie vergeleken wordt met die aan het einde van de negentiende eeuw: "Veel musea waren niet regelmatig open en je moest aanbellen en soms zelf van te voren een afspraak maken als je het museum binnen wilde gaan" (Van Wengen 1975: 3). Naast sociale drempels en beperkingen in de openstelling droeg ook de encyclopedische wijze van exposeren bij tot de geringe toegankelijkheid van de musea. De grote dichtheid waarmee objecten werden tentoongesteld en het geringe informatieaanbod belemmerden

de toegang voor een breed publiek. “Slechts de *insider* of kenner kwam in deze collectie aan zijn trekken” (Van Wengen 1975: 3). De huidige toegankelijkheid van musea wordt dus mede bepaald door de wijze van exposeren en door de toelichting bij de objecten. Vooral na de Tweede Wereldoorlog veranderden door toedoen van overheid en museumdirecties de museale presentaties. Educatieve diensten hebben zich ingespannen om de bezoekers zo goed mogelijk te informeren over het gebodene en zij hebben gestreefd naar overzichtelijke presentaties.

Gesteld dat de toegankelijkheid van de musea een rol speelt bij de toegenomen publieke belangstelling, dan zou men verwachten dat de toeloop naar musea die zich op dit gebied bijzonder hebben ingespannen, sterker is toegenomen dan naar musea die dat minder deden. Verder mag verwacht worden dat ook andere culturele sectoren waar men zich voor de toegankelijkheid heeft ingespannen met een publieksgroei zijn beloond.

Wat het eerstgenoemde betreft, is in hoofdstuk 3 al beschreven dat het aantal musea met een relatief eenvoudig aanbod, namelijk de historische musea, sterker steeg dan dat van musea met een relatief moeilijk aanbod, namelijk de beeldende-kunstmusea. Historische musea vestigen de aandacht op regionale en plaatselijke geschiedenis, wat direct aanspreekt. Het aanbod van musea met moderne en hedendaagse kunst lijkt er niet eenvoudiger op te zijn geworden. Dit aanbod is, evenals de wetenschappen, specialistisch geworden. Zonder inwijding en kennis is het niet goed mogelijk erin door te dringen. In tegenstelling tot de historische musea voorzien deze musea de tentoongestelde voorwerpen zelden van een toelichting. De voorwerpen worden getoond in hun ‘esthetische isolatie’ en dit veronderstelt een grote mate van culturele competentie bij de bezoeker (Elshout 1990). Aangenomen mag daarom worden dat de historische musea toegankelijker zijn dan de moderne-kunstmusea en dat dit verschil in de afgelopen decennia eerder is toegenomen dan afgenomen.

De belangstelling voor beeldende-kunstmusea is echter in de periode van 1979 tot 1995 minstens even veel gestegen als die voor historische musea. Die stijging kwam evenwel voornamelijk voor rekening van de hoger opgeleiden. De lichte groei in de belangstelling bij de groep met het laagste opleidingsniveau was verhoudingsgewijs even groot bij de historische musea als bij de kunstmusea (zie tabel 3.10). Op basis van deze resultaten kan dus niet geconcludeerd worden dat vooral de grotere toegankelijkheid aan de toegenomen belangstelling heeft bijgedragen.

Wat het tweede aspect betreft - het verschil in toegankelijkheid tussen sectoren - kan geconstateerd worden dat bibliotheken en bioscopen zich minstens even sterk als musea hebben ingespannen om een zo breed mogelijk publiek aan te trekken. Voor de programmering van het gesubsidieerde toneelaanbod mag dit worden betwijfeld, en dit lijkt wel sporen in de mate van belangstelling te hebben nagelaten (Knulst 1995). De situatie bij bioscopen en bibliotheken wijst echter uit dat aandacht voor toegankelijkheid onvoldoende voorwaarde is voor publieksgroei. De bibliotheken trokken weliswaar meer leden, maar het lezen van boeken en andere lectuur is verminderd. Toegankelijkheid lijkt daarom onvoldoende voorwaarde te zijn om de publieksgroei te kunnen verklaren.

In hoeverre kunnen de eenmalige, met veel publiciteit omgeven tentoonstellingen een factor van betekenis zijn geweest? In de jaren vijftig en zestig, toen er nog niet zo veel museumkaarten werden verkocht als nu, zorgden tentoonstellingen van Hollandse meesters al voor een meer dan gemiddelde toeloop. En dat is steeds zo gebleven. Wel zijn er steeds meer van gekomen. Ook kleinere musea trachtten zich met tentoonstellingen in de kijker te spelen. In de jaren zeventig verdrievoudigde het aantal tentoonstellingen en in de jaren tachtig steeg dit aantal nog eens met 50% (zie hoofdstuk 3).

De met veel publiciteit omgeven tentoonstellingen wisten steeds ook veel extra publiek te trekken. Lange tijd heeft men gedacht dat hieronder ook bezoekers zouden zijn die normaal nauwelijks in musea komen, zoals jeugdigen en personen uit lagere sociale milieus. Uit een serie publieksonderzoeken is inmiddels duidelijk geworden dat het gemiddelde opleidingsniveau van bezoekers van spraakmakende tentoonstellingen ('La grande parade', 'Schatten van Turkije' en 'Meesters van het landschap') nauwelijks afwijkt van dat van bezoekers van de vaste collectie (Van Megen et al. 1985; Ten Bosch en Van Esterick 1986; Puts et al. 1988). De druk bezochte tentoonstellingen slagen er dus niet in om typische non-participanten over de streep te trekken. Daarmee is nog niet gezegd dat het tentoonstellingsaanbod niet van invloed is geweest op de stijging van het percentage hoog en middelbaar opgeleide bezoekers. De beschikbare gegevens kunnen daarover geen uitsluitsel geven.

Al met al lijkt de factor 'aanbod' niet van doorslaggevend belang te zijn geweest voor de grotere toeloop naar musea.

9.4 Musealisering van de cultuur

De groei van het aantal musea en de toegenomen belangstelling voor het verleden worden door Lübke (1983) en Vaessen (1986) gezien als kenmerken van een breder cultureel veranderingsproces. Ze noemen dit 'musealisering van de cultuur'. Steeds meer aspecten van het leven en *collector's items* worden museumwaardig geacht.⁷ De stelling dat verschillende waargenomen veranderingen teruggevoerd kunnen worden tot de bedoelde factor, laat zich aan de hand van voorbeelden nader illustreren.⁸ Het probleem is echter dat ze moeilijk te bewijzen of te weerleggen valt.

Lübke (1983) geeft als verklaring voor de musealisering het gebrekkige vermogen om sociale en culturele veranderingen te assimileren. Mensen zouden slechts een beperkt veranderingstempo kunnen verdragen. Snelle maatschappelijke veranderingen zouden de gehechtheid aan zaken uit het verleden versterken. Hoe hoger het veranderingstempo, zo meent Lübke, des te meer het heden gevuld zal worden met relictten uit een verleden. En vooral in de huidige periode zouden de veranderingen elkaar zo snel opvolgen dat velen het spoor bijster raken en vastigheid zoeken bij dingen uit het verleden (Lübke 1983: 54).

Het probleem is dat de these zich nauwelijks laat onderzoeken. In de eerste plaats is moeilijk vast te stellen in hoeverre nostalgie en gehechtheid aan relictten uit het verleden nu sterker zijn dan een eeuw geleden. Bovendien zijn er verschillende historici die de huidige samenleving nu juist een gebrek aan historisch besef, of althans een gebrek aan

historische kennis verwijten. Anders dan voormalige generaties intellectuelen, zouden de huidige nauwelijks nog vertrouwd zijn met figuren uit de klassieke oudheid of de vaderlandse geschiedenis.

Een tweede moeilijkheid met het onderzoeken van musealiseringstheorie is dat het veronderstelde mechanisme (het vermogen om veranderingen te verwerken) moeilijk gemeten kan worden. Hoe stelt men vast of mensen veranderingen hebben kunnen verwerken, en hoeveel assimilatie geldt als normaal?

In de derde plaats is de these onvoldoende gespecificeerd. Klassieke sociologen als De Tocqueville, Marx, Weber en Durkheim hielden zich al bezig met de consequenties van maatschappelijke veranderingen. De gevolgen van industrialisatie, urbanisatie en technologische ontwikkeling zijn door hen beschreven in termen als 'verzakelijking', 'vervreemding' of 'anomie'. De prijs voor de desintegratie van traditionele samenlevingsverbanden kon oplopen van het verlies van geborgenheid tot het plegen van zelfmoord (Nisbet 1966). In dit licht is het opmerkelijk dat de musealiseringstheorie onder vergelijkbare condities juist een grotere gehechtheid aan de cultuur ziet ontstaan.

Ook latere sociale wetenschappers hebben zich over de gevolgen van maatschappelijke veranderingen uitgesproken. 'Vervreemding' en andere begrippen werden bij hen gekoppeld aan een bepaalde *coping*-theorie. Adorno meende hierin een verklaring te kunnen vinden voor wat hij de 'autoritaire persoonlijkheid' noemde. Lipset bestempelde overeenkomstige verschijnselen als *working class authoritarianism*. Uit het vele onderzoek is onder meer naar voren gekomen dat de bewuste verschijnselen het meest worden aangetroffen bij laag opgeleiden en kansarmen. Hoog opgeleiden of personen met een min of meer geslaagde maatschappelijke carrière scoorden steeds laag op de schalen die vervreemding of machteloosheid beoogden te meten. En dit zijn nu juist de groepen die volgens al het voorgaande van een meer dan gemiddelde adhesie met (cultuur)historische zaken blijken te geven.

Lübbe gaat voorbij aan die verwante theorieën en het onderzoek dat deze heeft opgeleverd. Vermoedelijk ziet hij zich daarom niet genoodzaakt nader aan te geven onder welke omstandigheden gevoelens van vervreemding een uitlaat krijgen in de vorm van musealisering en bewaargedrag.

9.5 Meegelift met de groei van het toerisme?

De vraag blijft nog steeds waarom musea dan wél in de smaak zijn gevallen. Musea onderscheiden zich duidelijk van het meeste andere cultuuraanbod doordat het bezoek eraan zich goed leent als toeristische activiteit.

Tijdens vakanties, of zo maar tussendoor, maken Nederlanders geregeld uitstapjes. Het bezichtigen van cultuurhistorische objecten wordt dan vaak opgenomen in zo'n dagprogramma (zie tabel 9.3). Mogelijk is de toegenomen belangstelling voor cultuurhistorische zaken een nevenresultaat van de sterk toegenomen toeristische activiteit (NRIT 1996; SCP 1996).

Tabel 9.3 Bezoek aan musea, reconstructieparken, reconstructies, archeologische monumenten en kastelen, naar reden van bezoek, 1995 (in procenten)

	musea, reconstructieparken	reconstructies, archeologische monumenten en kastelen
speciaal voor (oudheidkundige) collectie, expositie of monument	25,4	5,9
vrijtijdsbesteding	25,3	29,4
onderdeel van een dagje uit of vakantie	38,4	50,9
verplicht als onderdeel van school- of beroepsopleiding	10,9	13,8
totaal	100,0	100,0

Bron: NIPO (1996)

Hoort de gemiddelde museum- en monumentenbezoeker nu tot het type dat ook veel andere toeristische bestemmingen aandoet? Uit de gegevens blijkt dat museumbezoek in de eerste plaats samengaat met een meer dan gemiddelde trek naar natuurgebieden. Vervolgens is er eveneens verband tussen bezoek aan musea en monumenten en de specifieke toeristische locaties (attractiepunten en aangelegde recreatiegebieden, zie tabel 9.4).⁹

Tabel 9.4 Samenhang tussen bezoek aan een vijftal toeristische bestemmingen en het bezoek aan musea en monumenten, bevolking van 16 jaar en ouder, 1995 (in correlatiecoëfficiënten)

	attractiepunten	beschermdenatuurgebieden	stadsparken	aangelegde recreatiegebieden	bos, heide, polder of meren
musea	0,18	0,35	0,28	0,21	0,29
monumenten	0,21	0,38	0,30	0,26	0,38

^a Alle verbanden significant ($p < 0,01$).

Bron: SCP (AVO'95)

Musea hebben met andere toeristische bestemmingen gemeen dat zij overdag en tijdens vakanties zijn opengesteld (i.t.t. bijvoorbeeld veel podiumaanbod). Het bezoek hoeft niet per se van te voren gepland te worden. Van veel betekenis is voorts dat de bezoeker zelf bepaalt hoe lang hij er blijft en welk deel van het gebodene hij bezichtigt (Knulst 1989). Dit aspect maakt musea tevens aantrekkelijk voor gezinsexcursies.

Gesteld dat museumbezoek in veel gevallen deel uitmaakt van een toeristisch patroon in het vrijetijdsgedrag, dan mag ook verwacht worden dat museumbezoek sterker samenhangt met bezoek aan andere toeristische bestemmingen dan met podiumbezoek. In tabel 9.5 is nagegaan of dit inderdaad het geval is. In deze tabel voegt elk van drie factoren een aantal activiteiten samen die relatief sterk met elkaar samenhangen. De onderscheiden activiteiten bij factor 1 kunnen tezamen aangeduid worden met 'toeristisch/recreatief activiteitenpatroon'. De tweede factor verenigt het bezoek aan diverse traditionele cultuuruitingen tot een cultureel activiteitenpatroon. De derde factor combineert drie activiteiten die karakteristiek zijn voor jongeren.

Het museumbezoek blijkt deel uit te maken van zowel een oriëntatie op traditioneel podiumaanbod als van een oriëntatie op toeristische/recreatieve activiteiten. Het bezichtigen van monumenten behoort zelfs overwegend tot een toeristisch/recreatief activiteitenpatroon.

Tabel 9.5 Geroteerde factormatrix (varimaxrotatie) van bezoek aan culturele en recreatieve voorzieningen, bevolking van 16 jaar en ouder, 1979-1995^a

	factor 1	factor 2	factor 3
musea	0,56	0,44	
monumenten	0,66		
attractiepunt	0,44		0,48
natuurgebied	0,67		
stadspark	0,52		
recreatiegebied	0,56		
bos, heide, polder, meer	0,72		
toneel		0,62	
klassieke muziek		0,65	
ballet		0,59	
cabaret		0,59	
popmuziek			0,68
bioscoop			0,73

^a Alleen factorladingen groter dan 0,4 zijn vermeld.

Bron: SCP (AVO79-'95)

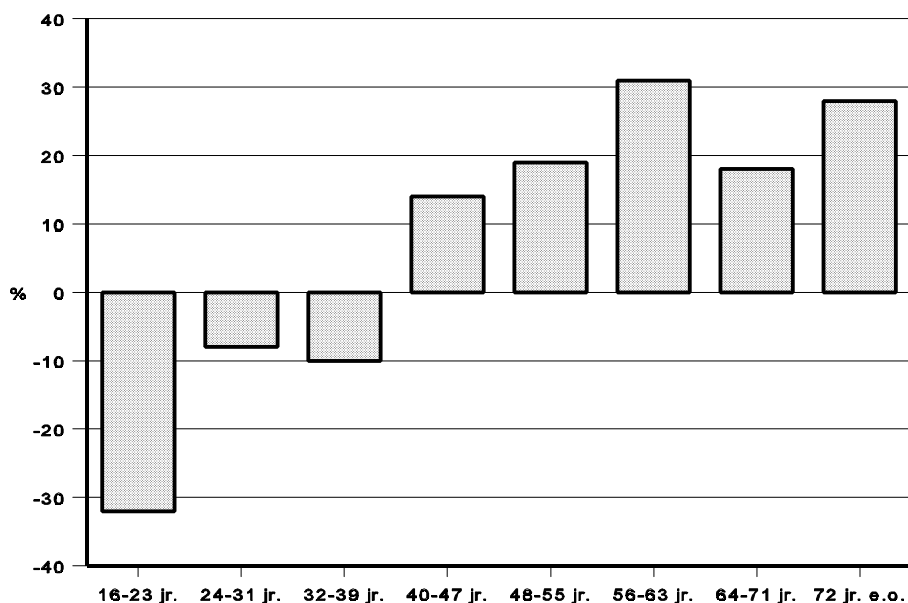
Deze uitslagen bieden derhalve steun voor de hypothese dat de attractiviteit van musea en monumenten in belangrijke mate te danken is aan de sterke groei van toerisme en recreatie. De data zijn niet toereikend om aan te tonen welk deel van het toegenomen museum- en monumentenbezoek feitelijk aan de groei van het toeristische/recreatieve patroon toegeschreven kan worden. Aannemelijk zou zijn dat speciaal de gegroeide schare van hoog opgeleiden een passender toeristische bestemming ziet in musea en monumenten dan in de trekpleisters voor massatoerisme.

9.6 Afwijkingen van de stijgende trend

In de voorgaande paragrafen is een verklaring gezocht voor de vraag waarom de belangstelling voor cultuurhistorische zaken sinds 1979 is toegenomen. Thans is er de vraag waarom de belangstelling niet onder alle bevolkingsgroepen is toegenomen.

Met uitzondering van de leeftijdsgroep tussen de 16 en 23 jaar is het museumbezoek binnen alle leeftijdsgroepen gestegen (althans tot 1991). In figuur 9.3 is de verandering tussen 1979 en 1995 ten opzichte van het gemiddelde weergegeven. In die figuur wijzen waarden onder de 0-as erop dat het museumbezoek minder is gestegen dan dat onder de bevolking als geheel en waarden boven de 0-as dat de belangstelling juist meer dan gemiddeld steeg. De belangstelling onder personen tot 40 jaar blijkt in deze cijferrangschikking minder te zijn toegenomen dan die onder de bevolking als geheel. De vraag dient zich aan hoe het komt dat jongeren in verhouding tot ouderen minder naar musea zijn gegaan.

Figuur 9.3 Veranderingen in het museumbezoek, naar leeftijdsklasse, 1979-1995 (in procenten ten opzichte van de gemiddelde trend)

Bron: SCP (AVO79-95)

In het voorgaande is duidelijk geworden dat museumbezoek sterk samenhangt met het niveau van het genoten onderwijs en dat het gestegen gemiddelde herleid kan worden uit het gestegen opleidingsniveau. Jongeren zijn gemiddeld de hoogst opgeleide bevolkingsgroep. Op basis van het bereikte opleidingsniveau had verwacht mogen worden dat het museumbezoek van jongeren toch ten minste gelijke tred gehouden zou hebben met de trend onder de gehele bevolking.

Ouderen met veelal alleen lager onderwijs overleden en maakten plaats voor relatief hoger opgeleide generaties. Als gevolg hiervan is er ook een geleidelijke stijging van het gemiddelde opleidingsniveau onder bijvoorbeeld middelbare-leeftijdsklassen geweest, maar minder sterk dan die onder jongeren. Veranderingen in het opleidingsniveau kunnen dan ook geen verklaring bieden voor de uiteenlopende ontwikkeling in het bezoek van personen onder en boven de 40 jaar.

Er moeten derhalve andere factoren in het spel zijn geweest - factoren die kunnen verhelderen waarom onder de relatief hoog opgeleide jongeren de belangstelling is afgenomen en onder relatief laag opgeleide ouderen die belangstelling juist is toegenomen. Voor het verklaren van dit verschijnsel zijn twee theorieën voorhanden: een levensfasetheorie en een socialisatietheorie.

Volgens de eerste theorie laten verschillen in bezoek zich herleiden tot kenmerken die typerend zijn voor een bepaalde levensfase. Verschil in levensfase gaat onder meer gepaard met verschil in tijdsrestricties (zie hoofdstuk 2).

Volgens de socialisatietheorie is het verschil toe te schrijven aan een uiteenlopende socialisatie van personen die in verschillende tijdperken zijn geboren. Globaal valt de scheiding tussen personen onder en boven de 40 jaar samen met generaties die vóór dan wel na 1955 zijn geboren. Dit verschil spitst zich toe op personen die vóór dan wel vanaf de tweede helft van de jaren zestig ingestroomd zijn in het mavo/havo/vwo-systeem. Verschillen in museumbezoek zouden volgens de socialisatietheorie teruggevoerd kunnen worden op het feit of men wel of niet voortgezet onderwijs heeft gevolgd onder het regime van de Mammoetwet. Beide theorieën worden nu kort nader uiteengezet.

A. Levensfasetheorie

Tijdens de levensloop maakt iedereen een lichamelijke en mentale ontwikkeling door en schuift bij het ouder worden op naar telkens andere posities in de gezinscyclus en het arbeidsproces. De verschillende fasen gaan vergezeld van verschillende ambities, rolverplichtingen en van verschillen in tijdsdruk. Hier zal de invloed van een drietal kenmerken nagegaan worden: verschillen in tijdsdruk, verschillen in complexiteit van de dagtaken en verschillen in de mate van gebondenheid samenhangend met uiteenlopende gezinssituaties.

De verdeling van het aantal gewerkte uren (arbeid + zorg + studie) is tussen de jaren zeventig en negentig voor de diverse leeftijdsklassen verschillend geweest. Jongeren en personen van middelbare leeftijd kregen het over het algemeen drukker met de diverse werkzaamheden. De vermindering in het gewerkte aantal uren heeft zich in het bijzonder bij personen ouder dan 55 jaar voorgedaan. Bijgevolg is de distributie van vrije uren tussen de jaren zeventig en negentig in het algemeen voor personen jonger dan 40 jaar anders uitgevallen dan voor 55-plussers: de eersten verloren, de tweeden wonen in het algemeen vrije tijd. De beschikbare vrije tijd voor bijvoorbeeld het maken van dagtrips zou daardoor uiteenlopen, en daarmee de gelegenheid om musea te bezoeken. Dit leidt tot:

Hypothese A1

Verschillen in veranderingen in de hoeveelheid vrije tijd hebben tot een afname in het bezoek van personen jonger dan 40 jaar geleid en tot een toename in het bezoek van personen ouder dan 55 jaar.

Wellicht belangrijker dan het absolute aantal gewerkte uren is het aantal taken dat men dagelijks heeft te verrichten. Personen die taken op het gebied van arbeid, zorg en/of studie dagelijks combineren, hebben meer aan hun hoofd dan personen die zich op één dagtaak kunnen concentreren. Onder personen jonger dan 40 jaar is tussen 1975 en 1995 het percentage taakcombineerders sterk toegenomen. Bij de 55-plussers was er geen toename. Aangenomen wordt dat mensen die wekelijks veel te regelen en te verzorgen hebben minder aan cultuurparticipatie toekomen. Dit leidt tot:

Hypothese A2

De sterkere toename van het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar in vergelijking met 55-plussers heeft ertoe geleid dat de eerstgenoemde groep

minder naar musea is gegaan dan de laatstgenoemde.

Ten derde worden verschillende veranderingen in museumbezoek teruggevoerd op verschillen in de mate van gebondenheid, samenhangend met iemands gezinssituatie. Personen jonger dan 40 jaar zijn vaak deel van een gezin waarin zorg voor jonge kinderen tijd en aandacht vraagt. De manier waarop ouders zorgtaken aanvaarden, is in de loop van de tijd veranderd. Steeds vaker verrichten beide ouders betaalde arbeid en voeren beiden een deel van de huishoudelijke taken uit. Ouders met jonge kinderen combineren dus tegenwoordig vaker meer taken dan 20 jaar geleden. Bovendien kosten die taken bij elkaar meer tijd, waardoor er minder vrije tijd overblijft. Door deze veranderingen zou er minder gelegenheid zijn om musea te bezoeken. Mogelijk heeft de toegenomen dagelijkse drukte er ook toe geleid dat ouders de meest kindvriendelijke recreatie prefereren, waardoor museumbezoek minder vaak zou worden gekozen. Derhalve:

Hypothese A3

Veranderingen in de rolverhoudingen hebben ervoor gezorgd dat in gezinnen met jonge kinderen het museumbezoek is teruggelopen, ongeacht het niveau van het genoten onderwijs.

B. Socialisatietheorie

Volgens de socialisatietheorie zijn verschillen in gedrag toe te schrijven aan uiteenlopende socialisaties van personen die in verschillende tijdperken zijn geboren. Iedere periode kent bijzondere omstandigheden en typerende historische gebeurtenissen. Volgens de socialisatietheorie is men tijdens de adolescentie extra gevoelig voor de invloed van deze omstandigheden. Deze socialisatievoorwaarden zouden in de rest van het leven van invloed blijven.

Culturele competentie geldt als een cruciale factor voor de cultuurhistorische belangstelling, en de prille ervaringen in het gezin en tijdens het genoten onderwijs zijn hiervoor van bijzonder belang (vgl. hoofdstuk 8). Het soort onderwijs dat men heeft genoten is mede afhankelijk van de periode waarin men is opgevoed. De scheiding tussen personen onder en boven de 40 jaar valt volgens deze redenering globaal samen met de generaties die al dan niet voortgezet onderwijs hebben gevolgd onder het regime van de Mammoetwet.

Met de invoering van de Mammoetwet heeft zich een versnelling voorgedaan in de instroom bij algemeen vormende soorten middelbaar onderwijs. In het middelbaar onderwijs veranderden mms, hbs en gymnasium in havo en vwo. Van een scholing met beperkte toestroom werd het onderwijs een massaal gevolgd traject. Aanvankelijk stonden alleen hogescholen en enkele universitaire studierichtingen (economie, sociologie, e.d.) voor niet-gymnasiasten open en vormden hbs'ers derhalve een minderheid bij de instroom in het wetenschappelijk onderwijs. Sinds de invoering van de Mammoetwet is die situatie zodanig gewijzigd dat de meerderheid van studenten in het wetenschappelijk onderwijs een middelbare schoolopleiding heeft zonder klassieke vorming (atheneum; of de omweg havo-hbo-wo). Daardoor daalde onder studenten ook

de bekendheid met de bakermat van de westerse cultuur.

Waarschijnlijk is tevens de extracurriculaire waarde, zoals de vorming van culturele competentie, van het nieuwe en massale middelbaar onderwijs onder de Mammoet-generaties afgenomen. Nog wel steeds uitstapjes met school, maar niet meer per definitie naar het Rijksmuseum. Voorts is het mogelijk dat door de devaluatie van geschiedenis tot keuzevak de ondergrond voor museale interesses bij veel leden van de jongere generaties is weggevallen.

Aanvankelijk waren mulo en hbs voor menig getalenteerde jongere een eindstation in het opleidingstraject. Personen die tegenwoordig hun scholing met mavo of havo afsluiten, horen allang niet meer tot een groep met nog veel potentieel aan ontwikkeling. Aannemelijk is dat leden van oudere generaties met een middelbaar-onderwijsdiploma meer culturele potentie bezitten dan personen met vergelijkbare papieren na de invoering van de Mammoetwet.

Vanuit de socialisatietheorie kunnen nu de volgende hypothesen afgeleid worden:

Hypothese B1

De teruggang in het museumbezoek heeft zich onder alle sinds de jaren zestig gesocialiseerde generaties voorgedaan, ongeacht het niveau van het genoten onderwijs.

Hypothese B2

De sterkste teruggang valt te verwachten onder de groep die sinds de invoering van de Mammoetwet hoogstens middelbaar onderwijs heeft genoten.

Verder heeft het klimaat van cultuuroverdracht sinds de jaren zestig in het teken gestaan van cultuurrelativisme en anti-autoritaire opvoedingsideeën. Jongeren vormden in de jaren zestig een tegencultuur en stelden de legitimiteit van normen en waarden van het establishment ter discussie. Midden jaren zeventig bleek veel van die tegencultuur al opgenomen in de gevestigde cultuur (Mommaas 1995). Die gevestigde cultuur zou daardoor veel van haar elitaire karakter verloren hebben. Elitair geachte of traditionele cultuurvormen werden gemengd met nieuwe of populaire vormen. In de wereld van recensies en subsidies werden steeds meer specialisaties als kunst erkend zoals jazz, popmuziek, mime of poppentheater (Knulst 1995). Traditionele en populaire kunstvormen kwamen op voet van gelijkheid te staan en het gezag van eerdere idealen betreffende culturele verheffing werd ondergraven.

Dit ging samen met een nivellering op een veel breder terrein van sociale verhoudingen, door De Swaan (1979) aangeduid als de overgang van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. In gezinsverband werd steeds meer acht geslagen op wensen en gevoelens van de kinderen. Jongeren claimden meteen de competentie om zelf uit te maken wat mooi is, zoals ze ook meteen hun haardracht en kleding meenden te kunnen bepalen, of de plaats van het meest passende vertier.

Sinds de jaren zestig lijkt de gelegenheid voor overdracht van de traditionele cultuur tussen generaties daarom ongunstiger te zijn geworden. Enerzijds zitten jongeren langer op school, waardoor de invloed van de vriendenkring op de ontwikkeling van eigen smaakvoorkeuren sterker is geworden, anderzijds bood de sterke opkomst van op de

jeugd gerichte vrijetijdsvoorzieningen (muziekzenders, discotheken, cafés en recreatieoorden) de jeugd volop gelegenheid zich van volwassenen af te zonderen. De traditionele opvoeders hebben hierdoor veel terrein verloren (Knulst 1993). Het gezag van uit de Verlichting stammende cultuuridealen brokkelde af. Er is niet langer sprake van een eenvormig door intellectuelen gedragen cultuurideaal (Knulst 1996a). In de nieuwe situatie van cultureel pluralisme (en menigmaal: cultuurrelativisme) kreeg de jeugd een eigen cultuur toebedacht en de neiging om hier iets anders, iets 'verheveners', tegenover te stellen, verdween. Voor de postmodern opgevoede generaties van na 1955 zouden musea en pretparken niet langer naar essentiële verschillen verwijzen en intellectueel gevormden zouden zich bij pretzenders of pretparken niet langer hoeven te generen. De derde hypothese die uit de socialisatietheorie afgeleid is afgeleid, luidt:

Hypothese B3

Alle opleidingsgroepen uit de postmodern opgevoede generaties van na 1955 zijn minder naar musea gegaan en meer naar attractieparken.

Analysemethode en gebruikte data

Om de stellingen over effecten van tijdsdruk en complexiteit van dagtaken te toetsen, zijn naast AVO-gegevens tevens TBO-gegevens gebruikt. Het TBO'75 en '80 zijn voor dit doel samengevoegd (in verband met de lage steekproefomvang in 1975 en om het tijdstip 1979 van het AVO enigszins te benaderen).

De hypothesen zijn getoetst met behulp van een zogenoemde *two way*-variantieanalyse op AVO- of TBO-data waarvan de relevante meetjaren zijn samengevoegd tot één bestand. Bij de analyse gaat het om de significantie van het interactie-effect van de verklarende variabele en het jaar van meting op de te verklaren variabele, in dit geval het percentage museumbezoekers.

9.7 Uitkomsten van het onderzoek naar de levensfasetheorie

De levensfasetheorie biedt mogelijk een verklaring voor de achtergebleven belangstelling onder jongeren. Omstandigheden behorend bij de levensfase tot circa 40 jaar zouden zich sinds de jaren zeventig in ongunstige zin voor het bezoek aan musea ontwikkeld hebben. In deze paragraaf zullen drie hypothesen afgeleid uit de levensfasetheorie getoetst worden.

De invloed van tijdsdruk

Volgens de eerste hypothese (A1) hebben verschillen in veranderingen in de hoeveelheid vrije tijd tot een afname in het bezoek van personen jonger dan 40 jaar geleid en tot een toename in het bezoek van personen ouder dan 55 jaar. In tabel 9.6 zijn de resultaten van de toetsing van deze hypothese gepresenteerd.

Tabel 9.6 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en in het aantal vrije uren per week, naar leeftijd en opleidingsniveau, 1975/1980-1995 (in procentpunten en in aantal vrije uren)

		veranderingen 1975/1980-1995		verschil (1)-(2)	
		< 40 jaar (1)	≥ 55 jaar (2)		
A	t/m mavo	museum	-0,4	0,2	0,5*
		vrije uren	0,0	3,8	3,8*
B	mo en hoger	museum	-0,7	2,6	3,3*
		vrije uren	-2,9	-0,3	2,6

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De tabel geeft aan dat personen onder de 40 jaar sinds de jaren zeventig minder naar musea gingen, ongeacht het opleidingsniveau, en dat de toename onder personen van 55 jaar en ouder vrijwel geheel toe te schrijven is aan de hoger opgeleiden. Het verschil in bezoek tussen de twee leeftijdsgroepen is voor beide opleidingsniveaus significant. Onder de lager opgeleiden bleken de ouderen eveneens significant meer vrije tijd te hebben gekregen. De hoog opgeleide ouderen daarentegen kregen niet meer vrije tijd, terwijl zij wel vaker naar musea gingen. Bovendien is het verschil in de toedeling van vrije tijd tussen jonge en oudere hoog opgeleiden niet-significant. Verschil in de toedeling van vrije uren bij personen onder de 40 en boven de 55 jaar correspondeert bij de hoogst opgeleiden niet met het verschil in verandering van het museumbezoek. De discrepantie in volumeontwikkeling van de vrije tijd kan dus geen verklaring bieden voor het verschil in de ontwikkeling van het museumbezoek bij ouderen en jongeren.

Complexiteit van de dagtaken

Volgens de tweede hypothese (A2) zou de sterkere toename van het percentage taakcombineerders onder personen jonger dan 40 jaar in vergelijking met 55-plussers ertoe geleid hebben dat de eerstgenoemde groep minder naar musea is gegaan dan de laatstgenoemde.

Tabel 9.7 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en in het aandeel van de bevolking met twee of meer taken, naar leeftijd en opleidingsniveau, 1975/1980-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1975/1980-1995		verschil (1)-(2)	
		< 40 jaar (1)	≥ 55 jaar (2)		
A	t/m mavo	museum	-0,4	0,2	0,6*
		taakcombinatie	3,3	-0,1	3,4
B	mo en hoger	museum	-0,7	2,6	3,3*
		taakcombinatie	11,4	3,8	7,6

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

De toetsing weergegeven in tabel 9.7 biedt geen steun voor deze hypothese. Hoewel het

percentage personen dat meerdere taken combineert onder jongeren inderdaad sterker is toegenomen dan onder ouderen, blijkt het verschil niet-significant te zijn. Het verschil in de verandering van het museumbezoek tussen de twee groepen kan dus niet toegeschreven worden aan het verschil in verandering van taakcombinaties.

Veranderingen in de gezinssituatie

Volgens de derde hypothese (A3) zouden veranderingen in de gezinssituatie ervoor gezorgd hebben dat in gezinnen met jonge kinderen het museumbezoek is teruggelopen, ongeacht het niveau van het genoten onderwijs.

Tabel 9.8 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en attractiepunten, naar gezinssituatie en opleidingsniveau, 1979-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1979-1995		verschil (1)-(2)
		niet in gezin met kinderen (1)	wel in gezin met kinderen (2)	
A	t/m mavo museum	2,7	-4,7	7,4*
B	havo, vwo, mbo museum	2,9	-9,6	12,5*
C	hbo, wo museum	4,9	-1,4	6,3

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Deze hypothese (A3) wordt maar ten dele bevestigd. Het verschil in verandering tussen personen die wel en personen die niet in een gezin met kinderen leven, is bij het hoogste opleidingsniveau niet-significant.

9.8 Uitkomsten van het onderzoek naar de socialisatietheorie

Volgens de socialisatietheorie zijn kenmerken van de periode waarin men is opgegroeid van blijvende invloed op het latere gedrag. Hypothesen afgeleid uit deze theorie zijn hier toegespitst op generaties die vóór dan wel na 1955 zijn geboren en daardoor vóór dan wel na de introductie van de Mammoetwet onderwijs hebben gevolgd. In deze paragraaf zullen de resultaten van de toetsing van drie hypothesen gepresenteerd worden.

Teruggang in het museumbezoek bij alle onderwijsniveaus

Volgens de eerste hypothese (B1) zou de teruggang in het museumbezoek zich onder de sinds de jaren zestig gesocialiseerde generaties hebben voorgedaan, ongeacht het onderwijsniveau. Het verschil met oudere generaties zou het sterkst zijn geweest onder de groep die sinds de invoering van de Mammoetwet hoogstens middelbaar onderwijs heeft genoten (hypothese B2). Tabel 9.9 geeft uitsluitsel over beide hypothesen.

Tabel 9.9 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea, naar geboortjaar en opleidingsniveau, 1979-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1979-1995		verschil (1)-(2)	
		na 1955 (1)	voor 1955 (2)		
A	lo, lbo, mavo	museum	-6,3	2,8	9,1*
B	havo, vwo, mbo	museum	-10,9	8,2	19,0*
C	hbo, wo	museum	-0,4	11,2	11,6*

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

De teruggang in het museumbezoek blijkt zich inderdaad onder jongere generaties van alle onderwijsniveaus voorgedaan te hebben. Bovendien was de teruggang het grootst op het onderwijsniveau waar dat ook verwacht werd, namelijk de groep met ten hoogste middelbaar onderwijs (hypothese B2). Deze bevindingen bieden steun voor de socialisatietheorie.¹⁰

Een uitruil van activiteiten

De omslag in het algemene opvoedingsklimaat in de jaren zestig zou eveneens invloed gehad hebben op de socialisatie van personen die na 1955 geboren zijn. Museumbezoek zou niet meer automatisch hoger staan aangeschreven dan het bezoek aan attractieparken. Onder personen die sinds de jaren zestig gesocialiseerd zijn, zou deze nivellering sterker zijn dan onder personen die voor die tijd opgegroeid zijn. In tabel 9.10 is de toetsing van deze hypothese (B3) weergegeven voor personen in alle gezinssituaties.

Tabel 9.10 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en attractiepunten, naar geboortjaar en opleidingsniveau, 1979-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1979-1995		verschil (1)-(2)	
		na 1955 (1)	voor 1955 (2)		
A	lo, lbo, mavo	museum	-6,3	2,8	9,1*
		attractiepoint	9,6	-14,6	24,2*
B	havo, vwo, mbo	museum	-10,9	8,2	19,1*
		attractiepoint	15,3	-12,7	28,0*
C	hbo, wo	museum	-0,4	11,2	11,6*
		attractiepoint	17,5	-7,5	25,0*

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Tabel 9.10 toont aan dat de veronderstelling op blijkt te gaan: de teruggang van het museumbezoek correspondeert bij generaties van na 1955 (voor alle opleidingsniveaus) met een stijging in het bezoek aan attractieparken. De stijging van het museumbezoek bij generaties van vóór 1955 blijkt echter samen te gaan met een teruggang in het bezoek

aan attractieparken. Mogelijk wordt deze teruggang veroorzaakt doordat gezamenlijke gezinsuitstapjes wegvallen bij groepen waarbij het gezinsstadium tot het verleden behoort. Om te controleren voor de invloed van de levensfase is de analyse opnieuw gedaan voor alleen volwassenen en kinderen die in gezinsverband leven (tabel 9.11) en voor alleenstaanden of samenwonenden zonder kinderen (tabel 9.12).

Tabel 9.11 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en attractiepunten, naar geboortjaar en opleidingsniveau, volwassenen en kinderen in gezinsverband, 1979-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1979-1995		verschil (1)-(2)	
		na 1955 (1)	voor 1955 (2)		
A	lo, lbo, mavo				
		museum	-7,6	0,1	7,7*
		attractiepoint	15,4	-2,9	18,3*
B	havo, vwo, mbo				
		museum	-14,6	3,9	18,5*
		attractiepoint	20,3	-3,9	24,2*
C	hbo, wo				
		museum	-11,8	14,7	26,5*
		attractiepoint	24,8	5,2	19,6*

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Als alleen de gezinnen met kinderen bekeken worden, zijn de verschillen tussen de generaties groot (tabel 9.11). Jongere generaties gaan zoals voorspeld minder naar musea en meer naar attractiepunten. Bij oudere generaties ontwikkelde de belangstelling zich veelal in tegengestelde richting: meer naar musea en minder naar attractiepunten. Uitzondering op de regel is het gestegen bezoek aan attractiepunten onder hoog opgeleiden van de oudere generaties.

Gesteld dat de ontwikkeling in het bezoek aan musea en attractieparken voornamelijk beïnvloed wordt door veranderde verhoudingen in het gezinsstadium, dan zouden deze zich niet of minder sterk hebben voorgedaan bij alleenstaanden en gezinnen zonder kinderen. In tabel 9.12 is dit onderzocht.

Tabel 9.12 Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea en attractiepunten, naar geboortjaar en opleidingsniveau, alleenstaanden en gezinnen zonder kinderen, 1979-1995 (in procentpunten)

		veranderingen 1979-1995		verschil (1)-(2)	
		na 1955 (1)	voor 1955 (2)		
A	lo, lbo, mavo				
		museum	-3,8	3,6	7,4*
		attractiepoint	-8,5	-3,8	4,7
B	havo, vwo, mbo				
		museum	-0,9	8,1	9,0
		attractiepoint	-3,8	-2,7	1,1
C	hbo, wo				
		museum	6,6	6,6	0,00
		attractiepoint	11,9	-7,2	19,1*

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Onder alleenstaanden en samenwonenden zonder kinderen blijken inderdaad de verschillen tussen de jonge en oude generaties in de meeste gevallen niet-significant (tabel 9.12). Alleen onder hoog opgeleiden bleken generaties van na 1955 meer naar attractiepunten te gaan en oudere generaties juist minder. Onder laag opgeleiden gingen de jonge generaties minder naar musea en de oudere generaties juist meer.

De algemene conclusie die uit de toetsingen getrokken kan worden, is dat de socialisatietheorie een betere verklaring biedt voor het teruggelopen museumbezoek onder jongeren dan de levensfasehypothese. De beste verklaring voor de achtergebleven deelname bieden de afbrokkeling van het *Bildungsideal*, veranderingen in het onderwijssysteem en de geëgaliseerde sociale verhoudingen tussen ouders en kinderen.

Noten

- ¹ De trends zijn met behulp van univariate regressieanalyse berekend en zien er als volgt uit (ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten).
Verwacht museumbezoek = $26,3 + 0,8$ jaar. De standaardfout van de trendparameter (se B) is 0,35.
Feitelijk museumbezoek = $27,1 + 1,4$ jaar (se B = 1,2)
Verwacht monumentenbezoek = $41,1 + 0,8$ jaar (se B = 0,43)
Feitelijk monumentenbezoek = $41,4 + 1,1$ jaar (se B = 1,1)
In deze vergelijkingen heeft de variabele jaar de waarden 1 tot en met 5 voor de vijf meetmomenten van het AVO ('79-'95). In een vierjaarsinterval tussen twee surveys wordt een stijging van het museumbezoek met 0,8% verwacht als gevolg van het hogere opleidingsniveau van de bevolking.
- ² In voorgaande hoofdstukken is gebleken dat vooral personen van 50 jaar en ouder en alleenstaanden meer interesse zijn gaan tonen voor cultuurhistorie. In tabel 9.2 ten aanzien van de leeftijd en de gezinssituatie is van deze tweedelingen uitgegaan.
- ³ In het recente verleden zijn op grote schaal en in hoog tempo nieuwe producten geïntroduceerd. Goederen die vervangen werden, verloren grotendeels hun gebruikswaarde. Na enige tijd en na grootscheepse vernietiging werd het historisch belang van de oude voorwerpen erkend. Met deze waardering kregen de voorwerpen tevens een plaats in musea. Het aantal door museaal beheer beschermde objecten nam daarmee toe.
De wens om cultuurgoed te bewaren bleek echter groter dan de museale mogelijkheden om ze te beheren. Zorgvuldige selectie is steeds meer een voorwaarde voor museale activiteit. De snelle aanwas van te beschermen objecten leidde tot onderhoudsproblemen. Om de geconstateerde achterstanden bij de registratie en conservatie te bestrijden is het *Deltaplan voor het cultuurbehoud* opgesteld (WVC 1990).
- ⁴ Iedere keer dat voornemens werden aangekondigd om musea meer publiekgericht te maken, waren er ook sceptici die vreesden dat de museale basistaken (verzamelen, conserveren, restaureren, onderzoek en documentatie) in de knel zouden komen. Zo toonde de Nederlandse Museumvereniging zich weinig enthousiast toen in 1976 de uitbreiding van educatieve taken door de overheid bepleit werd (Veenstra 1991). Toen de educatie haar positie in de musea inmiddels had gevestigd, verweerde de Nederlandse Museumvereniging zich tegen een toenemend belang van public relations, dat tot een verarming van het museumbezoek zou leiden (Van de Sande 1989).
- ⁵ Het betreft hier het bezoek aan zowel amateurvoorstellingen als aan professionele voorstellingen. Het bereik van alleen professionele voorstellingen maakt ongeveer de helft hiervan uit (SCP 1996: 389).
- ⁶ De Vincent van Gogh-tentoonstellingen in het rijksmuseum Vincent van Gogh te Amsterdam en het rijksmuseum Kröller-Müller in Otterlo waren de eerste in Nederland die slechts toegankelijk waren met in de voorverkoop verkregen toegangskaarten. Ook de beperkte toegangsduur van twee uur was op dat moment een unicum. In de Verenigde Staten werden al deze maatregelen vaker toegepast bij tentoonstellingen waar een groot publiek verwacht wordt (Veenstra 1991).
- ⁷ Naast de meer traditionele terreinen van de kunstmusea en de archeologische musea kwamen die van de historische musea en musea voor bedrijf en techniek. Vooral in de historische musea (volkskundige musea, streekmusea en oudheidkamers) tonen veel alledaagse objecten.
- ⁸ Zo worden steeds meer verschillende soorten gebouwen in openluchtmusea opgenomen en worden steeds meer dorpen en stadskernen om hun historische waarde beschermd.
- ⁹ De samenhangen vermeld in tabel 9.4 zijn niet uitzonderlijk. Ook andere vormen van cultuurparticipatie hangen samen met het bezoek aan toeristische bestemmingen. Belangstellenden voor podiumkunsten zijn meer dan gemiddeld eveneens aan te treffen in natuurgebieden, attractiepunten en recreatiegebieden.
- ¹⁰ De hypothesen B1 en B2 zijn ook getoetst op basis van TBO-gegevens. Hypothese B1 werd bevestigd. Het TBO biedt echter geen steun voor de veronderstelling (B2) dat de verandering op middelbaar-onderwijsniveau het grootst zou zijn. Resultaten van de toetsing zijn in de navolgende tabel weergegeven.

Deze tabel hoort bij noot 10:

Significantie van de veranderingen in bezoek aan musea, naar geboortjaar en opleidingsniveau, 1975/1980 -1995
(in procenten)

			veranderingen 1975/1980-1995		
			na 1955 (1)	voor 1955 (2)	verschil (1)-(2)
A	t/m mavo	museum	-0,6	0,2	0,7*
B	havo, vwo, mbo	museum	-0,3	1,0	1,3*
C	hbo, wo	museum	-1,0	1,8	2,7*

* Significant ($p \leq 0,05$).

Bron: SCP (TBO'75-'95)

10 SAMENVATTING EN CONCLUSIES

10.1 Inleiding en probleemstelling

In Nederland toont men tegenwoordig een grote belangstelling voor zaken uit het verleden. Deze studie behandelt de belangstelling voor musea, monumenten, archieven en archeologie tussen het einde van de jaren zeventig en 1995. De studie maakt deel uit van een reeks onderzoeken die het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OC&W) verricht. De reeks, aangeduid met 'Het culturele draagvlak', bouwt voort op onderzoek naar cultuurparticipatie in Nederland, dat reeds geruime tijd door het SCP wordt uitgevoerd. In de studies wordt ook de participatie in de wereld van de kunst en de media belicht.

Naast de bezoeken aan de diverse instellingen worden ook amateuractiviteiten, zoals het verzamelen van oude voorwerpen, tot de cultuurhistorische belangstelling gerekend. Verder is aandacht geschonken aan vrijwilligerswerk en aan lidmaatschappen van ondersteunende organisaties op dit gebied.

De volgende vragen zijn in dit onderzoek beantwoord.

- Hoe groot is de belangstelling voor musea, monumenten, archieven en archeologie en hoe heeft deze zich door de tijd ontwikkeld?
- Wat zijn de relevante achtergrondkenmerken (leeftijd, sekse, vooropleiding, regionale spreiding, e.d.) van de belangstellenden?
- In hoeverre is de samenstelling van de groep participanten door de tijd veranderd?
- Welke andere interesses hebben museumbezoekers en in hoeverre bestaat er in dit opzicht verschil tussen bezoekers en niet-bezoekers, en tussen frequente en incidentele bezoekers?

10.2 De ontwikkeling in het bezoek

Het aantal bezoekers

In 1995 bracht 30% van de bevolking ten minste één bezoek aan een museum in Nederland. De historische musea en de kunstmusea trokken de meeste bezoekers. De technische en volkenkundige musea hadden een relatief klein aandeel in de publieke belangstelling.

In hetzelfde jaar bezocht 43% van de bevolking ten minste eenmaal een monument. Oude dorpskernen en oude stadsdelen bleken onder de belangstellenden populair, evenals de oude kerken. Stadspanen en koopmanshuizen behoorden tot de minst bezochte monumenten. Kastelen en molens namen een tussenpositie in. Archieven, niet de eerste aanloop voor cultureel geïnteresseerde burgers, werden in 1995 door 3% van de bevolking bezocht.¹

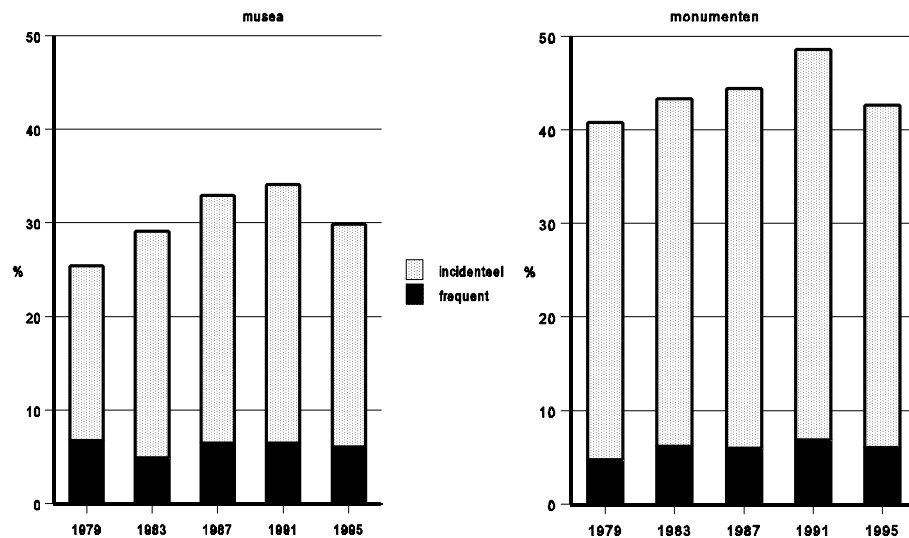
In 1995 bekeek 20% van de bevolking een opgraving of een archeologische presentatie. De meeste belangstelling ging uit naar archeologische monumenten, op enige afstand gevolgd door reconstructies, opgravingen, archeologiemusea en reconstructieparken.

Musea en monumenten trekken in vergelijking met de archeologische presentaties veel frequente bezoekers. In het algemeen is de overlap tussen de publieksgroepen van de verschillende sectoren groot. Zo bezocht in 1995 56% van de museumbezoekers tevens een monument. Ook binnen sectoren gaat het publiek naar uiteenlopende soorten musea of monumenten. Een uitzondering bij de overlappende interesses geven de diverse typen archeologische presentaties te zien.

Veranderingen in het bezoek

De belangstelling voor cultuurhistorische zaken is sinds het einde van de jaren zeventig gegroeid. Het bezoek aan musea nam toe van 26% in 1979 tot 30% in 1995, dat aan monumenten in de dezelfde periode van 41% tot 43%. In tussenliggende jaren lag de belangstelling voor musea en monumenten hoger, met een piek in 1991. De groei bij musea kwam grotendeels voor rekening van de incidentele bezoekers; bij monumenten groeide het segment van het frequente bezoek met het totale bezoek mee (figuur 10.1).

Figuur 10.1 Bezoek aan musea en monumenten: percentage dat ten minste eenmaal per jaar een bezoek brengt, bevolking van 16 jaar en ouder (musea) en van 12 jaar en ouder (monumenten), 1979-1995

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Achtergrondkenmerken van de belangstellenden

Tussen mannen en vrouwen bestonden in 1995 geringe verschillen in belangstelling. Vrouwen bezochten iets vaker dan mannen musea en monumenten. Mannen daarentegen waren iets vaker aan te treffen bij archeologische presentaties en opgravingen. In archieven kwamen nagenoeg evenveel mannen als vrouwen.

In 1995 bleken musea, monumenten en archeologische presentaties verhoudingsgewijs vaak bezocht te worden door 35-64-jarigen, terwijl 65-plussers er veel minder een bezoek brachten. Dat geldt voor vrijwel alle onderscheiden typen musea, monumenten en archeologische presentaties. Tieners kwamen wel vaak naar musea, maar ontbraken vrijwel in de archieven, die verder een naar leeftijd tamelijk gespreide kring van gebruikers trokken.

Alleenstaanden bevonden zich relatief vaak onder het museumpubliek (met name kunstmusea en volkenkundige musea) en juist weinig onder het publiek van archeologische presentaties. Ook bij monumenten waren de alleenstaanden de groep met het hoogste bezoekpercentage, maar de verschillen met personen in andere gezinssituaties waren gering. In de archieven kwamen relatief veel alleenstaanden en samenwonenden of gehuwden zonder jonge kinderen.

Vooraf bij musea hangt de belangstelling ook samen met de geografische herkomst van de bezoekers. Van de bevolking van Amsterdam en omstreken bezoekt een hoger percentage musea dan van de bevolking uit de rest van de Randstad. De participatie in de drie grootstedelijke agglomeraties Rotterdam, Den Haag en Utrecht ligt weer hoger dan die in de rest van Nederland. In mindere mate was de bevolking van de Randstad ook bij monumenten en archieven oververtegenwoordigd. De geografische herkomst van de bezoekers bleek nauwelijks invloed te hebben op de belangstelling voor archeologische presentaties.

De grootste verschillen in deelname op alle cultuurhistorische terreinen hangen samen met het opleidingsniveau. De hoger opgeleiden (hbo en wo) waren overal sterk oververtegenwoordigd. Van die groep bezoeken personen met een opleiding in de letteren, kunst, filosofie of theologie nog weer vaker musea en monumenten dan personen met een andere studierichting.

Veranderingen in de samenstelling

Doordat de toeloop uit de diverse bevolkingsgroepen zich door de tijd uiteenlopend heeft ontwikkeld, wijkt het publiek uit 1995 op sommige kenmerken af van dat uit 1979. De belangrijkste verschillen zijn in tabel 10.1 opgesomd.

Tabel 10.1 Veranderingen in het bezoek aan musea en monumenten, bevolking van 16 jaar en ouder (musea) en van 12 jaar en ouder (monumenten), 1979-1995

	musea	monumenten
gehele steekproef	+	+
mannen	+	0
vrouwen	+	+
12/16-19 jaar	- -	0
20-34 jaar	0	-
35-49 jaar	++	++
50-64 jaar	++	++
≥ 65 jaar	++	++
alleenstaand	++	++
inwonend kind	- -	- -
paren zonder kind (≤14 jaar)	++	+
ouder met kind (≤ 14 jaar)	0	0
Amsterdam e.o.	0	0
rest Randstad	++	+
rest Nederland	+	0
lo, vglo	0	0
lbo, mavo	0	-
mbo, hbs, vwo	0	-
hbo, wo	++	++

Bron: SCP (AVO79-'95)

De uitkomsten over het museumbezoek gelden in hoofdlijnen ook voor het bezoek aan monumenten. Omwille van de bondigheid worden de twee sectoren in het navolgende niet steeds afzonderlijk genoemd. Belangrijke afwijkingen in de monumentensector zullen apart vermeld worden.

10.3 Vrijwilligers en organisaties

Vrijwilligers

Van de Nederlandse bevolking van zestien jaar en ouder zegt 1,5% vrijwilligerswerk te verrichten voor musea, tentoonstellingen, monumentenzorg, archeologie of archieven. Uit de tellingen bij officiële instanties blijkt dat veruit de meeste vrijwilligers werkzaam zijn in de monumentensector en in de museumsector. Ook hier blijkt het opleidingsniveau weer de meest onderscheidende factor te zijn. Verder zijn ook meer ouderen dan jongeren actief, en meer mannen dan vrouwen. Uit andere bronnen blijkt voorts dat het percentage vrijwilligers in musea sinds 1980 is toegenomen.

Vriendenkringen van musea

In 1995 blijkt ruim 2% van de bevolking lid van een vriendenkring te zijn. Het aantal

vriendenkringen aangesloten bij de Nederlandse Federatie van Vrienden van Musea (NFVM) groeide van 30 in 1982 tot bijna 400 in 1994. Ook het ledental groeide in die periode fors.

Onder de 'vrienden' zijn hoger opgeleiden, personen boven de 50 jaar en samenwonenden zonder jonge kinderen oververtegenwoordigd. Ook relatief veel inwoners van Amsterdam en omstreken zijn lid van een vriendenkring.

Organisaties voor cultuurbehoud

In 1995 zei 6,6% van de Nederlandse bevolking van zestien jaar en ouder lid te zijn van een organisatie op het gebied van cultuurbehoud. Eind jaren tachtig waren er in Nederland ongeveer 700 particuliere monumentenorganisaties actief, met in totaal ongeveer 146.000 leden, donateurs of abonnees. Tot in de jaren zestig nam het aantal organisaties geleidelijk toe, om vervolgens tussen 1970 en 1980 explosief te groeien (Hietbrink 1990: 217). Het aantal leden van de 150 à 300 archeologische verenigingen en werkgroepen werd geschat op 10.000 (SNA 1994).

De sociale en demografische signatuur van het ledenbestand van organisaties voor cultuurbehoud lijkt veel op die van de museumvrienden. Een verschil is dat de inwoners van de Randstad (excl. Amsterdam en omstreken) er oververtegenwoordigd waren.

Van de Nederlandse bevolking verklaarde 3% lid te zijn van een vereniging voor lokale en regionale geschiedenis of van een oudheidkundig genootschap.

Het aantal verenigingen op dit gebied, en ook het aantal tijdschriften, is in de loop van deze eeuw sterk gegroeid, bijzonder sterk zelfs in de jaren zeventig en tachtig. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (NCV) registreerde in 1995 ongeveer 1.500 verenigingen.

Van deze organisaties zijn iets meer mannen lid dan vrouwen. Hoger opgeleiden, personen boven de 50 jaar en samenwonenden zonder jonge kinderen zijn ook hier oververtegenwoordigd. Hadden vriendenkringen en organisaties voor cultuurbehoud relatief veel leden in de Randstad, de leden van historische verenigingen zijn nu juist vaker afkomstig van buiten de Randstad.

Zelf verzamelen

Bijna 10% van de bevolking gaf op documenten, prenten, antiquiteiten of andere historische voorwerpen te verzamelen (AVO'95). Onder de verzamelaars bevinden zich meer mannen dan vrouwen, en opnieuw hoofdzakelijk hoger opgeleiden.

Samenhang tussen actieve en receptieve participatie

De vrijwilligers op cultuurhistorisch terrein waren tevens vaak bezoeker en dit geldt eveneens voor de leden van de ondersteunende organisaties. Hun bezoek aan musea, monumenten en archeologische presentaties lag ongeveer twee keer zo hoog als dat onder de gehele bevolking. Bij archieven was dit zelfs het tienvoudige. De gedachte dat alle vrijwilligers en georganiseerden automatisch bezoeker zijn, gaat echter niet op.

10.4 Andere interesses van bezoekers

In de huidige tijd gaan mensen zelden geheel op in één liefhebberij. Ze houden zich met uiteenlopende zaken bezig. Het bezoek aan musea en monumenten ligt ingebed in een patroon waarvan nog tal van andere vrijetijdsactiviteiten deel uitmaken.

Samenhang met andere cultuurparticipatie

Museumbezoekers gaan ook vaak naar klassieke concerten en toneelvoorstellingen. Museumbezoek in combinatie met bezoek aan pop- of jazzconcerten komt daarentegen minder voor. De samenhang tussen monumentenbezoek en andere vormen van cultuurparticipatie is over het algemeen zwakker.

Museumbezoek en mediagebruik

Museumbezoekers blijken meer te lezen dan niet-bezoekers, met name in boeken. Museumbezoekers lezen meer dan gemiddeld in kwaliteitskranten en in literaire en informatieve boeken. Zoals te verwachten viel, richt de belangstelling zich hier vooral op boeken en tijdschriften over het verleden.

Om zich te informeren over cultuurhistorische onderwerpen, worden televisieprogramma's bijna even vaak als informatiebron genoemd als gedrukte media. Het aandeel van de bevolking dat met cultuurhistorische onderwerpen door de diverse media bereikt wordt, blijkt veel groter te zijn dan het deel dat feitelijk naar musea en monumenten gaat. Ook bij het gebruik van media voor dit doel blijken hoger opgeleiden actiever dan lager opgeleiden.

De invloed van de media op de gang naar musea is in de loop van de tijd belangrijker geworden. Het percentage museumbezoekers dat informatie van schrijvende pers, radio of televisie als belangrijkste reden voor het bezoek noemde, steeg met 50%. Vooral frequente bezoekers wijzen op het belang van media-informatie.

Andere ontspanning

Museumbezoekers zijn ook op andere terreinen actiever dan niet-bezoekers. Ze gaan vaker uit eten en naar feestjes, doen vaker aan sport, aan amateurkunst en aan vrijwilligerswerk. Museumbezoekers onderscheiden zich nauwelijks als café- of discotheekklanten of als sporttoeschouwer.

Het bezichtigen van cultuurhistorische objecten maakt vaak deel uit van een uitstapje, tijdens welk men nog andere activiteiten onderneemt. Het bezoek aan (oude) steden of dorpen, aan monumenten en aan musea wordt in een kwart à een vijfde van de gevallen gecombineerd met een of twee andere recreatieve activiteiten. Bezoek aan restaurants en recreatief winkelen behoren dan tot het favoriete aansluitende vertier.

10.5 De invloed van gezin en school

Terwijl van alle leeftijdsklassen de jeugd in de jaren zestig en zeventig het hoogste percentage bezoekers leverde, is dit nu niet langer het geval. Toch wordt een goede

introductie in de cultuur nog steeds nagestreefd door opvoeders, zowel door ouders als door leraren. Het *Bildungsideal* wordt echter beconcurrereerd door andere pedagogische doelen en door ontspanning die in de subcultuur van de vriendenkring hoog staat aangeschreven.

Onder de jeugd zijn het de leerlingen in de hoogste klassen van het basisonderwijs die het meest musea bezoeken. Ongeveer de helft van de 11- en 12-jarigen bezoekt jaarlijks ten minste één museum. Na deze piek blijkt het bezoek sterk af te nemen tijdens latere tienerjaren. Bij het bezoek van monumenten ligt de piek in het bezoek rond de 14 jaar en daalt het bezoek vervolgens, maar niet zo sterk als bij de musea.

Die top in de vroege tienerjaren wijst erop dat de meeste jongeren aanvankelijk onder het gezag van ouders of school een bezoek aan musea of monumenten brengen. De terugval in de daaropvolgende leeftijdsfase duidt op het wegebben van die sociale controle op het vrijetijdsgedrag. Bij die terugval gaat het meer om opschorten dan om afzweren. Na het twintigste jaar stijgt het bezoek weer, nu waarschijnlijk op eigen initiatief. Een vroege kennismaking vergroot de kans dat men op latere leeftijd iets aan cultuur zal doen.

Onder de hoede van de ouders (6-15-jarigen)

Zoals verwacht bestaat er een vrij sterke overeenkomst tussen de activiteiten van ouders en die van hun kinderen. Deze overeenkomst is bij het bezoek aan cultuurhistorische zaken groter dan bij het beoefenen van sport of het kijken naar culturele televisieprogramma's. Ook bij andere activiteiten die vaak als familie-uitstapjes (bv. verjaardagspartijtje) worden ondernomen, zoals het bezoek aan bioscopen of attractieparken, is de overeenkomst groot, maar niet in dezelfde mate als bij museum- en monumentenbezoek.

Het voorbeeld van de ouders is zelfs de meest bepalende factor voor 6-15-jarige kinderen om naar musea en monumenten te gaan. Het bezoek van de ouders legt meer gewicht in de schaal dan andere socio-economische kenmerken van ouders of gezin (opleiding of inkomen). Voor het museumbezoek is de invloed van het moederlijke voorbeeld door de tijd iets afgenomen en van het vaderlijke iets toegenomen. Die verschuiving valt bij het monumentenbezoek niet waar te nemen.

De invloed van school (6-15-jarigen)

Vervolgens valt de invloed van het onderwijs volgen niet uit te vlakken. Kinderen die het zonder museumbezoekende ouders moeten stellen, gaan in de loop van de leerplichtperiode vaker naar een museum. Desondanks blijven de deelnameverschillen tussen kinderen van bezoekende ouders en die van niet-bezoekende ouders bijzonder groot. De invloed van het onderwijs is onvoldoende om het bij de primaire socialisatie opgelopen verschil te compenseren.

Bezoek met de ouders werd door de 6-15-jarigen zelf het meest genoemd als de hoofdreden van hun museumbezoek, op enige afstand gevolgd door het verplichte bezoek vanwege de school. Op ruime afstand volgden een bezoek tijdens vakanties (waarschijnlijk ook met de ouders) en de aanbevelingen van vrienden, kennissen of familie. Bezoekende jongeren wijzen minder vaak op de invloed van de ouders naarmate ze ouder worden, en vermelden de rol van de school juist vaker.

De oudere jeugd (16-27-jarigen)

In de levensfase van 16 tot 28 jaar neemt de invloed van opvoedende regimes geleidelijk af. De sociale controle van de jeugdcultuur die uitgeoefend wordt door de kring van vrienden of vriendinnen lijkt dan veel sterker. Museumbezoek en andere activiteiten die in de officiële cultuur hoog staan aangeschreven, raken tijdelijk uit de gunst.

In de genoemde levensfase blijkt een drietal achtergronden het museumbezoek te stimuleren: bezoekende ouders, wonen buiten het ouderlijk huis en deelname aan voortgezet en hoger onderwijs. Opmerkelijk genoeg is het negatieve effect van het thuis wonen het sterkst bij jongeren met museumbezoekende ouders. Het voorbeeld werkt kennelijk het beste 'vanuit de verte'. Verder geven studerende een hoger bezoekpercentage te zien dan de niet-studerende. De negatieve invloed van de 'moeilijke leeftijd' van 16 tot 22 jaar, wordt bij studerende afgevlakt.

Een opeenstapeling van de verschillende condities levert een tamelijk sterk uiteenlopende participatiegraad op. Van de 22-27-jarige uitwonende, studerende jongeren met museumbezoekende ouders heeft liefst 66% een museum bezocht, van de 16-21-jarige thuiswonende niet meer doorlerende jongeren zonder museumbezoekende ouders slechts 5%.

De bezoekende 16-27-jarigen noemden zelf het verplichte bezoek in het kader van een school- of beroepsopleiding het meest als de belangrijkste reden van hun museumbezoek.

Deelname op latere leeftijd

De opvoeding in het gezin en de algemene vorming tijdens de onderwijsperiode blijven van invloed op het museumbezoek in het latere leven. De invloed van de eigen opleiding blijkt op den duur sterker te zijn dan die van het ouderlijk voorbeeld in de opvoedingsperiode.

10.6 Op zoek naar een reden voor veranderingen in het bezoekersaantal

De waargenomen veranderingen in de diverse bezoekcijfers vallen in de tijd samen met een wijziging in omstandigheden die hierop van invloed kunnen zijn geweest.

Het gestegen opleidingsniveau

Steeds meer jongeren volgen voortgezet en hoger onderwijs. Vanaf de generatie van 1955 en met de introductie van de Mammoetwet is deze ontwikkeling versneld (SCP 1994: 317-319). Het eenmaal bereikte opleidingsniveau binnen een bepaalde lichte blijft van invloed op het gedrag en de voorkeuren op latere leeftijd. Van onderop worden de relatief nog laag opgeleide ouderen vervangen door relatief hoog opgeleide jongeren, waardoor het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking stijgt.

Uitgaande van die stijging kan de trend in de cultuurhistorische belangstelling redelijk gereconstrueerd worden. Doorberekening van veranderingen in de gezinssituatie en de leeftijdsopbouw leiden nauwelijks tot een nauwkeuriger reconstructie.

Op grond van de stijging van het opleidingspeil zou men op veel andere terreinen

eveneens een hogere participatie mogen verwachten, maar bij lezen en toneel- of bioscoopbezoek heeft deze zich allerm minst voorgedaan. De vraag blijft waarom de cultuurhistorische sector wel goed in de smaak is gevallen.

Heeft het verruimde aanbod hiermee te maken?

Zowel het aantal musea als het aantal te bezichtigen objecten per museum nam fors toe. Door meer open te staan voor het standpunt van de bezoeker werden de meeste instellingen toegankelijker voor een breed publiek en de toeloop was er navenant gegroeid. Maar aangezien lang niet alle goederen waarvan er meer werden aangeboden (bibliotheken, bioscopen en toneel) werden beloond met een groei van het publiek, kan aan de aanbodfactor geen doorslaggevende betekenis worden toegeschreven.

De bijzondere aandacht voor een toegankelijk aanbod in de culturele sector lijkt evenmin van doorslaggevende betekenis te zijn geweest, want in sommige andere culturele sectoren waar die inspanningen er ook waren, gingen die gepaard met afnemende belangstelling (lezen en bioscoopbezoek). Het bezoek aan musea die op dit gebied relatief weinig hebben gedaan (beeldende-kunstmusea) is bovendien meer toegenomen dan dat aan musea die zich hebben onderscheiden in toegankelijk maken (historische musea). De tentoonstellingen, waarvan er steeds meer zijn gekomen, brachten wel meer publiek op de been. Daartoe horen overigens geen jongeren en lager opgeleiden.

Musealisering van de cultuur

Sommigen zien de groei van musea en hun collecties en de toegenomen publieke belangstelling als onderdelen van een breder cultureel veranderingsproces, aangeduid met de term 'musealisering van de cultuur'. De verklaring voor deze culturele veranderingen zou gelegen zijn in het onvermogen van mensen om veranderingen te verwerken. Zij zouden slechts een beperkt veranderingstempo kunnen verdragen en snelle maatschappelijke veranderingen zouden de gehechtheid aan zaken uit het verleden versterken. Empirische toetsen van de musealiseringstheorie zijn echter niet voorhanden. Bovendien zijn er vele contra-indicaties.

De invloed van het toegenomen toerisme

Mensen kunnen niet aan alles meer tijd gaan besteden. Toch krijgen zij van alles meer aangeboden. De vrijetijdsindustrie omvat steeds meer aanbieders die elkaar beconcurreren in de strijd om het publiek. De vraag blijft waarom de cultuurhistorische sector in de concurrentiestrijd om publiek redelijk voor de dag komt. Er zijn sterke aanwijzingen dat de aantrekkelijkheid van het museumbezoek samenhangt met de toegenomen toeristische activiteit. Musea hebben met andere recreatieve bestemmingen gemeen dat zij makkelijk opgenomen kunnen worden in het programma van vakantie of een dagje uit. Steeds meer Nederlanders gaan op vakantie en doen dit steeds vaker. Het gemiddelde aantal verplaatsingen met de auto in de vrije tijd steeg tussen 1975 en 1995 met 17%.

Ook andere activiteiten die voor een dagjesmens aantrekkelijk zijn, zoals bezoek aan attractiepunten en aan recreatiegebieden, is sinds het einde van de jaren zeventig toegenomen. Museumbezoek blijkt sterker samen te hangen met bezoek aan recreatieve bestemmingen dan met activiteiten die zich minder lenen voor (dagjes)toerisme zoals toneel- of concertbezoek in de avonden.

10.7 Afwijkingen van de stijgende trend

Het bezoek onder het jongere bevolkingsdeel tot 40 jaar is achtergebleven bij de trend onder de bevolking als geheel. Als mogelijke verklaring is een tweetal theorieën te hulp geroepen: een levensfasetheorie en een socialisatietheorie. Volgens de levensfasetheorie zou de oorzaak gezocht moeten worden in bijzonderheden van de levensfase tot 40 jaar, die voordien niet bestonden. Volgens de socialisatietheorie is het verschil toe te schrijven aan het feit dat de oudere en jongere generaties uiteenlopend ‘geprogrammeerd’ werden, omdat ze in een heel verschillende tijd zijn opgegroeid. De theorieën zijn niet als zodanig te toetsen, maar wel een aantal hypothesen die ervan zijn afgeleid.

Levensfasetheorie

Uitgaande van de levensfasetheorie is onderzocht of de gegroeide ongelijkheid in vrije uren tussen de groep jonger dan 40 jaar en de groep ouder dan 55 jaar de reden kan zijn voor de waargenomen verschillen. Vervolgens is onderzocht of de sterke opkomst van het combineren van arbeid met zorgtaken, dat voornamelijk onder het bevolkingsdeel tot 40 jaar voorkomt, voor het achtergebleven museumbezoek onder jongeren verantwoordelijk is. Voorts is specifiek gelet op de situatie van ouders met jonge kinderen, dit om na te gaan of oorzaken speciaal onder dit segment te vinden zijn. De analyses wijzen uit dat de veronderstellingen niet of slechts ten dele opgaan.

Socialisatietheorie

Voor drie hypothesen afgeleid uit de socialisatietheorie, bieden de feiten wel steun.

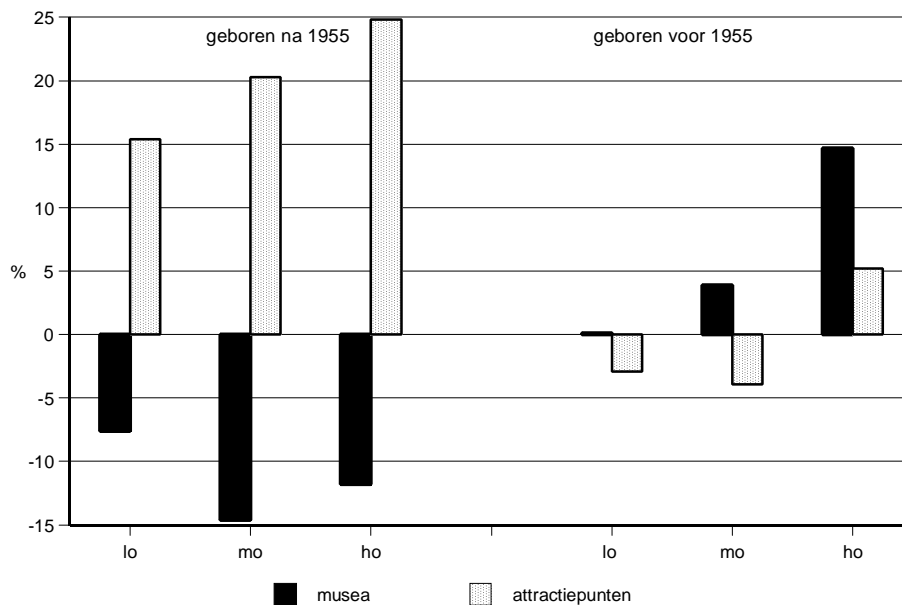
Verskil in de socialisatieperiode blijkt wel van invloed te zijn op de waargenomen divergentie in de bezoektrends. In de analyses is onderscheid gemaakt tussen personen die vóór dan wel na 1955 zijn geboren en die daardoor vóór dan wel na de introductie van de Mammoetwet onderwijs hebben gevolgd.

Door de massale instroom bij algemeen vormende typen middelbaar onderwijs, zou de aanvankelijke culturele meerwaarde van middelbaar onderwijs zijn gedaald. Dit effect zou vervolgens weer doorwerken in een beperktere culturele competentie van de groep die sindsdien hbo en wetenschappelijk onderwijs heeft gevolgd. Omdat culturele competentie als essentiële toerusting geldt voor de wereld van musea, wordt aangenomen dat de teruggang in het museumbezoek zich speciaal onder de Mammoet-generaties heeft voorgedaan. Dit blijkt correct te zijn. Het bezoek is bij uitstek onder deze generaties teruggelopen en zowel bij de middelbaar als de hoger opgeleiden.

Het vermoeden bestaat dat de teruggang zich het sterkst onder de groep heeft voorgedaan die na de invoering van de Mammoetwet hooguit een middelbaar-onderwijsdiploma behaalde. Ook dit vermoeden blijkt juist te zijn.²

Om verkeerde interpretaties zo veel mogelijk uit te sluiten, is nog een andere redenering getoetst. Die andere luidde dat het klimaat van cultuuroverdracht sinds de jaren zestig in het teken heeft gestaan van cultuurrelativisme en anti-autoritaire opvoeding. Sinds die tijd gingen behoeften en opvattingen van jeugdigen zelf meer meewegen. De jeugd werd steeds meer een eigen cultuur toebedacht en dit zou fnuikend zijn geweest voor het gezag van bijvoorbeeld het *Bildungsideal*. Voor de postmodern opgevoede generaties van na 1955 zou het aanvankelijke verschil tussen elitaire en populaire cultuur, kortom museum en pretpark, om het even zijn. Verondersteld is nu dat alle opleidingsgroepen uit de bedoelde generaties minder naar musea en meer naar attractieparken zijn gegaan. Deze uitruil van activiteiten bleek inderdaad te hebben plaatsgevonden. De teruggang in het museumbezoek bij generaties van na 1955 correspondeert (voor alle opleidingsniveaus) met een stijging in het bezoek aan attractieparken. Bij generaties van vóór 1955 is veeleer sprake geweest van een afname van attractiebezoek tegelijk met juist een toename van museumbezoek. Deze contrasterende veranderingen gelden alleen voor de groep ondervraagden die op beide onderzochte tijdstippen in gezinsverband leefden (zie figuur 10.2).

Figuur 10.2 Veranderingen in bezoek aan musea en attractieparken onder volwassenen en kinderen in gezinsverband, naar geboortjaar en opleidingsniveau, 1979-1995 (in procenten)

Bron: SCP (AVO'79-'95)

Over het geheel genomen biedt de socialisatietheorie een betere verklaring voor het teruggelopen museumbezoek onder het jongere bevolkingsdeel dan de levensfasetheorie. De ontstane achterstand laat zich het best verklaren door veranderingen in het onderwijssysteem, de afbrokkeling van het *Bildungsideal* en de geëgaliseerde sociale

verhoudingen tussen ouders en kinderen.

10.8 Slotbeschouwing

Veel van de in dit rapport beschreven ontwikkelingen staan in het teken van expansie. Er zijn steeds meer musea gekomen, en telkens meer beschermde oude gebouwen, dorpen en stadskernen. En dit vergrote aanbod viel in goede aarde. Er kwamen meer bezoekers en ook meer vrijwilligers. Overgeleverde goederen worden op velerlei manieren gekoesterd. Om dit alles onder één noemer te brengen, spreekt men tegenwoordig graag van ‘musealisering van de cultuur’. In het voorgaande zijn bezwaren tegen de schragende idee onder deze leus uiteengezet, maar ook de leus als zodanig kan eenvoudig tot misverstand leiden. Wordt namelijk het woord ‘cultuur’ in navolging van Bouwman door ‘levensstijl’ vervangen, dan wordt meteen duidelijk dat ‘musealisering’ slechts een van de vele gezichten van onze huidige levensstijl is. Gerichtheid op het hier en nu, geen raad weten met tradities en een rusteloze jacht op nieuwe impulsen lijken er evenzeer toe te horen. In dit geheel vertegenwoordigt de museale bedrijvigheid één van de sectoren die in de twintigste eeuw door expansie beheerst werden, en zelfs binnen het segment van het cultuurbeleid is expansie de regel en inkrimping de uitzondering geweest.

Onder enigerlei titel werden talrijke artefacten als erfgoed erkend en voor bezoekers opengesteld. Het bonte karakter van het assortiment heeft er vermoedelijk toe bijgedragen dat een groot deel van de bevolking er iets van zijn gading tussen vindt. In dit onderzoek is een breed draagvlak voor de museale activiteit aangetroffen. Er is dan ook zeker reden om van ‘een gedeeld erfgoed’ te spreken, al valt niet eenvoudig uit te leggen welke cultuur men daarbij precies deelt.

Ongeveer de helft van de bevolking komt jaarlijks weleens in aanraking met de resultaten van de cultuurhistorische spaarzin en in vergelijking met bijvoorbeeld de gesubsidieerde kunst mag dit directe bereik vrij groot worden genoemd. Daarbij hoort ook het feit dat de andere helft van de bevolking niet wordt bereikt en dat van de wel participerende veruit het grootste deel incidenteel bezoeker is. Dingen die men alleen bij bijzondere gelegenheden bezichtigt, laten dikwijls een blijvende indruk achter. De betekenis van het aanschouwen ligt veeleer hierin dan in de hoeveelheid vrije uren die men ermee vult. Deze vrije uren bedragen een bescheiden 1% van de wekelijkse vrije tijd, maar geven zeker een onderschatting van de opgedane ervaringen.

Het toegenomen bezoek wordt ook wel opgevat als een onderdeel van een oprukkende beeldcultuur. Generaties van na de invoering van de Mammoetwet hebben tevens gemeenschappelijk dat ze met de televisie zijn opgegroeid. Oudere generaties zijn nog opgegroeid onder de heerschappij van het gesproken en geschreven woord (Knulst en Kraaykamp 1996). Door dit verschil zijn ouderen beter toegerust om zich lezend te vermaken en bezitten jongeren een grotere bedrevenheid in beeldtaal. Met dit onderzoek nu is vastgesteld dat niet de ‘beeldgeneraties’ maar de ‘schriftgeneraties’ de meeste affiniteit met de musea hebben. Deze feiten maken het allesbehalve aannemelijk dat musea en museumbezoek tot de beeldcultuur horen.

Kenmerkend voor het huidige vrijetijdspatroon, en met name voor dat van de cultureel geïnteresseerden, is wel dat men aan veel zaken meedoet maar per activiteit weinig frequent. Musea en monumenten worden af en toe bezocht, maar ook tal van andere uitgaansgelegenheden zoals bioscopen, schouwburgen, concertzalen en pretparken. Afwisseling van activiteiten lijkt de norm te zijn geworden. Als men die verschijnselen tot één term wil herleiden, dan lijkt *Erlebniskultur* nog het meest passend.

Been there, seen it

De slogan 'been there, seen it' is inmiddels ook van toepassing op tentoonstellingen van grote schilders. Hoezeer deze slogan uit de massacultuur tegenwoordig ook de cultureel geïnteresseerden in de ban houdt, blijkt uit de drukte bij de 'unieke' gebeurtenissen. Voor de vorming van een deskundig publiek kan dit wellicht contraproductief werken, ook al omdat de musea die er druk mee in de weer zijn, onbedoeld het signaal afgeven dat de vaste collecties voor een breed publiek niet de moeite van een bezoek waard zijn.

De meeste museumbezoekers hoeven overigens niet in de rij te staan, want buiten de schijnwerpers van media en reclame zijn vele andere musea zonder gedrang te bezichtigen. Vele bezoekers zijn toeristen die de monumentale historische steden en musea bereizen. Zij horen tot de grote schare passanten onder het publiek van musea, monumenten en archeologische presentaties.

Als culturele instellingen nog niet tot de gerenommeerde bestemmingen horen, zullen zij vaak in samenwerking met toeristische attracties ijveren voor stad- of streekpromotie. Daar kunnen ook risico's in schuilen en wel dat men zich nu te eenzijdig verkoopt als attractie. Het is namelijk zeer de vraag of die referentie op langere termijn succesvol zal zijn. Het actuele profiel van de gemiddelde museumbezoeker (hoge opleiding, 40+, zonder thuiswonende kinderen) wijst er niet op dat deze uit is op spektakel en laagdrempelig vermaak. In tegendeel, cultuurhistorische vestigingen lijken hem of haar juist aan te spreken als plekken voor reflectie en distantie van de waan van de dag. Huizinga zat er niet ver naast toe hij de verwachting uitsprak dat in een geseculariseerde samenleving kunst en cultuur functies van de religie zullen overnemen.

"Ieder in deze gespecialiseerde samenleving", zo hield De Jager in 1964 een gehoor uit de wereld van publiekswerving en culturele vorming voor, "moet tevreden zijn met een klein publiek" (Boekmanstichting 1965: 51). De cultuurhistorische sector heeft onder de veel sterkere concurrentie van vandaag meer publiek weten te trekken dan hij toen mogelijk achtte. Zijn uitspraak lijkt bij uitstek echter wel van toepassing op een publieksegment bestaande uit én de geregelde bezoekers én de participanten die als begunstiger, vrijwilliger of amateur actief zijn. Deze kern van het cultuurhistorische draagvlak telt 1% à 2% van de bevolking.

Grenzen aan de groei?

In 1995 bleek het bezoekende deel onder de bevolking voor het eerst in jaren te zijn gedaald. Op dit moment is nog niet te zeggen of deze daling zal doorzetten. Bovendien wordt nog onderzocht in hoeverre een effect van het onderzoeksinstrument hiervoor

verantwoordelijk is. CBS (1996b) registreerde in 1994 1,4 miljoen bezoeken minder dan in het voorgaande jaar. Bezoekstellingen onder de van rijkswege gesubsidieerde musea (circa een kwart van het totale bereik) lagen in 1996 weer hoger dan in 1995. Dat jaar is een aantal tentoonstellingen, waar ook veel buitenlanders kwamen, van invloed geweest op de bezoekcijfers. Deze bezoekcijfers corresponderen niet noodzakelijk met een stijging van het percentage bezoekers onder de Nederlandse bevolking. Bovendien zijn ze te onvolledig voor nieuwe uitspraken.

Hoe zal de thans reeds grote schare van bezoekers zich verder ontwikkelen? Het publiek moet men zich als een wisselend bestand voorstellen, waarvan van tijd tot tijd momentopnamen gemaakt worden. Bij vergelijking van de momentopnamen stuit men op groepen die tot het publiek zijn blijven behoren, op nieuwkomers en op groepen afhakers. De blijvers zijn verder onder te verdelen in categorieën die vaker en categorieën die minder vaak zijn gegaan. Onder de nieuwkomers en blijvers, en met name ook onder de blijvers die frequenter als bezoeker terugkeren, bevinden zich steeds meer personen van veertig jaar en ouder en daarvan vooral de middelbaar en hoger opgeleiden. De stijging van het gemiddelde opleidingspeil van de bevolking heeft tot nu toe wel doorgewerkt in hogere percentages bezoekers van rijpere leeftijd, maar nog niet in hogere percentages van jongere leeftijd. En dit terwijl de hoogste gemiddelde opleiding steeds valt waar te nemen bij het bevolkingsdeel tussen de 20 en 40 jaar, de groep die met andere woorden het kortst geleden het onderwijs heeft afgerond. Onder die groep zijn relatief veel afhakers. Er is dus geen grond voor de verwachting dat een verdere stijging van de gemiddelde opleiding automatisch tot een verdere stijging van het bezoek zal leiden.

De reden hiervoor bleek niet te zijn dat de levensfase onder de veertig jaar er tegenwoordig zo veel anders uitziet dan in de jaren zeventig, maar veeleer dat de oudere en jongere generaties met middelbaar onderwijs en hoger onder tamelijk uiteenlopende omstandigheden zijn opgevoed en opgeleid. Dit verschil in socialisatieklimaat is in verband gebracht met de invoering van de Mammoetwet en met de verbreiding van een permissief opvoedingsregime.

Degenen die tijdens of na de innovatieve jaren zestig gesocialiseerd werden, zijn eenvoudig gezegd cultureel anders geprogrammeerd dan de generaties die hen voorgingen.

De waterscheiding ligt rond 1955 als geboortjaar. De museale wereld trekt in het huidige stadium veel bezoekers die tussen 1935 en 1955 geboren zijn. Deze jaargangen hebben reeds in belangrijke mate kunnen profiteren van de ruimere scholingskansen van na de oorlog, maar zijn nog wel onder een traditioneel regime opgegroeid; daarenboven zijn zij bijzonder talrijk omdat zij het grootste deel van de geboortegolf omvatten. De grootste drukte in de carrière en gezinscyclus is voor hen thans bereikt of reeds gepasseerd. Voor de klandizie van de musea en dergelijke zou dit alles een gunstige samenloop van omstandigheden zijn geweest, als het jongere en gemiddeld hoog opgeleide bevolkingsdeel de bezoekgewoonten van zijn evenknieën uit de jaren zeventig zou hebben gecontinueerd. Dit nu is niet het geval; de belangstelling onder de generaties van na 1955 is verslapt.

Deze generaties zullen geleidelijk een steeds groter deel van de bevolking uitmaken, en

dit lijkt een ongunstige voorwaarde voor een verdere groei van het museumbezoek. Een verdere impuls voor publieksgroei valt nog wel te verwachten van het toerisme, en dan met name van buitenlandse belangstellenden. Het effect van de eerdergenoemde socialisatieverschillen kan doorwerken in de cultuuroverdracht aan de huidige kinderen. Als er binnenkort veel jonge ouders zijn die zelf geen musea meer hebben bezocht, dan komen er vanzelfsprekend ook meer kinderen die het zonder een ouderlijk voorbeeld moeten stellen.

De afnemende adhesie onder de jeugd voor traditionele cultuurgoederen wordt ruimschoots onderkend in de jongste cultuurnota's (OC&W 1996a en 1996b). Volgens *Cultuur en school* (OC&W 1996b) zou het culturele klimaat op scholen bevorderd dienen te worden, onder andere door een goed gebruik van de plaatselijke culturele voorzieningen. Daarbij wordt veel ruimte gelaten voor initiatief en uitvoering door de scholen en oudercomités, en wordt niet uitgegaan van uniforme recepten. Het culturele klimaat wordt vooral gezien als een zaak waarmee scholen zich in de toekomst kunnen profileren. De afwezigheid van dirigisme lijkt voor schoolbesturen aantrekkelijk, omdat ze het programma naar eigen goeddunken kunnen inrichten. De schaduwzijde is dat scholen toch al krap bij kas zitten en dat veel zal afhangen van het plaatselijke cultuur-aanbod. Jeugdigen die schoolgaan in cultureel minder bedeelde gemeenten, kunnen minder voorgezet krijgen dan scholieren in de culturele centra. De kans dat scholen enige compensatie kunnen bieden voor cultureel schrale gezinsomstandigheden, zoals volgens het onderzoek in het recente verleden nog veelvuldig voorkwam, zou er niet groter op worden.

De ruimte voor pluriformiteit zou voorts als nadeel kunnen hebben dat het mede van de voorkeur en relaties van het schoolkader gaat afhangen of scholieren bijvoorbeeld met de museale wereld of liever met de wereld van musical en film in aanraking worden gebracht.

De uit smaakonzekerheid voortkomende neiging tot postmodernisme lijkt nu juist een van de redenen te zijn waarom de cultuuroverdracht de laatste twee decennia minder goed heeft gewerkt. Als de cultuuroverdragende instanties terugdeinzen voor een keuze en kwaliteitsoordeel, welke boodschap kunnen zij dan nog aan de komende generaties meegeven?

Daarmee wordt niet bedoeld dat de alternatieven voor een doortastender koers voor het oprapen liggen. Als men zich realiseert wat er sinds de jaren vijftig al aan cultuur-educatieve impulsen in de praktijk is gebracht, dan valt er weinig nieuws meer te verzinnen. Die geschiedenis geeft ook aanleiding tot bescheidenheid op dit punt, juist omdat de jongere generaties met hun royale onderwijskansen en een CJP al over belangrijke faciliteiten voor cultuurparticipatie kunnen beschikken.

Het is echter enigszins voorbarig om te concluderen dat in de cultuurhistorische sector van een groot probleem sprake is. Het bereik van musea onder de jeugd is ruim twee keer zo groot als dat van gesubsidieerde kunsten. In 1995 bezocht 31% van de 12-21-jarigen een museum, terwijl 14% naar beroepstoneel of klassieke muziek ging.

Noten

- ¹ In de AVO'95-vragenlijst zijn de archieven niet naar type gespecificeerd. Het percentage heeft betrekking op alle soorten archieven.
- ² De TBO-gegevens wezen echter uit dat de grootste teruggang onder de hoogst opgeleiden had plaatsgevonden.

SUMMARY

The past is a subject which enjoys a fairly high level of interest in the Netherlands. Museums and national monuments attract large numbers of visitors. Relics of the past are cherished in many ways: the number of museums is steadily increasing, and there are more and more protected historic buildings, villages and town centres.

This study looks at the development of public interest in museums, national monuments, archives and archaeology between the end of the 1970s and the mid-1990s. It forms part of a series of studies carried out by the Social and Cultural Planning Office (SCP) with the support of the Dutch Ministry of Education, Culture and Science. This series, entitled "The Cultural Base" (*Het culturele draagvlak*), builds on research into cultural participation in the Netherlands which has been carried out for many years by the SCP. Those studies also shed light on participation in the field of the arts and media.

This study answers the following questions:

- How great is the interest in museums, national monuments, archives and archaeology, and how has this interest developed over time?
- What are the relevant background characteristics (age, sex, preliminary education, regional spread, etc.) of those showing an interest?
- To what extent has the composition of the group of participants changed over time?
- What other interests do museum visitors have, and to what extent are there differences in this respect between visitors and non-visitors, and between frequent and occasional visitors?

The research material shows broad support for the activities of museums. In 1995 30% of the population visited a museum in the Netherlands at least once. In the same year, 43% of the population paid at least one visit to a national monument. Historic town and village centres proved to be particularly popular, as were historic churches. Archives were visited by 3% of the population in 1995 and archaeological presentations by 20%. Compared with archaeological presentations, museums and national monuments attract many visitors who pay multiple visits per year.

In general, there is a large overlap between the visitor groups for the different sectors. In 1995, for example, 56% of museum visitors also visited a national monument. Within sectors, too, members of the public visit diverse types of museums or monuments. This does not apply for the various types of archaeological presentations.

Interest in cultural history has increased since the end of the 1970s. Visits to museums increased from 26% in 1979 to 30% in 1995, while visits to monuments went up in the same period from 41% to 43%. In some intervening years - notably 1991 - the interest in museums and monuments was even higher.

The level of interest is not spread evenly among all sections of the population. The largest discrepancy relates to education level: people who have enjoyed higher education were strongly overrepresented in all the sectors in the study. And within this group, those educated in literature, art, philosophy or theology visited museums and monuments more frequently than those with degrees in other disciplines. As regards age, the 35-64 age group occurs frequently among the visitors to virtually every type of museum, monument and archaeological presentation. Teenagers also visit museums frequently, but virtually never visit archives, which attract a fairly widely spread age group.

Measured against civil status and family situation, the museum-visiting public (in particular museums for the visual arts and ethnological museums) includes a relatively high proportion of single people, while the public visiting archaeological presentations contains few from this category. Archives proved to be popular with single persons and people living together or married couples without young children.

Differences in geographic origin also produce significant differences in museum visits. A higher percentage of those living in Amsterdam and the surrounding region visit museums than those living in the rest of the *Randstad* (the urbanized western region of the Netherlands). Participation in the three metropolitan conurbations of Rotterdam, The Hague and Utrecht is higher than in the rest of the Netherlands. The population of the Randstad is slightly overrepresented among visitors to monuments and archives.

Variation in the trend in visits by the various population groups over time means that some features of the public from 1995 differ from those in 1979. The main differences are summarized in Table 1.

The study also focused attention on voluntary work and memberships of supporting organizations in the field of cultural history. 1.5% of the Dutch population aged 16 and older claimed to perform voluntary work for museums, exhibitions, care of national monuments, archaeology or archives. Here again level of education proves to be the most distinctive factor. There are also more older people than younger people active, and more men than women. In 1995 6.6% of the population claimed membership of an organization active in the field of cultural preservation; 2.9% claimed membership of a local and regional history society or ancient history association, and 2.2% were friends of a museum. People with a higher education background, persons aged over 50 and couples living together without young children were overrepresented among the members of the various organizations. Friends groups and organizations for the preservation of culture have relatively large numbers of members in the Randstad; history societies, by contrast, have many members outside the Randstad.

Table 1 Changes in visits to museums and national monuments, population aged 16 and older (museums) and 12 and older (monuments), 1979-1995

	museums	monuments
whole sample	+	+
males	+	0
females	+	+
age 12/16-19	--	0
age 20-34	0	-
age 35-49	++	++
age 50-64	++	++
age > 65	++	++
living alone	++	++
dependent child	--	--
couples without children aged ≤14	++	+
parent with child aged ≤ 14	0	0
Amsterdam & district	0	0
rest of Randstad	++	+
rest of Netherlands	+	0
lo, vglo	0	0
lbo, mavo	0	-
mbo, hbs, vwo	0	-
hbo, wo	++	++

Source: SCP (AVO '79 and '95)

lo = primary education
 vglo = continued primary education
 lbo = junior secondary vocational education
 mavo = junior general secondary education
 mbo = senior secondary vocational education

hbs = modern grammar school
 vwo = pre-university education
 hbo = higher professional education
 wo = university education

Voluntary workers in the field of cultural history were also often visitors, and the same applies for the members of the supporting organizations. Their visiting rate to museums, national monuments and archaeological presentations was around twice as high as among the general population. In the case of archives, the difference was tenfold. Few people today devote themselves entirely to a single hobby; instead, people tend to have a variety of interests. Visiting museums and national monuments is embedded in a pattern which includes all manner of other leisure activities. Museum visitors also frequently attend classical concerts and plays. They read more than non-visitors, particularly books. They name television programmes almost as often as printed media as sources of information on matters related to cultural history. Museum visitors are also more active in other fields than non-visitors: they eat out and attend parties more frequently, and more frequently participate in sport, amateur art and voluntary work.

Visiting a cultural/historical attraction often forms part of an outing during which other activities are also undertaken. Visits to (historic) towns or villages, national monuments and museums is combined in a quarter to a fifth of all cases with one or two other recreational activities, with visits to restaurants and recreational shopping being the two favourites.

The trends raise the question of why interest in cultural history has increased. The potential influence of three factors was studied: the increase in education level, the increase in the number of potential sites to visit and the increased tourist activity.

The trend in interest in cultural history can be reconstructed reasonably well on the basis of the rise in education level among the population. However, taking this rise in education level as a basis, higher participation could also be expected in many other fields, whereas in areas such as reading and visiting the theatre or cinema, this is by no means the case. This leaves the question of why cultural history in particular has become so popular.

Perhaps the increased number of sites has played a role. In the period studied, both the number of museums and the number of exhibits held per museum increased strongly. The adoption of a more visitor-oriented approach made most museums more accessible to a broad public. Comparison with other sectors, however, shows that by no means all categories of cultural material which were expanded (e.g. reading matter, film and stage presentations), or establishments which were made more accessible (e.g. libraries and cinemas) enjoyed an increase in the number of visitors. This factor, too, can therefore not be accorded decisive significance. People have more of everything from which to choose, but cannot devote more time to everything that is available.

Tourist and recreational sites hold a relatively strong position in the battle to win visitors. There are strong indications that the larger increase in visitors to museums is related to the increase in tourist activity. Museums have in common with other recreational sites that they can easily be included in the programme for a holiday or a day out. Visits to museums show a stronger correlation with visits to recreational sites than with activities which fit less easily into the programmes for day outings and tourism, such as evening visits to plays or concerts.

There is one striking deviation from the rising trend in interest. Visits by young people to museums have actually declined since the 1960s and 70s. Visiting behaviour during youth was therefore examined in detail. Following a peak in visiting behaviour around the age of 12, the visiting pattern shows a strong decline in later teenage years. This decline points to the ebbing away of social control by parents or school over young people's leisure activity. The example set by parents is the most decisive factor in causing young people aged 6-15 to visit museums and national monuments: visits by parents weighed more heavily in the study than other socio-economic features of parents or family (education or income). The influence of education cannot however be ignored: children whose parents do not visit museums tend themselves to visit museums more frequently during their compulsory schooling period. Nevertheless, there are very wide

differences in participation between children with visiting and non-visiting parents. The influence of education is insufficient to compensate for the difference which arises during the primary socialization phase. Young people who visit museums refer less frequently to the influence of their parents as they grow older; instead, they more often mention the role of the school.

In the age category 16-28, the influence of educational and upbringing regimes gradually declines further. The social control of youth culture which is exercised by peer groups appears to be much stronger during this period. Visits to museums and other activities which are highly valued according to "official" cultural norms temporarily fall out of favour. The visiting pattern increases again after the age of 20, probably on the young people's own initiative. Three background features appear to stimulate museum visits by people in the 16-28 age category: parents who also visit museums; living outside the parental home; and participation in secondary and higher education. Strikingly, the negative effect of living at home weighs most strongly among young people whose parents visit museums. Apparently the setting of an example works best "from a distance".

Family upbringing and general education prove to have an influence on museum visits in later life. An early acquaintance increases the probability that a person will take part in some form of cultural activity when they are older. In time, the influence of a person's own education proves to be stronger than that of the parental example in the upbringing period.

Why should the trend in visits by the section of the population aged up to 40 have lagged behind that of the population as a whole? The study reveals that the difference can be attributed to the fact that the older and younger generations were "programmed" in different ways, because they grew up in very different times. The watershed lies around 1955 as year of birth. Three possible reasons for this were further analyzed, namely changes in the education system, the erosion of the "educational ideal" (*Bildungsideal*) and the equalization of social relations between parents and children.

It is assumed that the large-scale introduction of general forms of secondary education reduced the initial cultural added value of secondary education. It is further assumed that this effect went on to produce a more limited cultural competence among the group of pupils who then went on to higher education. Since cultural competence is an essential prerequisite for the world of museums, it is assumed that the decline in museum visits has occurred particularly in the younger generations. This proves to be correct. Equally correct is the suspicion that the decline has manifested itself most markedly among the group which has not studied beyond secondary education level.

Since the 1960s the climate of cultural transfer has been marked by a spirit of cultural relativism and anti-authoritarian upbringing. Since that time, the needs and views of young people themselves have carried more weight. The growth of the youth culture, it is argued, has eroded the authority of the educational ideal, for example. For the post-modern generations, brought up after 1955, the initial difference between elite and

populist culture - i.e. museums and amusement parks - has been evened out, it is argued. It is now assumed that all educational groups from these younger generations pay fewer visits to museums and more to amusement parks. Analysis proves this assumption to be correct.

In 1995 the proportion of the population visiting museums showed a fall for the first time in years. It is not possible at the moment to say whether this decline will continue. The public must be imagined as a constantly changing whole, of which snapshots are made from time to time. Comparison of these snapshots throws up groups which have continued to form part of the visiting public, as well as newcomers and drop-outs. The newcomers and continued members of this group of museum-visitors contains an increasing number of people aged 40 and over, and of these, particularly those with a secondary and higher education background. The increase in the average education level of the population has to date been reflected in higher percentages of more mature visitors, but is not yet reflected in higher percentages of younger people. This is despite the fact that the highest average education level still occurs among the population group aged 20-40, i.e. the category which have most recently completed their education. This groups contains a relatively high proportion of drop-outs from the museum-visiting public.

These findings indicate that there are no grounds for assuming that a further rise in average education level will automatically lead to a further increase in the number of visits to museums. The share of the post-1955 generations in the population as a whole will gradually increase, and this appears to be an unfavourable condition for further growth in the number of visits to museums. A further boost to the growth in the visiting public can however be expected from tourism, particularly from abroad. The effect of the socialization differences referred to earlier can work through into the cultural transfer to present-day children. If there are large numbers of young parents in the near future who themselves no longer visit museums, then there will naturally be more children growing up without the parental example of visiting museums.

The declining interest among young people for traditional fields of culture is widely covered in the most recent policy documents on culture from the Ministry of Education, Culture and Science. According to the Ministry's document "Culture and School" (*Cultuur en School*), the cultural climate at schools needs to be promoted, among other things by making full use of local cultural amenities. Schools and parents' committees are left wide scope for initiatives and implementation here; no uniform recipes are prescribed. The geographical spread of the amenities and the preferences and relations of the school team thus help to determine whether pupils are brought into contact with the world of museums.

It is however a little premature to conclude that the cultural history sector is facing a major problem. The reach of museums among young people is more than twice as great as that of the subsidized arts: in 1995 31% of those aged 12-21 visited a museum, compared with 14% who visited a professional theatre or classical music production.

Continued promotion of cultural institutions as tourist attractions can carry a risk. It is highly debatable whether such a formula will prove successful in the longer term. The current profile of the average museum visitor (higher education, 40+, no children living at home) does not indicate that this group are in search of spectacle and low-threshold entertainment. On the contrary, cultural history establishments appear to appeal to these people precisely because they are places for reflection and distance from the everyday world.

LITERATUUR

- AIC (1992)
Archeologisch Informatie Centrum (AIC). Archeologische almanak. Wie, wat en waar in de Nederlandse archeologie. Abcoude: Uniepers, 1992.
- AIC (1995)
Archeologische presentaties in Nederland. Onderzoeksrapport voor het ministerie van OC&W. Leiden: Archeologisch Informatie Centrum, 995 (Archeologisch Informatie Cahier 9).
- Batenburg en Knulst (1993)
Batenburg, R.S., en W.P. Knulst. Sociaal-culturele beweegredenen. Onderzoek naar de invloed van veranderende leefpatronen op de mobiliteitsgroei sinds de jaren zeventig. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1993 (Cahier 96).
- Van Beek en Knulst (1991)
Beek, Paul van, en Wim Knulst. De kunstzinnige burger. Onderzoek naar amateuristische kunstbeoefening en culturele interesses onder de bevolking vanaf 6 jaar. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1991 (Cahier 86).
- Berlyne (1971)
Berlyne, D.E. Aesthetics and psychobiology. New York: Meredith, Appleton-Century-Crafts, 1971.
- Bergvelt et al. (1993)
Bergvelt, Ellinoor, Debora J. Meijers en Mieke Rijnders. Verzamelen; van rariteitenkabinet tot kunstmuseum. Heerlen: Open Universiteit/Gaade, 1993.
- Beyers (1995)
Beyers, T. Zien en gezien worden. Nederland in de wereld van de beeldende kunst. In: Johan Heilbron, Wouter de Nooy en Wilma Tichelaar (red.). Waarin een klein land. Nederlandse cultuur in internationaal verband. Amsterdam: Prometheus, 1995.
- Boekmanstichting (1965)
Kunst en communicatie. Verslag van een conferentie gehouden op 6/7 november 1964 te Amsterdam. Amsterdam: Boekmanstichting, 1965.
- Ten Bosch en Van Esterik (1986)
Bosch, E. ten, en M. van Esterik. Publieksonderzoek bij de tentoonstelling Schatten uit Turkije. Leiden, 1986 (Reinwardtscriptie).
- Van Brederode (1995)
Van Brederode, Emil. Hoe open zijn onze monumenten? Openstellings- of exploitatieplan vergroot attractiewaarde historisch erfgoed voor toerisme. In: Cultuurhistorisch toerisme. Erf goed al goed. Special Recreatie en toerisme (1995) april (60-62).
- Brugman en Vernoy (1989)
Brugman, H. en M. Vernoy. Ware vriendschap is wederzijds. Vriendenkringen van musea in Nederland. Den Haag: Stichting Cultuurfonds van de Bank voor Nederlandse Gemeenten, 1989.
- CBS (a)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Nationale rekeningen. Den Haag: Sdu, diverse jaren.
- CBS (b)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Statistisch jaarboek. Den Haag: Sdu, diverse jaren.
- CBS (1957)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1955-'56. Deel 2. Avond- en weekendbesteding. Zeist: W. de Haan, 1957.
- CBS (1964)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-'63. Deel 1. Enige vormen van licht en ernstig amusement, herfst 1962. Zeist: W. de Haan, 1964.
- CBS (1982)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Statistisch zakboek. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1982.
- CBS (1993)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Jaarboek cultuur 1993. Den Haag: Sdu, 1993.
- CBS (1994)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Vijfennegentig jaren statistiek in tijdreeksen. Den Haag: Sdu, 1994.
- CBS (1995)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Jaarboek cultuur 1995. Den Haag: Sdu, 1995.

- CBS (1996a)
Centraal Bureau voor de Statistiek. Kwartaalschrift onderwijsstatistieken. Den Haag: Sdu, 1996.
- CBS (1996b)
Cultuurbeheer 1994. Musea. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 1996 (Sociaal-culturele berichten 4).
- Council of Europe (1994)
Council of Europe. Cultural policy in the Netherlands. Report by the panel of European experts prepared by John Myerscough. European programme for the appraisal of cultural policies. Strasbourg, 1994.
- Dieleman (1993)
Dieleman, A.J. Adolescentenpsychologie. In: A.J. Dieleman, F.J. van der Linden en A.C. Perreijn (red.). Jeugd in meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren. Heerlen: De Tijdstroom/Open Universiteit, 1993.
- Driessen en Schoneveld (1993)
Driessen, F.M.H.M., en M.C. Schoneveld. Bezoekers van de Rijksarchieven. Rijswijk/Utrecht: Bureau Driessen, 1993.
- Duparc (1975)
Duparc, F.J. Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1975.
- Elffers en Schuyt (1989)
Elffers, J., en M. Schuyt. Groot museumboek. Geïllustreerde gids langs 803 musea van Nederland. Amsterdam: Meulenhoff/Landshoff, 1989.
- Elshout (1990)
Elshout, D. Musealisering van de cultuur. Het museum als geheugen. In: Fenna van de Burg en Hans van Dulken. Kunst en beleid in Nederland 4. Amsterdam: Boekmanstichting/Van Gennep, 1990 (35-55).
- Van Es et al. (1988)
Es, W.A. van, H. Sarfarij en P.J. Woltering. Archeologie in Nederland. De rijkdom van het bodemarchief. Amsterdam: Meulenhoff Informatief, 1988.
- Eijnsbergen (1972)
Eijnsbergen, T.J. van. Verkennend onderzoek onder de musea in Nederland. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1972.
- Frijda (1988)
Frijda, Nico H. De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie. Amsterdam: Bert Bakker, 1988.
- Ganzeboom (1984)
Ganzeboom, H.B.G. Cultuur en informatieverwerking. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur. Utrecht: Sociologisch Instituut, 1984 (dissertatie).
- Ganzeboom (1989)
Ganzeboom, H. Cultuurdeelname in Nederland. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar determinanten van deelname aan culturele activiteiten. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1989.
- Ganzeboom en Haanstra (1989)
Ganzeboom, H., en F. Haanstra. Museum en publiek. Een onderzoek naar ontwikkelingen in publiek en publieksbenadering in de Nederlandse musea door middel van heranalyse van bestaande publieksgegevens en herondervraging van educatieve medewerkers. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1989.
- Van Ginkel (1993)
Ginkel, Evert van. Belangstellende leken gevraagd. Archeologie in Nederland en het publiek. In: Westerheem 42 (1993) 5.
- Goudriaan (1985)
Goudriaan, R. Musea, een prijs waard? Den Haag: Distributiecentrum voor overheidspublicaties, 1985 (Cahier 46).
- Goudriaan (1991)
Goudriaan R. Kunst en consumentengunst. Een economische analyse van prijsstelling op de publieke belangstelling voor kunst en cultuur. In: R. Verhoeff en H.B.G. Ganzeboom (red.). Cultuur en publiek. Multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland. Amsterdam: SISWO, 1991 (33-54).
- Groen en Van der Neut (1995)
Groen, C., en D. van der Neut. Instelling kennistransferpunt kan rendement projecten vergroten. In: Cultuurhistorisch toerisme. Erf goed al goed. Special Recreatie en toerisme (1995) april (6-7).

- Groenen et al. (1992)
Groenen, W.C.C. et al. Consumptie van kwartaire diensten. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1992 (Sociale en Culturele Studie 15).
- De Haan (1996)
Haan, J. de. Monumenten hebben de toekomst: de samenstelling van het groeiend publiek van cultureel erfgoed. Amsterdam, 1996. In: Boekmancahier (1996) 29 (329-339).
- Hietbrink (1990)
Hietbrink, Susanne. Bundeling van kracht en kennis. Particuliere cultuurzorg en monumentenbescherming 1940-1990. In: C.B. Smithuijsen (red.). De hulpbehoevende mecenas. Particulier initiatief, overheid en cultuur, 1940-1990. Amsterdam/Zutphen: Boekmansstichting/Walburgers, 1990 (189-245).
- Holleman (1996)
Holleman, Theo. Een verleden op de schop. Beheer en studie van het Nederlandse archeologische bodemarchief. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996.
- Intomart (1990)
Intomart Qualitatief. PR in musea. Rol en rendement. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1990.
- De Jager (1967)
Jager, H. de. Cultuuroverdracht en concertbezoek. Leiden: Stenfert Kroese, 1967.
- Kerkhoven en Post (1993)
Kerkhoven, J., en P. Post. Historische kringen in de regio tussen Vecht en Eem en hun periodieken. Tussen Vecht en Eem 11 (1993) 3 (153-179).
- Knulst (1989)
Knulst, W.P. Van vaudeville tot video. Een empirisch-theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en mediagebruik sinds de jaren vijftig. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1989 (Sociale en Culturele Studie 12).
- Knulst (1993)
Knulst W.P. Vijfentwintig jaar cultuuroverdracht en concertbezoek. "Als je groot bent mag je ook mee". In: Boekmancahier (1993) 15 (24-37).
- Knulst (1995)
Knulst, W.P. Podia in een tijdperk van afstandsbediening. Onderzoek naar achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig. Het culturele draagvlak, deel 1. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1995 (Cahier 117).
- Knulst (1996a)
Knulst, W.P. De milde muze. Een beschouwing over het telkens terugkerend pleidooi voor een tolerant kunstbegrip. Utrecht: Nederlands Instituut voor Kunsteducatie, 1996.
- Knulst (1996b)
Knulst, W.P. 25 jaar onderzoek naar de diversiteit van het vrijetijdsgedrag. In: S.M. Lindenberg en H.B.G. Ganzeboom (red.). Verklarende sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler, Amsterdam: Thesis, 1996 (311-328).
- Knulst en Kalmijn (1988)
Knulst, W.P., en M. Kalmijn. Van woord naar beeld? Onderzoek naar de verschuivingen in de tijdsbesteding aan de media in de periode 1975-1985. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1988 (Cahier 66).
- Knulst en Kraaykamp (1996)
Knulst, W.P., en G. Kraaykamp. Leesgewoonten. Een halve eeuw onderzoek naar het lezen en zijn belagers. Het culturele draagvlak, deel 2. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1996 (Sociale en Culturele Studie 23).
- De Leeuw (1994)
De Leeuw, Riet. Musea en publieksparticipatie. Den Haag: Rijksdienst Beeldende Kunst, 1994.
- Lübbe (1983)
Lübbe, H. Der Fortschritt und das Museum. In: Diltthey Jahrbuch, Band I. Göttingen: Frith Rodi, 1983 (39-56).
- Maas et al. (1990)
Maas, I., R. Verhoeff en H. Ganzeboom. Podiumkunsten en publiek. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar omvang en samenstelling van het publiek van de podiumkunsten. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1990.
- Van Megen et al. (1985)
Megen, E. van, et al. Publieksonderzoek in Stedelijk Museum 'La Grande Parade'. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, vakgroep Sociale psychologie, 1985.

- Merkle (1991)
Merkle, K. Some quantitative aspects of participation in selected fields of cultural life in Europe. In: Zentrum für Kulturforschung in co-operation with CIRCLE. Participation in Cultural Life. Papers presented to the European round table on cultural research. Kultur en Wissenschaft, band 8. Bonn: AR Cult, 1991 (297-316).
- Mommaas (1995)
Mommaas, Hans. De ondraaglijke lichtheid van het bestaan. Het onderzoek naar cultuurparticipatie, lezing Interfacultaire werkgroep Cultuurstudie. Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant, 1995.
- Moore (1995)
Moore, K. Museums and popular culture. Leicester: Leicester University Press, 1995.
- Nagel en Ganzeboom (1995)
Nagel, Ineke, en Harry B.G. Ganzeboom. Hoeveel scheelt het CJP? Een vergelijking van CJP-houders en niet-CJP-houders in het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek 1991. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, vakgroep Sociologie/Onderzoekschool Interuniversity center for social science theory and methodology, 1995.
- Nagel en Ganzeboom (1996)
Nagel, Ineke, en Harry Ganzeboom. De invloed van ouders, school en buitenschoolse kunsteducatie. In: Ineke Nagel, Harry Ganzeboom en Folkert Haanstra. Cultuurdeelname in de levensloop. Utrecht: Nederlands Instituut voor Kunsteducatie, 1996.
- NCM (1989)
Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming. NCM Monumentenjaarboek. Amsterdam, 1989.
- NIPO (1996)
Databestand van het bevolkingsonderzoek Archeologie. Amsterdam: Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie, 1996.
- Nisbet (1966)
Nisbet, R.A. The sociological tradition. London: Heinemann, 1966.
- NRIT (1994)
Vrijwilligerswerk in toerisme en cultureel erfgoed. Verkennende studie naar de relaties en kansen voor de toekomst. Breda: Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, 1994.
- NRIT (1996)
Trendrapport toerisme 1995/'96. Breda: Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, 1996.
- Nuyens (1981)
Nuyens, F.J.C.F. Een wijsgerige beschouwing over het museum. In: Kunsthistorisch jaarboek 23 (1981) (505-511).
- Oost (1993)
Oost, H.G. Statistiek Rijksarchiefdienst 1992. Den Haag, 1993.
- Puts et al. (1988)
Puts, L., A. Cavallaro en L. de Wit. Onze Meesters van het Landschap. Educatieve begeleiding en bezoekgedrag nader onderzocht. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht, vakgroep Sociale psychologie, 1988.
- Ranshuysen en Ganzeboom (1993)
Ranshuysen L., en H. Ganzeboom. Cultuureducatie en cultuurparticipatie. Opzet en effecten van de kunstjijkuren en de muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs. Rijswijk: ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1993.
- RBK (1994)
Musea en publieksparticipatie. Den Haag: Rijksdienst Beeldende Kunst, 1994.
- Van de Sande (1989)
Van de Sande, A. Educatie en PR: geen siamese tweeling. Verslag van een studiedag (27-1-1989) van de sectie Educatieve diensten van de Nederlandse Museumvereniging. In: Museumvisie (1989) 2.
- Schoorl et al. (1993)
Schoorl, F.F.J., R.R. Knoop en G.L. Wieberdink. Archeologie. In: Handboek cultuurbeleid. Den Haag: VUGA, 1993 (II.13A-1-32).
- Scitovsky (1976)
Scitovsky, T. The joyless economy. An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction. London/New York/Toronto: Oxford University Press, 1976.
- SCP (1975)
Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1974. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1975.

- SCP (1976)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1976. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1976.
- SCP (1978)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1978. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1978.
- SCP (1980)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1980. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1980.
- SCP (1984)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1984. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1984.
- SCP (1986)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Advies cultuurwetgeving. Den Haag: Staatsuitgeverij, 1986 (Cahier 51, hoofdstuk 2).
- SCP (1988)
 Sociaal en Cultureel Planbureau. Sociaal en Cultureel Rapport 1988. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1988.
- SCP (1992)
 Sociaal en Cultureel Rapport 1992. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1992.
- SCP (1994)
 Sociaal en Cultureel Rapport 1994. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1994.
- SCP (1996)
 Sociaal en Cultureel Rapport 1996. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA, 1996.
- SNA (1994)
 De gaten gedicht. Naar een optimale infrastructuur van de archeologische monumentenzorg in Nederland. Leiden: Stichting voor de Nederlandse Archeologie, 1994.
- De Swaan (1979)
 De Swaan, A. Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding. Amsterdam: De Gids/Meulenhoff, 1979.
- TK (1991/1992)
 Kiezen voor Kwaliteit. Tweede Kamer, vergaderjaar 1991/1992, 21973, nr. 3.
- Vaessen (1986)
 Vaessen J.A.M.F. Musea in een museale cultuur. De problematische legitimering van het kunstmuseum. Zeist: Kerckebosch, 1986.
- Veenstra (1991)
 Veenstra, Ria. Musea en de publieksfunctie. De ontwikkeling van educatie en public relations in Nederlandse musea. In: Boekmancahier (1991) 3 (164-176).
- De Waal (1989)
 De Waal, M. Daar ga je toch niet heen? Een oriënterende studie over jongeren en gevestigde kunst. Amsterdam: Raad voor het Jeugdbeleid/Boekmanstichting, 1989.
- Van Wengen (1975)
 Wengen, G.D. van. Educatief werk in musea. Groningen: Tjeenk Willink, 1975.
- Wippler (1968)
 Wippler, R. Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag. Assen: Van Gorcum, 1968.
- WVC (1990)
 Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Deltaplan voor het cultuurbehoud. Den Haag: Sdu, 1990.
- WVC (1993)
 Cultuurbeleid in Nederland. Nationaal rapport Europees programma voor de evaluatie van nationaal cultuurbeleid. Rijswijk: Raad voor Europa/ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1993.

Bijlage A Gebruikte enquêtegegevens

Relevante fragmenten uit de vragenlijst (volwassenenformulier AVO'95)

C: CULTURELE VOORZIENINGEN	
30.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar toneelvoorstellingen geweest?
	Ja -1
	Nee -2 → VERDER MET VRAAG 34
31.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?
	1 x per maand of vaker -1
	4 tot 11 x per jaar -2
	2 à 3 x per jaar -3
	1 x per jaar -4
	Minder dan 1 x per jaar -5
32.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar toneelvoorstellingen van beroepsgezelschappen geweest? Wij bedoelen het bezoek aan toneelstukken opgevoerd door beroepsacteurs (dus geen amateurtoneelspelers).
	Ja -1
	Nee -2 → VERDER MET VRAAG 34
33.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?
	1 x per maand of vaker -1
	4 tot 11 x per jaar -2
	2 à 3 x per jaar -3
	1 x per jaar -4
	Minder dan 1 x per jaar -5
34.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar cabaret geweest?
	Ja -1
	Nee -2 → VERDER MET VRAAG 36
35.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?
	1 x per maand of vaker -1
	4 tot 11 x per jaar -2
	2 à 3 x per jaar -3
	1 x per jaar -4
	Minder dan 1 x per jaar -5
36.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een concert van klassieke muziek geweest?
	Ja -1
	Nee -2 → VERDER MET VRAAG 38

37. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker	-1
4 tot 11 x per jaar	-2
2 à 3 x per jaar	-3
1 x per jaar	-4
Minder dan 1 x per jaar	-5

38. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar de opera of operette geweest?

Ja	-1
Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 40

39. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker	-1
4 tot 11 x per jaar	-2
2 à 3 x per jaar	-3
1 x per jaar	-4
Minder dan 1 x per jaar	-5

40. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een concert van populaire muziek, pop, jazz, musical of pop-opera geweest?

Ja	-1
Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 42

41. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker	-1
4 tot 11 x per jaar	-2
2 à 3 x per jaar	-3
1 x per jaar	-4
Minder dan 1 x per jaar	-5

42. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een balletvoorstelling van een beroepsgezelschap geweest? Balletvoorstellingen van eigen kinderen niet meetellen.

Ja	-1
Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 44

43. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker	-1
4 tot 11 x per jaar	-2
2 à 3 x per jaar	-3
1 x per jaar	-4
Minder dan 1 x per jaar	-5

44. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een (panto)mime uitvoering geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 46

45. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker -1
 4 tot 11 x per jaar -2
 2 à 3 x per jaar -3
 1 x per jaar -4
 Minder dan 1 x per jaar -5

46. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar de bioscoop geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 48

47. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker -1
 4 tot 11 x per jaar -2
 2 à 3 x per jaar -3
 1 x per jaar -4
 Minder dan 1 x per jaar -5

48. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een filmhuis/kijkhuis geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 50

49. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker -1
 4 tot 11 x per jaar -2
 2 à 3 x per jaar -3
 1 x per jaar -4
 Minder dan 1 x per jaar -5

50. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een galerie geweest?
 Een galerie is een plaats waar men kunstvoorwerpen zowel kan bekijken als kopen.

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 52

51. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker -1
 4 tot 11 x per jaar -2
 2 à 3 x per jaar -3
 1 x per jaar -4
 Minder dan 1 x per jaar -5

56. Bent u de afgelopen 12 maanden in Nederland naar een tentoonstelling geweest?
 Wij bedoelen niet de beurzen zoals antiekbeurs, postzegelbeurs, huishoudbeurs, HISWA, RAJ, enz.

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 60

57. Hoe vaak bent u in de afgelopen 12 maanden in Nederland naar één of meer van de onderstaande tentoonstellingen geweest?
 PER ONDERSTAANDE CATEGORIE BEANTWOORDEN.

	GEEN ENKELE KEER	1 KEER	2 & 3 KEER	4 KEER OF MEER	WEET NIET
Schilderijen/grafisch werk (etsen, litho's, zeefdruk, enz.)	-1	-2	-3	-4	-5
Beeldhouwwerk/keramiek/aardewerk	-1	-2	-3	-4	-5
Textiele werkvormen (wandkleden, batik, enz.)	-1	-2	-3	-4	-5
(Kunst)fotografie	-1	-2	-3	-4	-5
Overige tentoonstellingen	-1	-2	-3	-4	-5
Weet niet welk soort	☒	-2	-3	-4	☒

58. Wilt u omcirkelen wat de belangrijkste reden voor uw bezoek aan deze tentoonstelling(en) is geweest?
 Wanneer u meermalen naar een tentoonstelling bent geweest, omcirkelt u dan de reden die het meest van toepassing was op alle bezoeken.
 NIET MEER DAN 1 REDEN OMCIRKELEN.

Ik had erover gelezen in de pers of over gehoord op de radio of de televisie -01

Ik heb affiches of folders over tentoonstelling gezien -02

Vrienden, kennissen of familie hebben mij erover verteld/ een bezoek aangeraden -03

Ik hoorde pas in het museum - of andere instelling waar ik mij bevond - van de tijdelijke tentoonstelling en ben die toen ook gaan bekijken -04

Ik was verplicht een bezoek te brengen in het kader van mijn school- of beroepsopleiding -05

Mijn belangstelling hield verband met mijn opleiding of beroep -06

Ik wilde mij oriënteren in verband met eventuele kunst aankopen -07

Ik bracht een bezoek in het kader van mijn vakantie -08

Andere reden -09

Geen speciale reden -10

59. Hoeveel van deze tentoonstellingen vonden in een museum plaats?

tentoonstelling(en) vonden in een museum plaats

52. Bent u de afgelopen 12 maanden in Nederland weleens naar een museum geweest?
Wij bedoelen hier zowel bezoeken aan de eigen of vaste collectie van de musea als bezoeken aan musea voor speciale tentoonstellingen.

Ja -1
Nee -2 → VERDER MET VRAAG 56

53. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per maand of vaker -1
4 tot 11 x per jaar -2
2 à 3 x per jaar -3
1 x per jaar -4
Minder dan 1 x per jaar -5

54. Hoe vaak bent u in de afgelopen 12 maanden naar één of meer van de onderstaande soorten musea geweest?
PER SOORT ANTWOORDEN.

	GEEN ENKELE KEER	1 KEER	2 à 3 KEER	4 KEER OF MEER	WEET NIET
Historisch museum	-1	-2	-3	-4	-5
Technisch museum	-1	-2	-3	-4	-5
Kunstmuseum	-1	-2	-3	-4	-5
Valkenkundig museum	-1	-2	-3	-4	-5
Natuurhistorisch museum	-1	-2	-3	-4	-5
Ander museum dan hierboven vermeld	-1	-2	-3	-4	-5
Weet niet welk <u>soort</u> museum het was	X	-2	-3	-4	X

55. Wilt u hiernaast aankruisen wat de belangrijkste reden voor uw bezoek is geweest?
Wanneer u meermalen naar een museum bent geweest, omcirkelt u dan de reden die het meest van toepassing was op alle bezoeken.
NIET MEER DAN 1 REDEN OMCIRKELEN.

Ik had erover gelezen in de pers of over gehoord op de radio of de televisie -1
Ik heb affiches of museum gezien -2
Vrienden, kennissen of familie hebben mij erover verteld/ een bezoek aangeraden -3
Ik was verplicht een bezoek te brengen in het kader van mijn school- of beroepsopleiding -4
Ik bracht een bezoek in het kader van mijn vakantie -5
Andere reden -6
Geen speciale reden -7

ER VOLGT NU EEN AANTAL VRAGEN DIE GAAN OVER ZAKEN DIE TE MAKEN HEBBEN MET UW BELANGSTELLING VOOR HET VERLEDEN.

67. Wilt u elke onderstaande vraag beantwoorden:

	JA	NEE
Las u afgelopen jaar een boek/tijdschrift over vroeger?	-1	-2
Bezocht u afgelopen jaar een plaats die herinnerde aan uw eigen verleden?	-1	-2
Bent u lid van een vereniging voor lokale en regionale geschiedenis of een oudheidkundig genootschap?	-1	-2
Bent u lid van een vriendenkring van een museum?	-1	-2
Bent u lid van andere organisaties op het gebied van cultuurbehoud (bijvoorbeeld monumenten of archeologie)?	-1	-2
Verricht u vrijwilligerswerk voor musea, tentoonstellingen, monumentenzorg, archeologie of archieven?	-1	-2
Heeft u afgelopen jaar een archief bezocht (voor bijvoorbeeld stamboomonderzoek of buurt of streek-geschiedenis)?	-1	-2
Verzamelt u zelf documenten, prenten, antiques of andere voorwerpen met historische waarde?	-1	-2

60.	Bent u in het bezit van een Museumjaarkaart?	Ja	-1
		Nee	-2
61.	Bezit u een Cultureel Jongeren Paspoort (CJP)?	Ja	-1
		Nee	-2
62.	Bezit u een Pas 65+ die door de gemeente verstrekt wordt? Wij bedoelen hiermee <u>niet</u> de 60+ kaart van de Nederlandse Spoorwegen (Seniorenkaart).	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 64
63.	Heeft u de Pas 65+ de afgelopen 12 maanden gebruikt voor reductie bij bezoek aan schouwburg, museum, bioscoop, concert of andere culturele voorzieningen?	Ja	-1
		Nee	-2
64.	Bent u lid van een artotheek of kunstleencentrum?	Ja	-1
		Nee	-2
65.	Koopt u beeldende kunst?	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 67
66.	Welk bedrag besteedt u daar gemiddeld per jaar aan?	Tot f 100,-	-1
		f 100,- tot f 400,-	-2
		f 400,- tot f 1.000,-	-3
		f 1.000,- tot f 2.000,-	-4
		f 2.000,- of meer	-5
		Weet niet	-7

14.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?	1 x per week of vaker	-1
		1 tot 3 x per maand	-2
		Minder dan 1 x per maand	-3
15.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een vrouwenhuis, vrouwencafé of vrouwen- treffencentrum geweest?	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 17
16.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?	1 x per week of vaker	-1
		1 tot 3 x per maand	-2
		Minder dan 1 x per maand	-3
17.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar attractiepunten als een dierentuin, amuse- mentspark, dolfinarium e.d. geweest?	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 19
18.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?	1 x per week of vaker	-1
		1 tot 3 x per maand	-2
		Minder dan 1 x per maand	-3
19.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar beschermde natuurgebieden zoals de Hoge Veluwe, Kennemerduinen, Posbank e.d. geweest?	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 21
20.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?	1 x per week of vaker	-1
		1 tot 3 x per maand	-2
		Minder dan 1 x per maand	-3
21.	Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een stadspark of stadsbos geweest?	Ja	-1
		Nee	-2 → VERDER MET VRAAG 23
22.	Hoe vaak doet u dat ongeveer?	1 x per week of vaker	-1
		1 tot 3 x per maand	-2
		Minder dan 1 x per maand	-3

B: RECREatieve VOORZIENINGEN

ER VOLGT NU EEN AANTAL VRAGEN OVER DINGEN DIE U ZOAL IN UW VRIJE TIJD KUNT DOEN. HET GAAT BIJ AL DEZE VRAGEN OVER ACTIVITEITEN, DIE U IN NEDERLAND KUNT DOEN, DUS NIET IN HET BUITENLAND.

8. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar sportwedstrijden gaan kijken?
Dus als toeschouwer (niet op televisie).

Ja -1
Nee -2 → VERDER MET VRAAG 13

9. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per week of vaker -1
1 tot 3 x per maand -2
Minder dan 1 x per maand -3

10. Als u naar sportwedstrijden gaat kijken, waar gaat u dan meestal kijken?
SLECHTS 1 ANTWOORD OMCIRKELEN.

Sportzaal/sporthal/gymnastiekzaal -1
Overdekt zwembad -2
Andere overdekte ruimte, die niet uitsluitend voor sport gebruikt wordt zoals buurthuis of dorps huis -3
In de openlucht, op een officieel sportterrein, sportcomplex of zwembad -4
In de openlucht, niet op een officieel sportterrein -5
Anders -8

11. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar wedstrijden in het betaald voetbal gaan kijken?
Dus als toeschouwer (niet op televisie).

Ja -1
Nee -2 → VERDER MET VRAAG 13

12. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per week of vaker -1
1 tot 3 x per maand -2
Minder dan 1 x per maand -3

13. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar een club- of buurthuis, een wijkcentrum, een dorps huis of een gemeenschapshuis geweest?
Het bezoek vanwege de aanwezigheid van een peuterspeelzaal of een consulatiebureau voor zuigelingen- of peuterzorg moet u hier niet meerekenen.

Ja -1
Nee -2 → VERDER MET VRAAG 15

D: MEDIA

68. Hoe lang is het geleden dat u een boek hebt gelezen?

6 maanden of langer geleden -1
 3 à 6 maanden geleden -2
 2 à 3 maanden geleden -3
 1 maand of korter geleden -4

69. Koopt u wel eens boeken om zelf te lezen?

Ja -1
 Nee -2

70. Bent u lid van of ingeschreven bij een bibliotheek?
 Wij bedoelen hier niet een school- of universiteitsbibliotheek.

Ja -1
 Nee -2

71. Haalt u wel eens boeken of laat u wel eens boeken halen uit de bibliotheek of bibliabus om zelf te lezen?
 Wij bedoelen hier niet een school- of universiteitsbibliotheek.

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 73

72. Hoeveel boeken heeft u de afgelopen 4 weken van de bibliotheek geleend om zelf te lezen?

..... boeken

73. Volgt u wel eens sportprogramma's op radio of televisie?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 75

74. Hoe vaak volgt u dat gemiddeld?

1 x per week of vaker -1
 1 tot 3 x per maand -2
 Minder dan 1 x per maand -3

75. Volgt u wel eens radio- of televisie-uitzendingen over kunst (bijvoorbeeld over beeldende kunst, architectuur, boeken, theater of film)?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 77

76. Hoe vaak kijkt u gemiddeld naar de volgende programma's?

PER PROGRAMMA 1 ANTWOORD GEVEN.

PROGRAMMA'S OVER	1 X PER WEEK OF VAKER	1 TOT 3 X PER MAAND	MINDER DAN 1 X PER MAAND
Beeldende kunst	-1	-2	-3
Architectuur	-1	-2	-3
Theater	-1	-2	-3
Boeken	-1	-2	-3
Film	-1	-2	-3

23. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar andere aangelegde recreatiegebieden geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 25

24. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per week of vaker -1
 1 tot 3 x per maand -2
 Minder dan 1 x per maand -3

25. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar bos, heide, polderlandschap of meren geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 27

26. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per week of vaker -1
 1 tot 3 x per maand -2
 Minder dan 1 x per maand -3

27. Bent u de afgelopen 12 maanden weleens naar bezienswaardige gebouwen (zoals kastelen), dorpen en stadsdelen geweest?

Ja -1
 Nee -2 → VERDER MET VRAAG 30

28. Hoe vaak doet u dat ongeveer?

1 x per week of vaker -1
 1 tot 3 x per maand -2
 Minder dan 1 x per maand -3

29. Welke van de volgende bezienswaardigheden heeft u de afgelopen 12 maanden bezocht uit culturele interesse?
 LET OP: WILT U DIT VOOR ELKE BEZIENSWAARDIGHEID BEANTWOORDEN!

	JA, WEL BEZOCHT	NEE, NIET BEZOCHT
Oude kerk	-1	-2
Paleis of kasteel	-1	-2
Stadspand of koopmanshuis	-1	-2
Molen	-1	-2
Bedrijfspand	-1	-2
Oude dorpskern	-1	-2
Oud stadsdeel	-1	-2
Ander soort monument	-1	-2

F: CULTUUR PARTICIPATIE OUDERS

92. Gingen uw ouders in uw kinderjaren weleens naar?

	JA, REGELMATIC	JA, SOMS	NEE
Concerten, opera of operette	-1	-2	-3
Toneel of cabaret	-1	-2	-3
Ballet	-1	-2	-3
Museum	-1	-2	-3
Bioscoop	-1	-2	-3

93. Bespeelden uw ouders in uw kinderjaren thuis één of meer muziekinstrumenten?

	JA	NEE
Moeder	-1	-2
Vader	-1	-2

94. Kunt u zeggen hoe vaak uw moeder en vader in uw kinderjaren boeken lezen?

	ZELDEN OF NOOIT	REGELMATIC (maar lang niet elke dag)	PRAKTISCH ELKE DAG
Moeder	-1	-2	-3
Vader	-1	-2	-3

95. Hoeveel boeken bezaten uw ouders destijds?

Geen boeken	-1
1 tot 50 boeken	-2
50 tot 150 boeken	-3
150 tot 500 boeken	-4
Meer dan 500 boeken	-5

Bijlage B Samenstelling van de steekproeven naar de gebruikte achtergrondkenmerken, AVO'79-'95

Tabel B1 Samenstelling van de steekproef van 6-15-jarigen naar de gebruikte achtergrondkenmerken, 1979-1995 (in aantallen respondenten)

kenmerk	1979	1983	1987	1991	1995
seks					
jongen	1.542	1.120	1019	799	1.017
meisje	1.492	1.065	992	770	947
leeftijd					
6-9 jaar	1.202	811	822	641	941
10-12 jaar	990	702	613	524	557
13-15 jaar	842	673	576	403	465
geografische herkomst					
Amsterdam e.o.	131	107	74	65	113
rest Randstad	399	273	245	228	278
rest Nederland	2.504	1.806	1.692	1.276	1.573
huishoudensinkomen					
laag			229	216	209
midden			798	639	899
hoog			396	364	585
onbekend	3.034	2.186	588	349	270
opleiding vader					
lo, lbo	1.441	922	660	593	701
mavo, havo, vwo, mbo	755	614	634	474	595
hbo, wo	548	436	433	322	484
onbekend	291	214	284	179	183
opleiding moeder					
lo, lbo	1.801	1.031	673	625	694
mavo, havo, vwo, mbo	913	795	908	648	907
hbo, wo	170	166	191	174	325
onbekend	151	194	239	122	37
museumbezoek vader					
niet	2.054	1.393	1.229	902	1.247
incidenteel	557	597	558	511	463
frequent	230	63	93	49	92
onbekend	193	132	130	107	161
museumbezoek moeder					
niet	2.121	1.453	1.201	946	1.319
incidenteel	672	616	685	525	538
frequent	221	101	113	85	96
onbekend	21	16	12	12	11

kenmerk	1979	1983	1987	1991	1995
monumentenbezoek vader					
niet	1.584	1.066	973	711	955
incidenteel	1.098	886	816	674	750
frequent	159	101	92	77	97
onbekend	193	132	130	107	161
monumentenbezoek moeder					
niet	1.668	1.143	1.005	748	1.021
incidenteel	1.236	942	906	732	865
frequent	110	84	88	77	66
onbekend	21	16	12	12	11
N	3.034	2.186	2.011	1.569	1.963

Bron: SCP (AVO '79-'95) gewogen resultaten; kinderen van 6 tot 16 jaar in tweoudergezinnen

Tabel B2 Samenstelling van de steekproef van 16 jaar en ouder naar de gebruikte achtergrondkenmerken, 1979-1995 (in aantallen respondenten)

kenmerk	1979	1983	1987	1991	1995
seks					
man	6.909	6.070	6.695	5.533	6.119
vrouw	7.113	6.273	7.019	5.666	6.286
leeftijd					
161-9 jaar	1.303	1.091	1.153	768	740
20-34 jaar	4.663	3.919	4.248	3.516	3.820
35-49 jaar	3.224	3.072	3.634	3.119	3.585
50-64 jaar	2.760	2.323	2.508	2.075	2.351
≥ 65 jaar	2.073	1.938	2.171	1.722	1.909
geografische herkomst					
Amsterdam e.o.	997	956	833	696	979
rest Randstad	2.200	1.884	2.223	1.812	1.763
rest Nederland	10.826	9.503	10.658	8.690	9.663
gezinssituatie					
alleenstaand	1.146	1.422	2.159	1.829	2.064
inwonend kind	2.341	1.870	2.087	1.548	1.554
gezin z. kind (≤ 14 jaar)	5.672	5.287	5.874	5.160	5.539
gezin m. kind (≤ 14 jaar)	4.864	3.763	3.595	2.662	3.248
opleiding					
lo, vglo	4.441	3.220	2.585	2.348	2.933
lbo, mavo	5.033	4.153	4.421	3.821	3.946
hbs, vwo, mbo	2.590	2.745	3.415	2.532	3.170
hbo, wo.	1.415	1.371	1.818	1.802	2.121
hoofdbezigheid ^a					
gepens./vut					1.932
werkloos/arbeidsongeschikt					1.449
huishouding					1.451
schoolgaand/studerend					1.069
werkend					6.325
onbekend					179
opleiding vader ^a					
lo, vglo					5.041
lbo, mavo					3.732
hbs, vwo, mbo					1.546
hbo, wo					1.270
onbekend					817

kenmerk	1975	1983	1987	1991	1995
opleiding moeder ^a					
lo, vgl					5.881
lbo, mavo					4.175
hbs, vwo, mbo					1.070
hbo, wo					476
onbekend					802
cultuurparticipatie ouders ^a					
niet					6.206
soms					4.674
regelmatig					1.100
onbekend					425
N	14.023	12.342	13.714	11.199	12.405

^a Variabele is alleen gebruikt in analyses die betrekking hebben op 1995.

Bron: SCP (AVO'79-'95) gewogen resultaten

PUBLIKATIES VAN HET SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

Werkbericht

Het Werkbericht geeft een kort overzicht van de werkzaamheden en de recente publikaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Het verschijnt enkele malen per jaar en is gratis verkrijgbaar. Abonnementen op het Werkbericht kunnen schriftelijk worden aangevraagd.

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (1996-1997) is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd.

SCP-publikaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publikaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Een complete lijst is gratis verkrijgbaar en kan schriftelijk worden aangevraagd bij het SCP, Postbus 37, 2280 AA Rijswijk.

-
- ¹ Verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden.)
◊ Informatie bij het SCP, Postbus 37, 2280 AA Rijswijk.
-

Sociale en Culturele Rapporten (Ook verkrijgbaar in het Engels)

- ¹ Sociaal en Cultureel Rapport 1990. ISBN 90-5250-300-1 (f 30,00)
¹ Sociaal en Cultureel Rapport 1992. ISBN 90-5250-316-8 (f 30,00)
¹ Sociaal en Cultureel Rapport 1994. ISBN 90-5250-617-5 (f 85,00)
¹ Sociaal en Cultureel Rapport 1996. ISBN 90-5250-920-4 (f 88,00)

Sociale en Culturele Studies

- 15 ¹ Consumptie van kwartaire diensten. (1992)
ISBN 90-5250-314-1 (f 40,00)
16 ¹ Social and Political Attitudes in Dutch Society. (1993)
ISBN 90-5250-337-0 (f 40,00)
17 ¹ Kosten van kennis. (1993) ISBN 90-5250-340-0 (f 40,00)
18 ¹ Milieueffingen en consument. (1993) ISBN 90-5250-604-3 (f 40,00)
19 ¹ Secularisatie in Nederland, 1966-1991. (1994) ISBN 90-5250-608-6
(f 40,00)
20 ¹ Kantelend bestuur. (1994) ISBN 90-5250-609-4 (f 40,00)
21 ¹ Van misdaad tot straf. (1994) ISBN 90-5250-620-5 (f 58,00)
22 ¹ Tijdopnamen. (1995) ISBN 90-5250-909-3 (f 48,00)
23 ¹ Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00)

Cahiers

- 108 ¹ Informele zorg: een verkenning van huidige en toekomstige ontwikkelingen. (1994) ISBN 90-5250-611-6 (f 30,00)
- 109 ¹ Evaluatie sociale vernieuwing: het eindrapport. (1994) ISBN 90-5250-612-4 (f 30,00)
- 110 ¹ Civil society. Civil society en vrijwilligerswerk I (1994) ISBN 90-5250-613-2 (f 30,00)
- 111 ¹ Maatschappelijke participatie in een middelgrote stad. Civil society en vrijwilligerswerk II. (1994) ISBN 90-5250-614-0 (f 24,00)
- 112 ¹ Sociale en Culturele Verkenningen 1994. (1994) ISBN 90-5250-615-9 (f 24,00)
- 113 ¹ Rapportage jeugd 1994. (1994) ISBN 90-5250-616-7 (f 34,00)
- 114 ¹ Rapportage gehandicapten. (1994) ISBN 90-5250-619-1 Prijs (f 39,00)
- 115 ¹ Het lokale profiel. (1994) ISBN 90-5250-901-8 (f 39,00)
- 116 ¹ Profijt van de overheid III. (1994) ISBN 90-5250-902-6 (f 39,00)
- 117 ¹ Podia in een tijdperk van afstandsbediening. Het culturele draagvlak deel 1. (1995) ISBN 90-5250-904-2 (f 34,00)
- 118 ¹ Sociale atlas van de vrouw. Deel 3 Allochtone vrouwen. (1995) ISBN 90-5250-905-0 (f 39,00)
- 119 ¹ Welzijnsbeleid in de lokale samenleving; een verkennende studie in drie gemeenten. Rapportage welzijnswerk deel 5. (1995) ISBN 90-5250-906-9 (f 39,00)
- 120 ¹ Sociale en Culturele Verkenningen 1995. (1995) ISBN 90-5250-907-7 (f 24,00)
- 121 ¹ Processen van schaalvergroting in het onderwijs; een tussenstand. (1995) ISBN 90-5250-908-5 (f 34,00)
- 122 ¹ Inkomensgevolgen van het Regeerakkoord 1994-1998. (1995) ISBN 90-5250-910-7 (f 24,00)
- 123 ¹ Rapportage minderheden 1995. Concentratie en segregatie. (1995) ISBN 90-5250-911-5 (f 48,00)
- 124 ¹ Publieke opinie en milieu. (1996) ISBN 90-5250-912-3 (f 35,00)
- 125 ¹ Patiënt en professie. (1996) ISBN 90-5250-913-1 (f 35,00)
- 126 ¹ De bekleemde stad. (1996) ISBN 90-5250-914-X (f 30,00)
- 127 ¹ Milieurelevant consumentengedrag. (1996) ISBN 90-5250-916-6 (f 35,00)
- 128 ¹ Rapportage gehandicapten 1995. (1996) ISBN 90-5250-917-4 (f 35,00)
- 129 ¹ Sociale en Culturele Verkenningen 1996. (1996) ISBN 90-5250-918-2 (f 35,00)
- 130 ¹ Welzijn en sociale vernieuwing. (1996) ISBN 90-5250-919-0 (f 35,00)
- 131 ¹ Zuinig op zorg. (1996) ISBN 90-5250-921-2 (f 40,50)
- 132 ¹ Het onderste kwart. (1996) ISBN 90-5250-922-0 (f 45,50)
- 133 ¹ Rapportage minderheden 1996. (1996) ISBN 90-5250-923-9 (f 45,50)
- 134 ¹ Het ziekenfonds, waar ligt de grens? (1997) ISBN 90-5250-924-7 (f 36,00)
- 135 ¹ Rapportage ouderen 1996. (1997) ISBN 90-5250-925-5 (f 41,50)
- 136 ¹ Het gedeelde erfgoed. Het culturele draagvlak deel 3. (1997) ISBN 90-5250-926-3 (f 36,00)